

Vammaisuus ja oikeudenmukaisuus

Vammaisuuden huomioonottaminen John Rawlsin ja Martha Nussbaumin
oikeudenmukaisuusteorioiden puitteissa

SIIRI PORKKALA
Tampereen yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Filosofian pro gradu –tutkielma
Toukokuu 2019

TAMPEREEN YLIOPISTO

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

SIIRI PORKKALA: Vammaisuus ja oikeudenmukaisuus

Pro gradu –tutkielma, 73 s.

Filosofia

Toukokuu 2019

Tämä tutkielma käsittelee John Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian, Martha Nussbaumin toimintakyklähestymistavan sekä Henry Richardsonin esittämän yhdistetyn mallin mahdollisuuksia ottaa vammaisuus huomioon. Vammaiset ihmiset kohtaavat runsain määrin syrjintää sekä ohittamista, eivätkä filosofiset teorit ole olleet poikkeus. Vammaisten ihmisten kohtelu on kuitenkin vakava ongelma oikeudenmukaisuudelle, joka tulisi ottaa huomioon myös teoreettisessa kontekstissa. Esittelen tutkielman toisessa luvussa sitä, millaisia näkökulmia yhteiskunnan ja vammaisuuden suhteeseen voidaan ottaa.

Tämän jälkeen esittelen tutkielman kolmannessa luvussa John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaa, joka pohjaa idealle siitä, että yhteiskunnallisten perushyödykkeiden jakoa sekä instituutioiden järjestämistä koskevat säännöt päätetään hypoteettisessa alkutilanteessa tietämättömyyden verhon takana. Tällöin valitsijaosapuolet tietävät itsestään ja toisistaan vain rajatun määrän asioita. Valitsijaosapuolet on määritelty siten, että he ovat koko elämänsä ajan yhteistyökykyisiä ja saavat tätä kautta jäsenyyden oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa. Vammaiset ihmiset eivät välttämättä voi olla riittävällä tavalla yhteistyökykyisiä, joten he jäävät rawlsilaisittain määritellyn oikeudenmukaisuuden yhteisön ulkopuolelle.

Neljännessä luvussa esittelen Martha Nussbaumin toimintakyklähestymistavan, joka pyrkii irrottautumaan sopimusoikeudenmukaisuuden perinteestä, eikä oleta oikeudenmukaisuuden taustalle vaatimusta yhteistyökykyisyydestä. Sen sijaan toimintakyklähestymistapa lähtee liikkeelle kaikille ihmisille taattavista toimintakyvyistä, joita jokaisen yhteiskunnan tulee tarjota jäsenilleen vähintään sen verran, että vähimmäismääräinen kynnys toimintakyvyille on saavutettu. Toimintakyvyt ja toiminnot tulee taata jokaiselle yhteiskunnan jäsenelle riippumatta heidän vammaisuudestaan tai vammattomuudestaan. Ongelmaksi kuitenkin muodostuu toimintakyklähestymistavan kapea-alaisuus oikeudenmukaisuusteorian, eikä se esimerkiksi pysty osoittamaan riittävää distributiösääntöä vähimmäismäärän ylittävälle toimintakyvyille.

Viidennessä luvussa tarkastellaan Henry Richardsonin tapaa yhdistää Rawlsin ja Nussbaumin teorioita. Hän pidättäytyy rawlsilaisessa tavassa hahmotella ja muodostaa oikeudenmukaisuusperiaatteita eikä pyri irrottautumaan sopimusoikeudenmukaisuudesta. Sen sijaan hän hyväksyy Nussbaumin tekemät huomiot vammaisuuden huomioimisesta yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta hahmoteltaessa ja luopuu Rawlsin tekemästä yhteistyökyvykkyyden vaatimuksesta. Richardson pyrkii tuottamaan tilanteen, jossa hypoteettiset valitsijat olisivat motivoituneita valitsemaan sellaiset periaatteet oikeudenmukaisuusperiaatteiden taustalle, että valitut periaatteet olisivat vammaisuudelle sensitiivisiä. Lopuksi arvioin ja tarkastelen yhtä mallia, jota Richardson pitää kaikista esittämistään vaihtoehdoista lupaavimpana.

Asiasanat: oikeudenmukaisuus, vammaisuus, John Rawls, Martha Nussbaum, toimintakyvyt, oikeudenmukaisuusperiaatteet, yhteistyö, ihmisarvo, Henry Richardson, yhteiskuntasopimusteoria

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
2. Vammaisuuden määrittely	4
2.1 Vammaisuuden määritelmät	5
2.2 Lääketieteellinen ja sosiaalinen malli	6
3. John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria	8
3.1 Oikeudenmukaisuus reiluutena	9
3.1.1 Oikeudenmukaisuuden olosuhteet	10
3.1.2 Alkutilanne	12
3.2 Sosiaaliset perushyödykkeet ja oikeudenmukaisen jaon periaatteet	13
3.2.1 Yhteiskunnan jäsenet	16
3.2.2 Variaatiot	17
3.3. Oikeudenmukaisuus reiluutena, hyötynä ja tasa-arvona	19
3.3.1 Utilitarismin kritiikki	21
3.3.2 Egalitarismin ongelmat	22
3.4 Ihmisten erilaisuuden huomioiminen	25
3.4.1 Variaatioihin reagoiminen	25
3.4.2 Ihmisten tarpeiden huomioonottaminen ja vertailu	27
4. Martha Nussbaumin toimintakyklähestymistapa	28
4.1. Toimintakyvyt ja toiminnot	30
4.1.1 Toimintakykyjen luokittelu	31
4.1.2 Toiminnot ja muunnostekijät	35
4.2. Oikeudenmukaisuuden ala ja oikeudenmukainen jako	37
4.2.1 Irrottautuminen sopimusoikeudenmukaisuudesta	37
4.2.2 Vammaisuus erityiskysymyksenä	39
4.2.3 Toimintakykyjen oikeudenmukainen jako	40
4.3 Toimintakyklähestymistapa oikeudenmukaisuusteorianä	43

4.3.1 Lähestymistapa vaillinaisena oikeudenmukaisuusteoriana	43
4.3.2 Lähestymistapa kokonaisena oikeudenmukaisuusteoriana	45
5. Henry Richardsonin yhdistetty teoria oikeudenmukaisuudesta	47
5.1 Teorian taustaoletukset	48
5.1.1 Vastavuoroisuus	49
5.1.2 Ihmiskuva	50
5.1.3 Yhteiskunnan taustaoletukset	52
5.2 Vaihtoehtoiset mallit	54
5.2.1 Vaihtoehtoiset oikeudenmukaisuusperiaatteet	54
5.2.2 Vertailuparit	57
5.2.3 Motivaatioiden asettaminen ja mallien vertailu	58
5.2.4 Esitettyjen mallien vertailu	60
5.3 Richardsonin teorian arviointia	61
5.3.1 Nussbaumin kommentit	61
5.3.2 Ehdotetun mallin ongelmat sekä vammaisuuden ymmärtäminen	63
6. Lopuksi	67
Lähdeluettelo	71

1. Johdanto

Vammaisten ihmisten kunnioittava ja ihmisarvoinen kohtelu yhteiskunnassa on ollut ja on yhä suuri ongelma oikeudenmukaisuudelle. Vammaiset ihmiset ovat kohdanneet läpi historian sortoa, joka on ilmentynyt muun muassa laitostamisena, väkivaltana, pakkosteriloineina ja –abortteina sekä tappamisena (Vehmas 2005, 12). Kaikenlaisen syrjinnän kohteena oleminen ei nykypäivääkään ole harvinaista, eikä esimerkiksi Suomessa kehitysvammaisten ihmisten tekemästä avotyöstä makseta palkkaa, eikä se kerrytä vuosilomapäiviä tai sisällä irtisanomissuojaa (Salisma & Vuorenpää 2018, 55). Vammaisten ihmisten syrjintää tapahtuu niin asenteellisella kuin institutionaalisella tasolla ja heidän asemansa yhteiskunnassa on varsin tästä syystä poikkeuksellinen. On selvää, että vammaisten ihmisten yhteiskunnalliseen kohteluun liittyy vakavia oikeudenmukaisuuden ongelmia.

Millä tavoin vammaisuus on otettu huomioon yhteiskuntafilosofisissa teorioissa? Kun vammaisia ihmisiä lähdetään tarkastelemaan yhteiskuntafilosofisen perspektiivin läpi marginalisoituna ryhmänä yhteiskunnassa, huomataan, että myös tällä alueella tapahtuu ohipuhumista. Esimerkiksi John Rawls on esittänyt vammaiset ihmiset joukkona, jonka olemassaoloon ei tarvitse reagoida vielä oikeudenmukaisuusperiaatteiden hahmottelemisvaiheessa. Lisäksi useat yhteiskuntasopimusteoriat lähtevät liikkeelle ajatuksesta, että yhteiskuntasopimuksen solmivat ja yhteiskunnassa toimivat ihmiset ovat relevanteilla tavoilla samankaltaisia ja samalla tavoin kykeneviä keskenään. Voidaan kuitenkin väittää, ettei ole mitään syytä, minkä takia vammaiset tulisi jättää huomioimatta yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta käsittelevissä teorioissa, mikäli niiden tarkoituksena on luoda oikeudenmukaisen yhteiskunnan kaikkia jäseniä koskevat perusteet. Vammaisia ihmisiä ei myöskään tule kohdella ihmisinä, jotka tulisi esimerkiksi pyrkiä hoitamaan ”normaaleiksi”, vaan heidän tarpeitaan tulee kohdella tasavertaisina ei-vammaisten ihmisten tarpeisiin verrattuina.

Tarkastelen tässä työssä sitä, millä tavoin yhteiskuntafilosofiset teoriat ovat ottaneet huomioon vammaisuuden, millä tavoin eivät ja minkälaisia vaikutuksia vammaisuuden mukaan ottamisella on teorioiden pätevyiden kannalta. Pyrin tarkastelemaan sitä, voiko teoria ottaa vammaisuuden huomioon sekä olla samalla pätevä teoria oikeudenmukaisuudesta myös muilla osa-alueilla. Tarkastelen erityisesti John Rawlsin sekä Martha Nussbaumin teorioita sekä Henry Richardsonin yritystä luoda vammaisuuden huomioonottava malli edellä mainittujen teoreetikkojen esitysten pohjalta. Keskeisimmät lähteet työssäni ovat John Rawlsin (s. 1921) teokset *A Theory of Justice* (1973) sekä *Political Liberalism* (1993), joiden pohjalta käsittelen Rawlsin teoriaa oikeudenmukaisen

yhteiskunnan peruseriaatteiden rakentamisesta. Martha Nussbaum (s. 1947) on kritisoinut rawlsilaista lähestymistapaa oikeudenmukaisuuteen ja rakentanut vastauksena toimintakyklähestymistapaa, joka korostaa resurssien jakamiseen keskittymisen sijasta toimintakykyjen oikeudenmukaista jakoa. Tässä työssä pohjaan erityisesti Nussbaumin teoksiin *Frontiers of Justice* (2006) sekä *Creating Capabilities: The Human Development Approach* (2011). Rawlsin teoria ei eksplisiittisesti ota huomioon vammaisuutta yhteiskunnallisen toimijan määrittelyssä, kun taas Nussbaum haluaa laajentaa yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ja jäsenyyden kattamaan myös vammaiset ihmiset.

Henry Richardson yhteensovittaa artikkelissaan “Rawlsian Social-Contract Theory and the Severely Disabled” (2006) rawlsilaista ja nussbaumilaista lähestymistä oikeudenmukaisuuteen. Hän pyrkii tarkastelemaan sitä, minkälainen malli alkuperäisestä valintatilanteesta on mahdollista saada aikaan, mikäli hyväksytään Nussbaumin esittämät perustelut vammaisuuden välttämättömälle huomioimiselle sekä Rawlsin esittämä malli sille, millä tavoin yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta voidaan alkaa alkutilanteessa tietämättömyyden verhon takana hahmotella. Esityksen tarkoitus ei vaikuta olevan tuottaa uudenlaista teoriaa oikeudenmukaisuudesta, vaan pikemminkin kokeilla, voivatko esitetyt yhdistetyt periaatteet taipua tuottamaan koherentin ja kattavan mallin oikeudenmukaisen yhteiskunnan pohjaksi.

Työn rakenne etenee siten, että toisessa luvussa määrittelen vammaisuuden sillä tavalla, miten se on tässä työssä ymmärretty. Avaan vamman tarkastelun teoreettisia lähtökohtia sekä sitä, minkä takia vammaisuus nähdään oikeudenmukaisuuskysymyksenä, johon ei ole reagoitu riittävällä tavalla. Erityisesti tarkastelen vamman kokemisen lääketieteellistä ja sosiaalista mallia, joista sosiaalinen malli tuottaa velvollisuuden reagoida sosiaalisen ympäristön tuottamaan haittaan. Tämän jälkeen luvussa kolme esittelen John Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian pääpiirteissään. Tarkastelen oikeudenmukaisen yhteisön muodostumisen ehtoja esittelemällä olosuhteet, jotka sekä tuottavat tarpeen oikeudenmukaisuudelle että mahdollistavat oikeudenmukaisuuden yhteisöjen muodostumisen. Tämän jälkeen tarkastelen, millä tavoin Rawls hahmottaa yhteiskunnan alkutilanteen sekä siinä vaikuttavat hypoteettiset valitsijat. Sen jälkeen esittelen sitä, mistä asioista valitsijat ovat kiinnostuneita alkutilanteessa tietämättömyyden verhon takana, sekä sen, minkälaiset oikeudenmukaisuusperiaatteet esitellyllä tavalla motivoituneet valitsijat alkutilanteessa valitsisivat.

Tämän jälkeen esittelen Rawlsin teorian käsitystä siitä, minkälainen on ihminen, joka voi toimia yhteiskunnassa täysivaltaisena ihmisenä sekä teorian mahdollisuutta reagoida ihmisten välisiin

variaatioihin fyysisissä ja mentaalisisä kyvyissä. Seuraavassa alaluvussa sidon Rawlsin teorian historialliseen kontekstiin ja esittelen, millä tavoin oikeudenmukaisuus reiluutena onnistuu reagoimaan toisenlaisten distribuutiomallien, kuten utilitarismin ja egalitarianismin ongelmiin. Luvun kolme viimeisessä osiossa esittelen Rawlsin teorian resursistisen tulkinnan avulla tapahtuvaa ihmisten variaatioiden huomioimista sekä esittelen oman kritiikkini luonnollisten sekä sosiaalisten hyödykkeiden erottelulle.

Neljännessä luvussa esittelen Martha Nussbaumin edustaman toimintakyvynäkökulman. Tarkastelen, millä tavoin toimintakykyä voidaan eritellä ja luokitella. Lisäksi tarkastelen, millä tavoin toiminnot suhtautuvat toimintakykyihin, ja miten toiminnot ovat riippuvaisia paitsi ihmisestä itsestään, myös sosiaalisesta ja fyysisestä ympäristöstä. Seuraavaksi esittelen Nussbaumin suhdetta sopimusteoreettiseen perinteeseen. Keskeistä tarkastelulle on Nussbaumin erottautuminen sopimusoikeudenmukaisuudesta ja tätä kautta tapahtuva oikeudenmukaisuuden alan laajentaminen koskemaan muun muassa vammaisia ihmisiä. Tarkastelen myös sitä, mitä tällainen laajennus tarkoittaa distributiiviselta kannalta. Lopuksi tarkastelen ja arvioin väitettä siitä, että toimintakyvylähestymistapa ei ole kokonainen oikeudenmukaisuusteoria ja arvioin, että väite pitää paikkansa.

Viidennessä luvussa esittelen Henry Richardsonin esityksen siitä, millä tavoin rawlsilaista oikeudenmukaisuusperusteiden valitsemistapaa voitaisiin laajentaa tavalla, joka saisi sen ottamaan vammaisuuden huomioon jo teorian varhaisessa vaiheessa. Tähän Richardson pyrkii yhdistämällä Nussbaumin ajatuksen kymmenestä perustoimintakyvystä sekä vammaisuuden huomioonottamisen välttämättömyydestä Rawlsin oikeudenmukaisuusperiaatteisiin. Tarkastelen aluksi, minkälaisia muutoksia Richardson tekee Rawlsin ja Nussbaumin tekemiin oletuksiin yhdistäessään niitä tulevien malliensa taustaksi. Sen jälkeen esittelen sekä vaihtoehtoiset mallit, joista valitsijat voivat valita yhteiskunnan perusrakennetta koskevat periaatteet sekä motivaatiot, jotka saavat valitsijat suosimaan jotain tiettyä mallia. Tämän jälkeen esittelen Richardsonin näkemyksen parhaasta esityksestä. Lopuksi esittelen Nussbaumin esittämän kritiikin ja kommentit Richardsonin artikkeliin, sekä esitän oman arvioni sekä Richardsonin esittämästä parhaasta mallista että hänen ja Nussbaumin jakamista vammaisuutta koskevista rajanvedoista.

Esitän työssäni, että mikään esitetyistä malleista ei ota vammaisuutta täysin ongelmattomasti huomioon. Richardsonin suosima esitys, joka takaa sekä oikeudenmukaisuusperiaatteet että toimintakyvyt, näyttää kuitenkin yhdistävän Rawlsin ja Nussbaumin teorian vahvuuksia

onnistuneesti. Nussbaumin tekemä laajennus oikeudenmukaisuuden alaan, sekä Rawlsin koko yhteiskuntaa koskevan distributiivisäännön yhdistäminen näyttää tuottavan alkuteorioiden ongelmia korjaavan mallin, jonka avulla voidaan tarkastella vammaisuuden mukaan ottamista oikeudenmukaisuuden alueelle sopimusteorioiden kontekstissa. Mikäli tällainen yhdistelmä hyväksytään, on Richardsonin ehdotus yksi tapa, jolla oikeudenmukaisuusteoria voidaan uskottavasti saada laajennettua koskemaan myös vammaisia ihmisiä, mutta sekään ei ole täysin ongelmaton. Ongelmia tuottavat erityisesti uusien periaatteiden asettaminen prioriteettijärjestykseen sekä tiettyjen vammaisuuteen liittyvien oletusten ristiriitaisuus.

2. Vammaisuuden määrittely

Ennen kuin tarkastelemme erilaisten oikeudenmukaisuusteorioiden suhtautumista vammaisuuteen ja erityisesti vammaisuuteen, on syytä tarkastella, mitä vammalla tässä työssä ylipäätään tarkoitetaan. Vamma voi ilmentyä ihmisillä useilla eri tavoilla. On kuitenkin huomattava jo tässä vaiheessa, että vammaisuus ei ole sama asia kuin sairaus - vammaa ei voida lääkittää pois. Sairauksilla ja elimellisillä vammoilla, joita vammaisilla ihmisillä voi ilmetä, on toki yhteys, mutta niitä ei tule samastaa toisiinsa. Elimellinen vamma, eli jonkun raajan, elimen tai ruumiin tai mielen toiminnon osittainen tai kokonainen puuttuminen, vaikuttaa yleensä vain jonkin tietyn ruumiinosan toimintaan. Sairaus taas vaikuttaa jossain tietyssä ruumiinosassa ja sen vaikutukset näkyvät koko kehossa, myös niissä ruumiinosissa, jotka eivät ole sairastuneet. Sairaudet voivat toki aiheuttaa elimellisen vamman, ja vamma voi aiheuttaa sairauksia. (Vehmas 2005, 16–17.)

Avaan seuraavaksi erilaisia näkökulmia, joiden kautta vammaisuutta voidaan lähestyä. Yksi kanta lähestyä vammaa on tarkastella lääketieteellisenä ja fysiologisena ilmiönä. Toisaalta vammaa voi lähestyä myös ilmiönä, joka on jollain tasolla sosiaalisesti tuotettu. Esittelen kaksi vastakkaista tapaa ymmärtää vamman aiheuttama haitta. Lääketieteellisen mallin mukaan ihminen kärsii ennen kaikkea niistä fyysisistä sekä sosiaalisista haitoista, joita henkinen tai fyysinen vamma hänelle aiheuttaa. Sosiaalisessa mallissa taas vammaisuuden haitat ovat lähtöisin ennen kaikkea sosiaalisen ympäristön luomista rakenteista, jotka sulkevat vammaisia ulkopuolelle tai ovat syrjiviä. (Wasserman et al. 2013, 2.)

2.1 Vammaisuuden määritelmät

Vammaisuutta voidaan lähestyä useilla eri tavoilla ja se, mikä kulloinkin on määritelty vammaksi, on vaihdellut. Kuurous, sokeus ja halvaantuminen ovat käsitetty vammoiksi, mutta samoin myös HIV sekä diabetes. Kuitenkin, kuten jo aiemmin todettiin, vamma ei ole sama asia kuin sairaus, jolloin esimerkiksi diabetesta ei tule kohdella vammaana. Vammaisuuden kategoria kattaa joka tapauksessa erittäin laajan kirjon erilaisia piirteitä, eikä niistä ole mahdollista löytää esimerkiksi yhtä yksittäistä fysiologista tekijää. (Wasserman et al. 2016, 1.)

Vamman käsittäminen pelkästään lääketieteellisenä tilana esittää sen aiheuttamat haitat korostetun yksilökeskeisestä näkökulmasta, eikä siten ota huomioon sosiaalisen ympäristön merkitystä vamman kokemuksessa. Esimerkiksi YK:n yleiskokouksessa hyväksyttiin vuonna 1993 Vammaisten henkilöiden mahdollisuuksien yhdenvertaistamista koskevat yleisohjeet, joissa vammaisuutta lähdetään määrittelemään ennen kaikkea toiminnanvajavuuden ja haitan käsitteiden kautta. Toiminnanvajavuudella tarkoitetaan laajaa määrää erilaisia toiminnallisia rajoituksia, jotka voivat aiheutua fyysisistä, älyllisistä tai aistivammaan liittyvistä syistä, sekä lääketieteellisistä seikoista tai mielisairaudesta. Haitta taas määritetään menetettynä tai rajattuna mahdollisuutena osallistua yhteisön elämään tasavertaisesti muiden rinnalla. Vammaisten henkilöiden ja heidän ympäristönsä välinen kohtaaminen on keskeistä sille, millä tavoin haitta näkyy henkilön elämässä. Haittaa ei ole historiallisesti pidetty ympäristöön liittyvänä, vaan se on nähty pikemminkin lääketieteellisenä sekä yksilökeskeisenä terminä, joka ei välttämättä kuvaa riittävän selkeästi yksilön kykyjen ja yhteiskunnallisten olosuhteiden vuorovaikutusta. Yleisohjeissa korostetaan ympäristön sekä yhteiskunnan järjestämien toimintojen roolia vammaisten ihmisten yhdenvertaisen osallistumisen esteenä – puutteet järjestetyissä toiminnoissa estävät vammaisten henkilöiden yhdenvertaisen osallistumisen. (Vammaisten ihmisten mahdollisuuksien yhdenvertaistamista koskevat yleisohjeet 1994, 2, 4–5.)

Samankaltaista luokittelua käyttää myös WHO:n ICF-luokittelu, joka määrittelee vammaisuuden vaihteluna ihmisten toimintakyvyissä. Vaihtelut ovat seurausta joko elimellisestä vauriosta, toiminnan rajoituksista tai osallistumisen rajoituksista, tai näiden yhteisvaikutuksesta. Keskeistä on, että esimerkiksi elimellinen vamma ei ole syy vammaisuuden kokemukseen, vaan yhteiskunnalliset tekijät vaikuttavat siihen, millä tavoin vamma vaikuttaa ihmisen elämään. ICF-luokittelua vastaan on kuitenkin esitetty paljon kritiikkiä, sillä siitä huolimatta, että ihmisen ja ympäristön vuorovaikutusta

korostetaan vammaisuuden aiheuttajana, keskittyy luokittelu silti pitkälti erilaisten tautien ja vammojen seurauksien erittelyyn. Vammaisille ihmisille ei välttämättä ole ollenkaan relevanttia tietää, minkälainen tarkka diagnoosi heille voidaan antaa, vaan diagnosikeskeisyys nähdään pikemminkin objektivoivana. Keskeistä vammaisten ihmisten kannalta olisikin, että sen sijaan, että keskityttäisiin siihen, millä tavoin elimellinen vamma hankaloittaa ihmisen elämää, painotettaisiin sitä, millä tavoin yhteiskunta ja sosiaalinen ympäristö tuottavat haittaa ihmiselle ja rajoittavat hänen osallistumistaan yhteiskunnalliseen elämään. (Vehmas 2005, 113–115.)

2.2 Lääketieteellinen ja sosiaalinen malli

Vammaisuutta ja sen vaikutuksia tarkastelevista kannoista esittelen seuraavaksi kaksi: lääketieteellinen ja sosiaalinen näkökulma. Yksinkertaistetusti voidaan sanoa, että lääketieteellisen mallin mukaan ihminen kärsii ennen kaikkea niistä fyysisistä sekä sosiaalista rajoitteista, joita henkinen tai fyysinen vamma hänelle aiheuttaa. Sosiaalisessa mallissa taas vammaisuuden haitat ovat lähtöisin ennen kaikkea sosiaalisen ympäristön luomista rakenteista, jotka sulkevat vammaiset ulkopuolelle tai aiheuttavat syrjintää. On kuitenkin huomattava, että harva teoreetikko puolustaa ideaa siitä, että pelkästään joko rajoitteet tai syrjintä aiheuttaisivat kaikki vamman haitat, vaan haittojen nähdään johtuvan sekä lääketieteellisistä että sosiaalisista tekijöistä. Keskeisempää on se, millä tavoin erilaiset haitat vuorovaikuttavat keskenään ja voidaanko jommankumman haitan muodon sanoa olevan perustavanlaatuisempi kuin toisen. (Wasserman et al. 2013, 2.) Sen lisäksi, että malleilla on erilainen tapa lähestyä sitä, mitä ihmiset kokevat vammaan liittyvänä haittana, tarjoavat mallit erilaiset perustelut sille, millä lailla vammaisuutta tulee lähestyä oikeudenmukaisuuden kannalta ja minkälaisia toimia vammaan reagoiminen vaatii ympäröivältä yhteiskunnalta.

Lääketieteellinen ja yksilön rajoitteiden kokemista korostava kokemus on historiallisesti katsoen ollut yleinen kanta vamman haittojen käsittelemiseen. Lääketieteellisen mallin omaksuminen ei aina ole tietoista, vaan se on usein omaksuttu ilman suurempaa reflektiota sen sisältämistä oletuksista. Lähes kaikki sosiaalisen mallin kannattajat kuitenkin näkevät, että erilaiset toiminnanvajavuudet voivat tuottaa rajoituksia, epämukavuutta sekä muita haittoja yksilölle, vaikka ympäristö ja sosiaaliset rakenteet eivät niitä enää tuottaisikaan. Lisäksi ajatus siitä, että vamma pitää jo itsessään sisällä rajoitteita ja haittoja, voi antaa perustelun sille, miksi siihen liittyvät kysymykset ovat oikeudenmukaisuuden kannalta äärimmäisen tärkeitä. Lääketieteelliselle mallille ominaista kuitenkin on vammaisia koskevan oikeudenmukaisuuden käsittäminen ennen kaikkea rahallisena

kompensaatioina tai lääketieteellisten toimenpiteiden toteuttamisena, joiden jälkeen jonkinlainen ympäristön tai sosiaalisen tilan muokkaus voidaan nähdä tarpeellisenä jäljelle jäävien lieveilmiöiden hoitamisen kannalta. (Wasserman et al. 2013, 2.)

Vammaisuuden sosiaalinen malli ei lähesty haitan lievittämistä yksilöön kohdistuvien distributiivisten toimenpiteiden kautta. Ensisijaisena toimenpiteenä nähdään sen sijaan sosiaalisen ympäristön uudelleenjärjestäminen ja julkisten hyödykkeiden avaaminen tavalla, joka mahdollistaa niiden käytön myös vammaisille ihmisille. Ajatus yhteiskunnan uudelleenjärjestämisestä sisältää myös distributiivisen idean: uudelleenjärjestämisen kautta koetetaan pyrkiä aineellisten ja aineettomien hyödykkeiden sekä yhteiskunnallisten mahdollisuuksien tasaisempaan jakautumiseen. (Mt.)

On kuitenkin otettava huomioon, että kaikki sosiaalisen ympäristön muodostamat eriarvoisuudet tai haitat eivät itsessään ole epäoikeudenmukaisia. Pelkästään siitä, että jokin asia aiheuttaa haittaa, ei voida päätellä sitä, että se tuottaa epäoikeudenmukaisuutta, vaan on tarkasteltava esimerkiksi myös sitä, onko haitta kompensoitu jollain toisella toimenpiteellä. Lisäksi haitan lieventämiseen johtavissa toimenpiteissä on arvioitava sen kokonaiskustannuksia: voidaan ajatella, että kaikkien uusien asuntojen rakentaminen pyörätuolilla saavutettaviksi on perusteltua haittojen lievittämiseksi, mutta jokaisen jo olemassaolevan asunnon remontoiminen saavutettavaksi ei ole. (Mt.)

Vaikka vastaus siihen, miten laajasti sosiaalista ympäristöä pitäisi mukauttaa ja millä tavoin tämä tulisi tarkalleen tehdä ei ole yksinkertainen, nostaa vammaisuuden sosiaalinen malli esille useita piirteitä siitä, miksi vammaisuuden kysymykset ovat oikeudenmukaisuusteorioille keskeisiä. Sen lisäksi, että sosiaalinen malli nostaa esille yhteiskunnallisessa ympäristössä olevia epäoikeudenmukaisia piirteitä, korostaa malli sitä, että piirteet ovat muokattavissa oikeudenmukaisiksi. Tämä itsessään voidaan nähdä velvoitteena lieventää ympäristön aiheuttamia haittoja. Samoin voidaan nähdä, että yhteiskunnalla on vastuu pyrkiä estämään ja korjaamaan näitä tekijöitä, sen sijaan että se loisi tai pahentaisi haittoja. (Mt.) Mikäli käytetyssä oikeudenmukaisuusteoriassa hyväksytään esitetyt velvoitteet ja niistä seuraavat vaatimukset, on vammaisuuden sosiaalisessa mallissa onnistuttu identifioimaan, miksi vammaisiin ihmisiin liittyvät kysymykset ovat oikeudenmukaisuuden kannalta keskeisiä ja kiireellisiä.

Myös filosofiassa on huomattu vammaisuuden esittämät haasteet oikeudenmukaisuusteorioille sekä huomattu vammaisten ihmisten kokema yhteiskunnallinen syrjiminen sekä ulossulkeminen. Martha

Nussbaum toteaakin vammaisten henkilöiden jäävän epäreilusti poliittisen päätöksenteon ulkopuolelle niin teoreettisella kuin myös käytännön tasolla. Koska vammaiset ihmiset eivät historiallisesti ole saaneet koulutusta, heidät on suljettu laitoksiin tai pahimmillaan jätetty kuolemaan, ei ole yllättävää, että yhteiskuntasopimusteoreetikot eivät ole osanneet kuvitella vammaisia ihmisiä aktiivisiksi yhteiskunnallisiksi toimijoiksi. Tämä oletus näkyy muun muassa Rawlsilla fyysisen ja henkisen yhdenvertaisuuden vaatimuksena, jonka avulla kysymys vammaisuudesta voidaan alkutilanteessa ohittaa täysin. Toisaalta tavat sulkea vammaiset ihmiset päätöksenteon ulkopuolelle ovat myös sosiaalisen toiminnan tuloksia – esimerkiksi julkisten tilojen ja tapahtumien saavuttamattomuus on esimerkki syrjinnästä, joka ei ole välttämätöntä. (Nussbaum 2006a, 15.)

Filosofisen tarkastelun lähtökohta tulisi siis olla siinä, että vammaisten ihmisten kokema ulossulkeminen ja syrjintä ei ole oikeudenmukaisuusteorialle perusteltua, eikä sitä voida sallia esimerkiksi historiallisista lähtökohdista käsin. Voidaan myös ajatella, että oikeudenmukaisuusteorian keskeinen tehtävä on tarjota malli yhteiskunnallisiin epäoikeudenmukaisuuksiin reagoimiselle sekä pyrkiä muokkaamaan epäoikeudenmukaisia tilanteita oikeudenmukaisemmiksi. Tämä ei kuitenkaan ole kaikkien allekirjoittama näkemys ja yhteiskuntafilosofiaa on tehty myös toisenlaisena projektina. Tässä työssä vammaisuus nähdään kuitenkin asiana, johon on oikeudenmukaisuuden kannalta välttämätöntä reagoida ja jota vasten esiteltyjä teorioita tarkastellaan.

3. John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria

Seuraavassa luvussa esittelen John Rawlsin kehittämän oikeudenmukaisuusteorian pääpiirteet sellaisina, kuin ne on esitetty teoksissa *A Theory of Justice* (1973) sekä *Political Liberalism* (1993). Aluksi tarkastelen, minkälaisille oletuksille Rawlsin teoria rakentuu ja esittelen teorian keskeisimmät piirteet sekä käytetyt käsitteet. Tämän jälkeen otan tarkempaan käsittelyyn kaksi piirrettä, joiden näen olevan keskeisiä Rawlsin teorian ja vammaisuuden huomioon ottamisen kannalta. Tarkastelen ensin sitä, minkälaisia oletuksia Rawls tekee siitä, mikä on yhteiskunnallisten toimijoiden luonne erityisesti alkutilanteessa, jossa toimijat esitetään abstrahoituina valitsijoina. Keskeistä tälle tarkastelulle on, mitä tietämättömyyden verho varsinaisesti peittää, millainen rationaliteetti toimijoilla on ja mitä he tietävät itsestään ja muista. Toinen keskeinen kysymys tämän tutkimuksen kannalta on, millä tavoin Rawlsin teoria kohtelee sosiaalisten perushyödykkeiden oikeudenmukaista jakoa ja millä tavoin tämä jako on sensitiivinen ihmisten erilaisille tarpeille, erityisesti kuitenkin sellaisille, joita vammaan

yleensä liittyy. Esittämäni kuva Rawlsin teoriasta on varsin rajattu: esimerkiksi deliberaation metodi ja harkintatasapainon käsittely on jätetty tässä työssä sivuun.

3.1 Oikeudenmukaisuus reiluutena

Rawlsin käsitystä oikeudenmukaisuudesta reiluutena voidaan lähestyä negatiivisen ja positiivisen teesin kautta. Negatiivinen teesi on, ettei kukaan ansaitse tulla tietynlaiseksi, esimerkiksi rikkaaksi, köyhäksi, lahjakkaaksi tai lahjattomaksi. Nämä piirteet ovat kaikki moraalisesti toissijaisia, eivätkä kerro mitään siitä, kuinka paljon hyötyä ihmisen tulisi saada yhteiskunnallisesta yhteistyöstä toisten kanssa. Positiivinen oikeudenmukaisuusteesi taas keskittyy siihen, millä tavalla hyödykkeet varsinaisesti jaetaan. Tasa-arvoisen vastavuoroisuuden periaatteen mukaan oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa hyödykkeet jakautuvat tasa-arvoisesti, ellei epätasa-arvoinen jako ole yhteiskunnan huono-osaisimpien hyödyksi. Teesin kantavana ideana on, että ihmisten tasa-arvoisuus tarkoittaa myös sitä, että yhdessä tuotetut hyödykkeet tulisi lähtökohtaisesti jakaa tasan, ellei epätasaisella jaolla saavuteta suurempia hyötyjä yhteiskunnan huono-osaisimmille. (Wenar 2017, 4.2.)

Rawlsin tarkoituksena on muodostaa teoria, joka on klassisia yhteiskuntasopimusteorioita abstraktimpi ja yleistettävämpi sekä rakentaa metodi yhteiskunnan peruseriaatteiden tarkastelemiseksi sekä niiden oikeudenmukaisuuden arvioimiseksi. Tämä näkyy esimerkiksi Rawlsin tavassa jättää teoriastaan pois aiemmissa yhteiskuntasopimusteorioissa ollut oletus siitä, että yhteiskuntasopimuksen muodostaminen mahdollistaa ihmisten liittymisen johonkin tiettyyn hallintomuotoon tai yhteiskuntamalliin. Sen sijaan, että hän koettaisi hahmotella sellaisenaan toteutettavaa mallia yhteiskunnasta, on alkuperäisen yhteiskuntaa koskevan sopimuksen kohteena yhteiskunnan perusrakennetta ohjaavat oikeudenmukaisuuseriaatteet. Ennen peruseriaatteiden valitsemista vallitsee täysin hypoteettinen alkutilanne, jonka voidaan nähdä vastaavan klassisten oikeudenmukaisuusteorioiden hahmottelemaa luonnontilaa. (Rawls 1973, 11–12.) Tässä alkutilanteessa aletaan muodostaa periaatteita, jotka vapauttavat itsekkäät sekä rationaaliset toimijat päättävät yhdessä ja ne tulevat määrittämään muuta yhteiskunnallista kanssakäymistä. Ne säätelevät kaikkia seuraavia sopimuksia aina yhteistyön periaatteista hyödykkeiden jakoon, perusoikeuksiin ja -velvollisuuksiin sekä valittuihin hallintomalleihin saakka. Tällaista tapaa hahmottaa oikeudenmukaisuuden periaatteet Rawls kutsuu oikeudenmukaisuudeksi reiluutena. Alkutilanteen oletuksen tarkoituksena on luoda tila, jossa päätetyt fundamentaaliset sopimukset yhteiskuntaa koskien ovat reiluja. (Rawls 1973, 11, 17.)

Yhteiskunnan peruseriaatteiden valinta muistuttaa ihmisen harjoittamaa reflektiota siitä, mikä on hänen mielestään hyvää – päätöksenteon tulee tapahtua rationaalisen reflektion kautta.

“Aivan kuten jokaisen henkilön tulee rationaalisen reflektion kautta päättää, mihin perustaa oman käsityksensä hyvästä, toisin sanoen sellaiset tavoitteet, joita hänen on rationaalista tavoitella, samoin tulee ihmisryhmän päättää lopullisesti, mikä heidän keskuudessaan on oikeudenmukaista ja mikä epäoikeudenmukaista.” (Rawls 1973, 11–12. Käänt. SP.)

Tämä päätös, jonka Rawls rinnastaa rationaaliseen harkintaan kumpuavaan moraalisiin, tulee muodostamaan yhteiskunnassa vallitsevat oikeudenmukaisuuseriaatteet. Sen lisäksi, että rationaalisuus on tietämättömyyden verhon takana olevan toimijan keskeinen piirre sekä moraalista että yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta koskevissa kysymyksissä, tulee se ymmärtää mahdollisimman pitkälle kapeassa mielessä: rawlsilainen rationaalisuus on lähellä taloustieteen rationaalisuutta, eli päämäärän saavuttamista mahdollisimman tehokkaasti. Tämän oletuksen tarkoituksena on välttää turhien eettisten oletusten mukaan tuominen ja käyttää mahdollisimman laajasti hyväksytyjä määritelmiä. (Mt., 14.) On kuitenkin huomattava, että ihmisen rationaalisuuden ymmärtäminen taloudellisen rationaalisuuden mielessä on jo itsessään varsin vahva sitoutuminen tietynlaiseen abstrahoituun ihmiskuvaan, joka ei välttämättä ole ollenkaan niin neutraali kuin mitä Rawls olettaa sen olevan. Talousrationaalisuus tekee oletuksia ihmisyydestä, jotka operoivat varsin kapealla rationaalisuuden sekä inhimillisen toiminnan alueella. Voidaankin pohtia, olisiko Rawlsin teoriaa mahdollista soveltaa siten, että se sisältäisi toisenlaisia oletuksia ihmisten rationaalisuudesta tai taloudellisesta järjestelmästä.

3.1.1 Oikeudenmukaisuuden olosuhteet

Ennen kuin lähemme tarkastelemaan tarkemmin sitä, millä tavoin päätöksenteko alkutilanteessa tapahtuu, on syytä määritellä se, minkä takia yhteiskuntaa ylipäätään aletaan määritellä ja järjestää: toisin sanoen, mitkä ovat ne olosuhteet, jossa oikeudenmukaisuusteoriaa voidaan ylipäätään soveltaa¹. Erilaiset ja eriytyneet intressit johtavat tilanteeseen, jossa yhteiskunnallinen yhteistyö on suotuisaa niiden täyttymiseksi. Yhteistyö mahdollistaa intressien täyttämisen tavalla, joka johtaa

¹ Rawlsin näkemys oikeudenmukaisuuden olosuhteista mukailee pitkälle Humen esitystä teoksissa *A Treatise of Human Nature* (1738) ja *An Enquiry Concerning Principles of Morals* (1751) (Rawls 1973, 126).

parempaan lopputulokseen kuin yksittäisten ihmisten pyrkimykset täyttää omat tarpeensa itseksensä. Tällainen yhteistyö luo myös konflikteja: koska yhteistyöllä saavutetaan suurempi määrä hyötyjä, tulee niiden reilulle jakamiselle olla myös perustellut ja oikeudenmukaiset tavat. Tämän lisäksi jokaisella yhteiskunnan jäsenellä on halu saada hyötyjä mieluummin enemmän kuin vähemmän. Intressien täyttäminen ja tarve jakaa saavutetut hyödyt reilulla tavalla luovat tilanteen, jotka vaativat taustalleen oikeudenmukaisuuden olosuhteet. (Mt., 126.)

Oikeudenmukaisuuden olosuhteet voidaan jakaa kahteen ryhmään, objektiivisiin ja subjektiivisiin olosuhteisiin. Objektiiviset olosuhteet muodostuvat, kun ihmiset asuvat tietyllä maantieteellisellä alueella tiettyyn aikaan. Lisäksi heillä on relevantilla tavalla samankaltaiset henkiset ja fyysiset kyvyt, jolloin kukaan ei voi voimaa käyttäen hallita muita, mutta he ovat myös alttiita voimankäytölle, jota muut voivat heihin kohdistaa. Keskeistä objektiivisille olosuhteille on lisäksi useita eri alueita koskeva kohtuullinen resurssien niukkuus – resursseja ei ole yllin kyllin, mutta toisaalta ei myöskään niin vähäisiä määriä, että niiden hyödyntäminen olisi vähyyden vuoksi tehotonta. (Mt., 127.)

Yhteistyön osapuolten relevantit piirteet taas ovat subjektiivisia oikeudenmukaisuuden olosuhteita. Vaikka osapuolilla on suurin piirtein samanlaiset intressit ja tarpeet, eivät he kuitenkaan ole identtisiä, vaan heillä on erilaisia käsityksiä niin hyvästä elämästä kuin poliittisista ja uskonnollisista kannoistakin. Tällöin ihmisillä on myös erilainen käsitys siitä, millä tavoin saavutetut luonnolliset ja sosiaaliset resurssit tulisi käyttää. Jokaisella on myös halu edistää omaa käsitystään hyvästä, mitä korostaa myös oletus siitä, että osapuolilla ei ole mitään erityistä kiinnostusta siihen, mitä toisten ihmisten intressit ovat. (Mt.)

Mikäli kaikki edellä mainitut ehdot täyttyvät, on yhteiskunta mahdollista järjestää oikeudenmukaisesti - elleivät edellä esitellyt ehdot täytyisi, ei oikeudenmukaisuudelle olisi tarvetta. Rawls korostaa objektiivisista ehdoista niukkuutta ja subjektiivisista ehdoista ihmisten kiinnostuksen puutetta toisten intresseistä. Tiivistetysti voidaan todeta, että oikeudenmukaisuuden olosuhteet voivat vallita silloin, kun yhtä lailla toisistaan kiinnostumattomat ihmiset esittävät keskenään ristiriidassa olevia vaatimuksia hankituista hyödykkeistä, joista vallitsee kohtalainen niukkuus. (Mt., 128.)

3.1.2 Alkutilanne

Palataan takaisin alkutilanteeseen sekä siellä tapahtuvaan oikeudenmukaisuusperiaatteiden valintaan. Miten alkutilanteessa voidaan päästä yksimielisyyteen valittavista oikeudenmukaisuusperiaatteista tilanteessa, jossa valintoja tekevien ihmisten intressit ovat lähtökohtaisesti ristiriidassa keskenään? Rawls ratkaisee tämän ongelman kehittämällä välineen, jolla ihmisten väliset eroavaisuudet, jotka voisivat saada heidät suosimaan itseään tai viiteryhmäänsä, saadaan piilotettua. Tietämättömyyden verhon tarkoituksena on peittää ihmisten tiedot omasta itsestään ja statuksestaan yhteiskunnassa ja täten mahdollistaa yhteiskunnan periaatteiden hahmottaminen pelkästään yleisten huomioiden tasolla. Tietämättömyyden verhon takana sopijaosapuolet eivät tiedä esimerkiksi yhteiskunnallista varakkuuttaan, omaa yhteiskuntaluokkaansa, taitoja, kykyjä tai älykkyyttään. Myöskään moraalikäsitteet, luonteenpiirteet, taipumukset tai muut psykologiset piirteet eivät ole henkilöiden tiedossa. Peitettynä on myös se, millaiseen yhteiskuntaan he kuuluvat, sekä sen tuleva varakkuustaso tai kulttuurinen kehitys. Tämän lisäksi ihmiset eivät myöskään tiedä, mihin sukupolveen he kuuluvat, mutta tarkoituksena on se, että he päättävät yhteiskunnalliset perusperiaatteet, jotka sovellettuna tuottavat tilanteen, jossa he voivat olla tyytyväisiä mihin tahansa sukupolveen he päätyvätkään. (Rawls 1973, 136–137.)

Lähes kaikki henkilökohtaiset piirteet, jotka voisivat erottaa ihmiset toisistaan, on abstrahoitu pois ja jäljelle jäävät valitsijat, jotka ovat relevantisti samalla tavalla rationaalisia keskenään ja kuuluvat samankaltaiseen yhteiskunnalliseen asemaan – toisin sanoen he eivät tiedä asemaansa. Tällöin Rawls myös olettaa, että jokainen valitsija on vakuutettavissa samojen argumenttien avulla valitsemaan samanlaiset oikeudenmukaisuusperiaatteet. On huomattava, että alkutilanteen ja siinä tapahtuvan oikeudenmukaisuusperiaatteiden valinnan tarkoituksena ei ole olla kuvaus mistään olemassaolevasta tai mahdollisesta tilanteesta. Sen sijaan se on tarkoitettu näkökannaksi, jonka kuka tahansa voi omaksua yhteiskunnan perusperiaatteiden tarkasteluun. (Mt., 139.)

Tässä kohtaa on syytä huomata, että Rawls on tarjonnut kahta eri versiota siitä, millä tavoin valitsijat tietämättömyyden verhon takana tulee ymmärtää. Teoksessa *A Theory of Justice* toimijat on helppo ymmärtää ainoastaan omaa etuaan tavoitteleviksi yksilöiksi, jotka eivät ole kiinnostuneet toisista ihmisistä millään lailla. *Political Liberalism* -teoksessa hän esittää sen sijaan, että osapuolet eivät ole yksittäisiä toimijoita, vaan he edustavat yhteiskunnassa olevia kansalaisia. Tällöin heidän tehtävänä on alkutilanteessa sopia mahdollisimman hyvät ehdot heille, joiden edustajina he

toimivat, mutta he käyttävät prosessissa omaa rationaalista harkintaansa siten, kuten sitä voidaan tietämättömyyden verhon asettamien tiedollisten rajoitteiden voimassa ollessa harjoittaa. (Rawls 1993, 305.)

Mitä valitsijat sitten oikeastaan tietävät tietämättömyyden verhon takana? He tietävät, että tuli yhteiskunta olemaan millainen hyvänsä, se on joka tapauksessa oikeudenmukaisuuden olosuhteiden alainen. Tämän lisäksi he tietävät ihmisyyteen peruspiirteet – he ovat tietoisia perustavista poliittisista asioista, taloudellisista lainalaisuuksista, ihmisten yleisestä psykologisesta rakenteesta sekä mistä tahansa yleisistä tekijöistä, jotka voivat vaikuttaa peruseriaatteiden valintaan. (Rawls 1972, 137.) Lisäksi Rawls määrittelee kyvyn olla rationaalinen sellaiseksi moraalisen persoonallisuuden piirteeksi, joka voidaan olettaa hypoteettiselle valitsijalle alkutilanteessa. Käytännössä tämä tarkoittaa, että valitsijalla on mahdollisuus toimia tavalla, jonka hän näkee parhaaksi edustamansa ihmisryhmän kannalta, tunnistaa tämän ihmisryhmän käsitys yleisestä hyvästä ja arvioida keinoja sen saavuttamiseksi.

On kuitenkin huomattava, että kyse ei ole tietyn konkreettisen intressiryhmän etujen edistämisestä vaan yleisemmistä rakenteista, joissa ihmisten ja ihmisryhmien toisistaan eroavat intressit ovat oletusarvoisesti mukana neuvottelutilanteessa. Toisin sanoen kyseessä ei ole ihmisten toiminta sellaisena kuin se voidaan ymmärtää oikeudenmukaisesti järjestäytyneessä yhteiskunnassa tietämättömyyden verhon nousun ja periaatteiden soveltamisen jälkeen, sillä alkutilanne peittää useita niistä piirteistä, jotka mahdollistavat ihmisen kyvyt rationaalisen toimijana. Rationaalinen toiminta mahdollistuu, kun ihmiset noudattavat alkutilanteessa hypoteettisten sekä rajoitetulla tavalla rationaalisten toimijoiden valitsemia oikeudenmukaisuuseriaatteita ja toimivat niiden mukaan. Täysin autonominen ihminen ei ainoastaan toimi rationaalisten kykyjensä mukaan, vaan hänellä on myös kyky edistää ja toteuttaa hyvän käsitystä oikeuseriaatteiden mukaan ja reilua yhteistyötä kunnioittaen. Pelkästään rationaalisuutta ja autonomisuutta ilmentävät alkutilanteen toimijat eivät ole esimerkki siitä, millainen aito ihminen voisi olla, vaan ne ovat pelkästään keinotekoisia toimijoita, joiden tehtävä on auttaa mallintamaan ihmistä kokonaisuutena toimijana. (Rawls 1993, 305–306.)

3.2 Sosiaaliset perushyödykkeet ja oikeudenmukaisen jaon periaatteet

Seuraavaksi on syytä tarkastella, mitä voidaan sanoa niistä asioista, jotka mahdollistavat ihmisten pyrkimykset tavoitella omaa hyväänsä. Koska tietämättömyyden verho peittää ihmisten tarkat

piirteet, mukaan lukien sen, mitä he ylipäättään pitävät hyvänä, on mahdotonta sanoa tarkalleen, minkälaisia asioita kenellekin tulisi taata, jotta heidän tavoittelemansa hyvä mahdollistuisi. Yleisellä tasolla voidaan kuitenkin kuvailla sitä, mistä jokainen ihminen tulee olemaan kiinnostunut. Sosiaalisten perushyödykkeiden avulla pyritään käsitteellistämään niitä hyödykkeitä, niin aineellisia kuin aineettomiakin, joita kuka tahansa ihminen haluaisi ja jotka mahdollistavat hyvän elämän tavoittelun sekä moraalisten kykyjen kehittämisen. Niiden haluttavuus pysyy siis samana yhteiskunnallisesta tilanteesta tai paikasta huolimatta. (Rawls 1993, 307–308.)

On myös huomattava, että sosiaalisten perushyödykkeiden lisäksi ihmisten kykyihin ja mahdollisuuksiin vaikuttavat myös luonnolliset hyödykkeet, kuten terveys, mielikuvitus tai älykkyys, mutta vaikka niillä onkin vaikutusta ihmisen hyvinvointiin yhteiskunnassa, eivät ne ole sosiaalisten perushyödykkeiden tapaan jaettavia tai taattavia (mt., 62). Rawls näyttää olettavan, että luonnolliset hyödykkeet ja sosiaaliset hyödykkeet ovat selkeästi erotettavissa. On kuitenkin syytä pohtia sitä, millä tavoin esimerkiksi älykkyys tai ruumiillinen kyvykkyys voivat olla sosiaalisesti tai yhteiskunnallisesti tuotettuja tai niihin liittyvistä tekijöistä seuraavia, ja siten oikeudenmukaisen jaon piirissä. Vaikka luonnolliset hyödykkeet nähtäisiin ensisijaisesti jonkinlaisen luonnon arpajaisten seurauksena ja täten moraalisesti toissijaisina tekijöinä, joilla ei ole roolia oikeudenmukaisessa jaossa, voidaan kuitenkin pohtia luonnollisten hyödykkeiden riippuvaisuutta sosiaalisista hyödykkeistä. Esimerkiksi kehitysvammaisuus ei aina ole syntymästä asti ihmisellä ollut ominaisuus, vaan osa kehitysvammoista kehittyy varhaislapsuuden aikana koetun vakavan resurssideprivaation seurauksena. Selvyyden vuoksi kuitenkin todettakoon, että jatkossa hyödykkeistä puhuttaessa viitataan sosiaalisiin perushyödykkeisiin, ellei erikseen toisin mainita.

Rawls esittelee viisi perushyödykettä, joita jokainen rationaalinen ihminen oletettavasti haluaa ja jotka ovat tarpeellisia, mitä ikinä ihminen tuleekaan elämässään tavoittelemaan (Rawls 1973, 62):

- ”1. perusvapaudet ja -oikeudet kuten ajatuksen- ja omantunnonvapaus,
2. vapaa liikkuvuus ja ammatinvalinta useista eri vaihtoehdoista,
3. perusvaltaoikeudet liittyen virkoihin ja vastuutehtäviin,
4. perustoimeentulo laajasti ymmärrettynä,
5. itsekunnioituksen sosiaalinen perusta.” (Rawls 1993, 308. Käänt. SP.)

Näiden perushyödykkeiden tarkoituksena on taata, että yhteiskunnan perusrakenne muodostuu tavalla, joka sekä suojelee että antaa erilaisia perushyödykkeitä, kuten perusvapauksia ja -oikeuksia,

ja toisaalta taas säätelee joidenkin perushyödykkeiden kuten tulojen ja varakkuuden tuotantoa ja jakautumista. (Mt.) Rawlsin esittämät perushyödykkeet ovat varsin klassinen esitys siitä, millaisia asioita ihmiselle tulisi taata, jotta hän pystyisi elämään elämänsä tavalla, joka täyttää ihmisarvoisen elämän vaatimukset. Keskeistä on kuitenkin se, millä tavoin Rawls lähtee hahmottelemaan niitä periaatteita, joilla perushyödykkeiden jakautuminen tapahtuu.

Alkutilanteessa toimijat pyrkivät pääsemään yhteisymmärrykseen niistä perustavista oikeudenmukaisuusperiaatteista, joiden tulisi jatkossa ohjata yhteiskunnan perusinstituutioiden järjestämistä sekä perushyödykkeiden jakamista (Rawls 1973, 61). Pyrkimykset oikeudentajun sekä rationaalisen elämän suunnitelman kehittämiseen ovat keskeisiä motivaatioita rawlsilaisille valitsijoille, ja niiden kehittäminen vaatii perusoikeuksia ja -vapauksia. Tällöin valitsijat tietämättömyyden verhon takana ovat kiinnostuneet ennen kaikkea näiden kykyjen turvaamisesta perusoikeuksien ja -vapauksien takaamisen avulla. Tilanteessa, jossa kaikille halutaan taata samankaltaiset mahdollisuudet oikeuksien ja vapauksien muodossa, valitsevat valitsijat luonnollisesti sellaisia periaatteita, jotka takaavat ne tasapuolisesti kaikille. (Kelly 2006, 67.) Rawlsin mukaan määrittelyssä alkutilanteessa valituksi tulevat oikeudenmukaisuusperiaatteet voidaan muotoilla esimerkiksi seuraavalla tavalla:

“Ensimmäinen periaate. Jokaisella ihmisellä on oltava yhtäläinen oikeus laajimpaan mahdolliseen yhtäläiseen perusvapauksien kokonaisjärjestelmään, joka on yhdistettävissä jokaista koskevaan samanlaiseen vapauden järjestelmään.

Toinen periaate. Sosiaaliset ja taloudelliset eriarvoisuudet on järjestettävä siten, että ne sekä
a) liittyvät virkoihin ja asemiin, jotka ovat kaikille avoimia mahdollisuuksien reilun yhtäläisyyden ehdoilla, että

b) tuottavat huonoimmassa asemassa oleville suurimman mahdollisen hyödyn (eroperiaate, *difference principle*).” (Alkup. John Rawls 2001, 42–43. Käänt. Kaisa Herne 2012, 100.)

Oikeudenmukaisuusperiaatteet esitetään prioriteettijärjestyksessä. Ensimmäinen periaate on ensisijainen toiseen periaatteeseen verrattuna. Tällöin esimerkiksi poliittisia oikeuksia ei voi luovuttaa pois, vaikka niitä vastaan voisi saada taloudellisia korvauksia. Perusoikeuksia ei voida korvata millään määrällä taloudellisia tai sosiaalisia hyödykkeitä ja oikeudenmukaisuusperiaatteiden esitys- ja toteutusjärjestys korostaa tätä seikkaa. (Rawls 1973, 61, 63.)

Kuten todettu, oikeudenmukaisuusperiaatteet koskevat ennen kaikkea yhteiskunnan perusrakennetta. Ensimmäisessä kohdassa mainitut kansalaisten perusvapaudet ovat poliittisia oikeuksia esimerkiksi äänestämiseen ja ehdolle asettumiseen, oikeus sananvapauteen, yhdistymisenvapauteen, omantunnon- ja ajatuksenvapauteen sekä omistusoikeus. Nämä vapaudet tulee taata kaikille täysimääräisinä ja toisten vastaavia oikeuksia rikkomatta. Toinen periaate koskee yhteiskunnan perusrakenteeseen kuuluvien organisaatioiden suunnittelua sekä varallisuuden ja tulojen jakautumista. Varallisuuserot ovat sallittuja, mikäli ne ovat kaikkien hyödyksi ja niiden tulee liittyä virkoihin, jotka ovat kaikille saavutettavissa. (Rawls 1973, 61.)

Oikeudenmukaisuusperiaatteet koskevat ennen kaikkea yhteiskunnan perusrakennetta ja perusinstituutioita, jotka ovat samalla myös ensisijainen oikeudenmukaisuuden kohde. Kumpikaan periaate ei koske tiettyjen hyödykkeiden jakamista tietyille, tunnistettaville yksilöille, vaan jakoperiaatteet koskevat instituutioiden tekemiä päätöksiä resurssien jakamisesta. Koska yhteiskunnan perusrakenne vaikuttaa ihmiseen koko hänen elämänsä ajan, on sen aiheuttamien epäoikeudenmukaisuuksien sääteleminen ihmiselon kannalta vaikuttavampaa kuin ihmisten henkilökohtaisten valintojen säätely. Ihmisen vapaus kumpuaa Rawlsin mukaan siitä, millaisia oikeuksia ja velvollisuuksia yhteiskunnan keskeiset instituutiot kansalaisille asettavat. Kun perusrakenne on oikeudenmukaisuusperiaatteiden alainen, voidaan ihmisten omista valinnoista kumpuavat eriarvoisuudet sallia, toki kuitenkin vain niin pitkään, kun ne eivät riko edellä mainittuja periaatteita. (Mt., 63–64, 96.)

3.2.1 Yhteiskunnan jäsenet

Tarkastellaan seuraavaksi toimijoiden roolia sekä Rawlsin tekemiä oletuksia siitä, mitä ihmiset tietävät itsestään sekä muista tietämättömyden verhon takana. Rinnalla kulkee oletus siitä, että vammaisuus on jotain, mihin on tarvetta reagoida jossain vaiheessa yhteiskunnan muodostamista, mutta ei ole selvää, tulisiko tämän olla jo tietämättömyden verhon takana vaiko vasta verhon noustua.

Rawlsin muotoilema oikeudenmukaisuus reiluutena näyttäytyy yhteiskuntana, joka toimii reilun yhteistyön säännöillä sukupolvesta toiseen. Yhteistyö tarkoittaa tässä kontekstissa toimintaa, joka sisältää seuraavat kolme keskeistä piirrettä: ensinnäkin sitä ohjaavat yleisesti hyväksytyt säännöt ja menettelytavat, jotka yhteistyön osapuolet ovat hyväksyneet. Lisäksi sitä ohjaavat reilun yhteistyön

säännöt, joiden määrittävä piirre on oletus toimijoiden kyvystä vastavuoroiseen toimintaan. Vastavuoroisuudella taataan kaikille yhteistyöhön osallistujille yhteiskunnan perusinstituutioiden takaamia perusoikeuksia- ja velvollisuuksia. Kolmanneksi yhteistyön tavoitteena on, että jokainen siihen osallistuva taho pyrkii tavoittelemaan omaa rationaalista hyötyään, joka on määrittynyt jokaisen omien intressien mukaisesti. (Rawls 1993, 15–16.)

Koska oikeudenmukaisuus reiluutena tarkastelee yhteiskuntaa niiden ehtojen kautta, joiden mukaan yhteiskunta on ennen kaikkea reilun yhteistyön systeemi, on yhteistyökykyisyys luonteva tapa lähestyä persoonia, jotka tässä yhteiskunnassa voivat toimia. Persoonaa on joku, joka pystyy osallistumaan sosiaaliseen elämään ja käyttämään siihen liittyviä oikeuksia ja velvollisuuksia. Tätä kautta määrittyy myös kansalaisuuden käsite - persoonaa on joku, joka voi olla sellainen kansalainen, joka osallistuu yhteiskuntaan normaalisti ja täysin yhteistyökykyisenä koko elämänsä ajan. (Mt., 18.)

3.2.2 Variaatiot

Kun yhteistyövaatimus ja sen määrittävät piirteet on asetettu, tulee seuraavaksi tarkastella sitä, millaisia erityisiä piirteitä tällä tavoin määritelty yhteistyö osallistujiltaan tarkalleen ottaen vaatii. Rawls on selvästi asettanut rajat rationaalille yhteistyökyvykkyydelle: on luontevaa ajatella, että esimerkiksi koko ikänsä koomassa olleet ihmiset eivät ole missään vaiheessa olleet kykeneviä osallistumaan yhteistyöhön ja sitä kautta yhteiskuntaan. Keskeisempää onkin koettaa määrittää rajat, joissa ihmisen yhteistyökykyisyys on relevantilla tavalla loppunut tai alkanut sellaisella tavalla, joka on muuttanut ihmisen statusta yhteistyön tekijänä. Toisaalta on tarpeellista myös löytää ne rajat, joiden alle asettuessaan ihminen ei voi olla kykenevä yhteiskunnalliseen yhteistyöhön.

Rawls huomauttaa, että hän ei ole missään vaiheessa olettautunut ihmisillä olevan keskenään täysin samankaltaisia kapasiteetteja. Yhtenevien kapasiteettien sijaan heillä on vähintään välttämätön minimimäärä moraalisia, älyllisiä ja fyysisiä kykyjä, jotka mahdollistavat heille koko elämänmittaiset mahdollisuudet toimia yhteiskunnan yhteistyökykyisinä jäseninä. Sen sijaan, että kaikille oletettaisiin samankaltaiset kapasiteetit, tarkastelun tulee siirtyä siihen, minkälaisia eroja ihmisillä varsinaisesti on, ja kuinka näitä eroja tulee käsitellä yhteiskunnassa. (Rawls 1993, 183.)

Rawls erottelee neljä keskeistä alaa, jossa ihmisten välisiä variaatiota voi hänen mukaansa esiintyä. Variaatiota ihmisten välillä voi ilmentyä moraalisisissa ja intellektuaalisissa kyvyissä ja taidoissa sekä

fyysisissä kyvyissä ja taidoissa, mukaan lukien sellaisissa, jotka voidaan palauttaa sairauksiin tai onnettomuuksiin. Näiden lisäksi variaatiota ilmenee ihmisten käsityksessä hyvästä, joka on pluralistiselle yhteiskunnalle luontevaa. Hyvän lisäksi myös ihmisten preferenssit sekä maut ovat eriytyneitä. Nämä variaatiot ovat kuitenkin luonnollisia eivätkä ne tuota ihmisten välisiä epäoikeudenmukaisuuksia, mikäli yhteiskunnassa toteutetaan oikeudenmukaisuusperiaatteita. (Rawls 1993, 184.) Oikeudenmukaisuusperiaatteen toteutumiseen oletetaan, että ihmiset ovat normaalin vaihtelun sisäpuolelle asettuneita ja yhteiskunnalliseen yhteistyöhön osallistuvia.

Tarkastellaan kuitenkin lähemmin niitä erityisesti fyysisiä ja mentaalisia eroja, joita ihmisten välillä voi ilmetä. Fyysiset variaatiot, jotka asettavat ihmiset normaalin vaihteluvälin alapuolelle, tulee korjata yhteiskunnan muodostamisen legiislatiivisessa vaiheessa, jossa tällaisten haittojen yleisyys, vakavuus ja hoitamisen hinta tiedetään. Tämän hoidon tavoitteena olisi kuitenkin palauttaa ihmiset normaalin, yhteistyökykyisen elämän pariin terveydenhuollon kautta, eikä se ota eksplisiittisesti huomioon ei-kuntoutettavia fyysisiä vammoja. (Mt.) Tässä kohtaa ajatus normaalille tasolle palautettavista kyvyistä alkaa muuttua epäselväksi. Rawls nostaa fyysisten vammojen kuntoutuksen keskeiseksi tavoitteeksi yksilön kykyjen palauttamisen sille normaalin varianssin piirin tasolle, jolla ne olivat ennen toimintojen laskua. Tällainen kuva kuntoutuksesta ei kuitenkaan tunnu ottavan huomioon mahdollisuutta siihen, että toiminnot ovat laskeneet pysyvästi tai sitä, etteivät ne alun perinkään ole olleet siellä. On huomionarvoista, että Rawls ei näytä oletavan sitä, että yhteiskuntaan voisi ylipäättään kuulua ihmisiä, jotka eivät olisi yhteistyökykyisiä.

Mikäli tässä esitettyä kuvaa fyysisestä vammasta ja erityisesti sen hoidosta verrataan alussa esitettyyn vammaisuuden määritelmään, huomataan, että rawlsilaisessa käsityksessä ei oteta huomioon myöskään ympäristön luomaa haittaa yhteistyökyvykkyyteen vaikuttavana tekijänä. Vaikka kaikki haitta ei ole sosiaalisen ympäristön luomaa, on kuitenkin tarkasteltava sitä, millä tavoin haitta voi pahentua ympäristössä, joka ei ota huomioon sen luomia erikoistarpeita. Molemmat jalkansa menettänyt ihminen voi osallistua yhteiskunnalliseen elämään pyörätuolin avulla, mikäli tilat, joissa elämä tapahtuu, ovat hänelle saavutettavissa ja hänelle tarjotut mahdollisuudet eivät edellytä pyörätuolitonta liikkumista. Rajat yhteistyökyvykkyyden, -kyvyttömyyden sekä yhteiskunnan rakenteen luomien mahdollisuuksien välillä eivät siis näytä olevan selkeitä tai yksinkertaisesti määriteltäviä.

Tarkastellaan seuraavaksi käsitystä mentaalisisista ja intellektuaalisista kyvyistä. Rawls määrittelee, että kaikki relevantit variaatiot mentaalisisissa kyvyissä ovat variaatioita vähimmäismääräisistä

kyvyistä ylöspäin. Kaikilla ihmisillä oletetaan olevan vähimmäismääräiset kaksi moraalista kykyä sekä muut relevantit kyvyt ja täten heille on taattu oikeudenmukaisuusperiaatteiden varmistamat perusvapaudet. Keskimääräistä paremmat taidot ja kyvyt aiheuttavat esimerkiksi joidenkin ihmisten parempaa soveltuvuutta toisiin ammatteihin, mutta perusoikeudenmukaisuusvaatimukset ovat täyttyneet jokaisen kohdalla. (Mt., 79, 184–185.) Vähimmäistason alapuolelle jäävät mentaaliset kyvyt eivät ole täten relevantteja tällä tavoin määriteltyjen periaatteiden kannalta, sillä ihmiset, joiden kyvyt eivät ylitä asetettua minimitasoa, eivät oletettavasti ole oikeudenmukaisuusperiaatteiden piirissä, sillä heiltä voidaan katsoa puuttuvan relevantit määrittävät piirteet, jotka takaisivat mahdollisuudet yhteistyöhön ja sitä kautta pääsyn oikeudenmukaisuuden piiriin.

Rawlsilaista käsitystä yhteistyön alasta ja siihen osallistumisen mahdollisuudesta voidaankin tarkastella ennen kaikkea kuvauksena siitä, millainen teoria ottaisi huomioon *ison osan* ihmisten välisten kykyjen vaihtelusta. Sosiaaliset perushyödykkeet sekä niiden oikeudenmukainen jako kattaa lähes kaikki ihmisten väliset variaatiot, mutta jättää tarkoituksella ulkopuolelle kaikista äärimmäisimmät ja haastavimmat poikkeukset, kuten vaikeat kehitysvammat. Voidaan myös ajatella, että Rawlsin määrittelemä normaali voi jo itsessään kattaa osan lievistä kehitysvammoista – mikäli yhteiskunta on reagoinut kehitysvammoihin tai liikuntarajoitteisuuteen rakentamalla tai korjaamalla kaikkien keskeisten perusinstituutioiden fyysiset tilat sekä informaation jaon saavutettavaksi, voidaan “normaalin” toiminnon raja asettaa alemmas kuin mitä se olisi ilman näitä toimenpiteitä. Tällöin teorian tulisi vastata enää vaikean vammaisuuden esittämään ongelmaan – millä tavoin ihmiset, jotka eivät ole eivätkä tule olemaan kuntoutuksen piirissä, voidaan ottaa oikeudenmukaisen yhteiskunnan piiriin?

3.3. Oikeudenmukaisuus reiluutena, hyötynä ja tasa-arvona

Jotta Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria asettautuisi kontekstiinsa yhteiskuntafilosofisena teoriana, on syytä käyttää hieman aikaa sen keskustelun tarkasteluun, johon Rawlsin teoria on ollut vastaus. Erityisesti Rawls on esittänyt kritiikkiä utilitaristiselle yhteiskuntateorialle ja hyödyn käsittämiseksi keskeisenä yhteiskunnallisena tarkastelun mittana ja jaettavana hyödykkeenä. Esittelen utilitaristista sekä hyvinvointi-egalitaristista teoriaa distribuutiosta sekä keskeisiä kritiikkejä, joita teorioita vastaan on esitetty erityisesti rawlsilaisista, mutta myös toimintakykyjäheystymistä korostavista näkökulmista.

Rawlsin teoria perushyödykkeiden jaosta oikeudenmukaisuusperiaatteiden mukaan toimii kritiikkinä utilitarismin eri versioille, mutta seuraavaksi esitetty kritiikki liittyy erityisesti klassiseen utilitarismiin. Klassisessa utilitarismissa hyöty on määritelty pääasiallisesti onnellisuudeksi tai mielihyväksi, joka voidaan arvioida ihmisen subjektiivisen kokemuksen mukaan. Utilitaristisessa teoriassa on periaatteessa mahdollista laskea yksittäisistä hyödyistä kaikkien kokonaishyöty, ja yhteiskunta voi myös pyrkiä sen maksimoimiseen. Utilitarismille läheinen teoria on myös hyvinvointi-egalitarismi, joka keskittyy hyvinvoinnin kokonaismäärän kasvattamisen sijaan hyvinvoinnin tasaamiseen yksilöiden välillä. Paras lopputulos määräytyy siis sellaisen jaon mukaan, joka minimoi ihmisten väliset ansaitsemattomat hyvinvointierot. (Herne 2012, 77.) Koska utilitarismi ja hyvinvointi-egalitarismi ovat läheisiä teorioita toisilleen, ovat niille esitetyt kritiikit paikoitellen lomittuneita. Teorioiden käsitykset hyvinvoinnista ovat tosin eriäviä keskenään – utilitarismia ja hyvinvointi-egalitarismia tarkasteltaessa hyvinvoinnista erottuu kaksi eri merkitystä: hyvinvointi nautintona tai miellyttävänä olotilana eli hedonistisena hyvinvointina, sekä hyvinvointi preferenssien tyydyttämisenä. (Cohen 1993, 10–11.)

Hedonistisen hyötyteorian mukaan paras mahdollinen tilanne on se, jossa ihmisten onnellisuuden kokonaismäärä on suurin (Herne 2012, 67). Tämän voisi katsoa sopivan erityisesti utilitarismiin moraaliteorianana. Mikäli hyöty kuitenkin käsitetään ensisijaisesti hyvinvointina, voidaan se määritellä myös preferenssien tyydyttämisen kautta. Preferenssit tyydyttyvät, mikäli maailmassa vallitsee asiointi, joka sen tyydyttää. (Cohen 1993, 11.) Tämä näkemys sopii paremmin utilitarismin tarkasteluun yhteiskuntateorianana. Käsitellyt utiliteetin muodot esiintyvät kuitenkin usein hieman lomittain tai jonkinlaisena sekoituksena. Selvyyden vuoksi käytän kuitenkin tästä eteenpäin termiä “hyvinvointi”, enkä käsittele hedonistista hyvinvointia tai moraaliteoreettista näkökulmaa ollenkaan.

Tiivistetysti voidaan sanoa, että utilitarismi tässä kontekstissa käsittää teorian, jonka tarkastelu keskittyy sellaisiin yhteiskunnallisiin malleihin, joiden avulla yhteiskunnan kokonaismääräinen koettu hyöty, utiliteetti, saadaan maksimoitua. Hyvinvointi-egalitaristinen näkemys taas keskittyy siihen, millä tavoin koettu hyvinvointi - tässä tapauksessa preferenssien tyydyttyminen - voidaan saada jakautumaan yhteiskunnassa tavalla, joka olisi mahdollisimman tasa-arvoinen.

3.3.1 Utilitarismin kritiikki

Utilitarismi yhteiskuntateorian lähtee oletuksesta, jossa yksilön toiminnan katsotaan tähtäävän hänen omien rationaalisten päämääriensä toteuttamiseen, toisin sanoen suurimman mahdollisen hyödyn saavuttamiseen. Tällainen käsitys yksilöstä on helppo laajentaa koskemaan myös koko yhteiskuntaa: mikäli yksilö pyrkii maksimoimaan oman hyötynsä, miksei myös hyvin järjestyneen yhteiskunnankin tulisi tehdä samoin? Tällöin yhteiskunnan periaatteena toimisi ryhmän hyvinvoinnin edistäminen hyötyä maksimoivien instituutioiden kautta. (Rawls 1973, 22–27.)

Keskeistä utilitarismille on, ettei se ole sensitiivinen sille, millä tavoin hyöty jaetaan hyötyvien yksilöiden kesken, sillä jaon sijasta teorian pääpaino on pelkästään hyödyn maksimoimisessa. Jakomalleja ei siis voida arvioida millään muilla kriteereillä kuin sillä, kuinka hyvin se onnistuu maksimoimaan yhteiskunnallisen hyödyn. Koska utilitarismissa ei ole keskeistä ihmisille taattavat oikeudet tai vapaudet, on mahdollista kuvitella malli, jossa pieni osa ihmisistä kärsii suuresti samaa aikaa, kun iso osa ihmisistä kokee suurta hyötyä. Esimerkiksi tilanne, jossa pieni osa ihmisistä elää kokonaan ilman perusoikeuksia, on hyväksyttävä, mikäli tämä mahdollistaa muille suurempien hyötyjen saavuttamisen. On vain sattumaa, että tarpeeksi pitkälle kehittyneissä sivilisaatioissa suurimmat hyödyt eivät ole tavoitettavissa edellä kuvatulla tavalla. Toinen keskeinen ongelma liittyy persoonien erotteluun. Utilitarismissa yhteiskuntaa voidaan alkaa järjestää kuvittelemalla yksi puolueeton tarkkailija, joka on täydellisen rationaalinen, empaattinen ja varustettu kyvyllä arvottaa ihmisten haluja ja toiveita tavalla, joka tuottaa relevanttia tietoa eri halujen painoarvoista. Tällöin yhteiskunta voi keskittyä maksimoimaan hyötyä sen mukaan, mihin erilaiset halut ja niihin liittyvät hyödyt ovat sijoittuneet tehdyssä arvotuksessa. Ongelmana on, että tällainen tapa lähestyä yhteiskuntaa ei ota tosissaan ihmisten välisiä eroavaisuuksia, eikä tällä tavoin kuviteltu yhteiskunta ole aidosti pluralistinen tai toteutettuna liberaali. (Mt.)

Rawlsilainen tapa ymmärtää perusoikeudenmukaisuus ei mahdollista oikeudenmukaisuuden määrittelyä esimerkiksi hyödyn absoluuttisen määrän vertailun kautta, vaan nojaa pikemminkin ihmisten välisten suhteiden oikeudenmukaisuuteen. Poliittinen liberalismi mahdollistaa ihmisten välisen vertailun silloin, kun vertailtavana on vaatimukset perushyödykkeistä, jotka ovat, kuten mainittua, mahdollisimman neutraali käsitys siitä, mitä ihmiset voivat yhteiskunnassa haluta. Näitä vertaillessaan valtio ei ota kantaa siihen, millaista olisi tavoiteltava uskonnollinen tai poliittinen hyvä tai millä tavoin jokin tietty hyöty saataisiin maksimoitua. (Mt., 179–180.) Tällöin ihmisten

henkilökohtaiset preferenssit eivät voi määrittää valtion perusrakennetta eikä oikeudenmukaisuutta voida järjestää tavalla, joka suosisi jotain muuta ihmisryhmää kuin kaikkein huonoimmassa asemassa olevia.

Myös ihmisten varsinaisten preferenssien arvottaminen tuottaa utilitarismille ongelmia. Ihmisten välisiä variaatioita tarkasteltaessa huomattiin, että ihmisten preferenssit ja mieliteot voivat olla hyvin henkilökohtaisia sekä keskenään erilaisia. Mikäli yhteiskunnallisen jaon kohteena ovat varsin neutraalisti ja yleispätevästi muotoillut perushyödykkeet ja tämän lisäksi jaon perusteena käytetään oikeudenmukaisuusperiaatteita, eivät ihmisten preferenssit jollekin tietylle spesifille hyödykkeelle näyttäytyä relevanteina. Edellä esitettyjen kritiikkien lisäksi Rawlsin esittämä perushyödykkeiden jako oikeudenmukaisuusperiaatteiden mukaan ratkaisee myös muita utilitarismiin liitettyjä ongelmia. Kuten jo aiemmin on mainittu, ihmiset ovat aidosti ja oikeudenmukaisuudelle keskeisillä tavoilla erilaisia. Hyödyn maksimoimiseen keskittyvässä yhteiskunnassa tämä voi johtaa epäintuitiivisiin lopputuloksiin. Amartya Senin (1979, 203) esimerkkiä mukaillen: mikäli henkilö A on liikuntavammainen ja saa hänelle jaetuista resursseista hyötyä vain puolet sen verran mitä nautintovelho B pystyy saamaan, utilitaristisesta näkökannasta katsoen olisi perusteltua antaa B:lle enemmän resursseja kuin A:lle, tai jopa siirtää A:n tehottomasti käytetyt resurssit suoraan B:lle.

Perushyödykkeiden jaon toimivuus oikeudenmukaisuuden tarkastelussa ei kuitenkaan ole itsestään selvää. Sen on huomauttanut (1979, 215–216), että eroperiaatteen mukaan tapahtuva perushyödykkeiden jakaminen olisi hyvä tapa määrittää hyötyä, mikäli ihmiset olisivat samanlaisia keskenään. Tämä johtaa osittain sokeaan käsitykseen moraalista: ihmisillä kuitenkin vaikuttaa olevan hyvin erilaisia tarpeita toisiinsa verrattuna, aina terveydestä asuinpaikan ilmastoon ja ruumiin muotoon, jolloin perushyödykkeiden jakoon keskittyvä oikeudenmukaisuus ei pysty huomioimaan aidosti merkittäviä eroja. (Mt.)

3.3.2 Egalitarismin ongelmat

Tarkastellaan seuraavaksi hyvinvointi-egalitarismia sekä sen erityisiä ongelmia. Hyvinvointi-egalitarismi lähtee liikkeelle teesistä, jonka mukaan yhteiskunnassa merkitsevä tekijä on ennen kaikkea jokaisen ihmisen elämänsä aikana koetun hyvinvoinnin sama määrä. Ihmisten hyvinvoinnin takaaminen ja sen tuottaminen asettuu tällöin keskiöön, eikä tällöin ole syytä olla kiinnostunut mistään muusta hyvinvoinnin tai hyödyn määritelmästä. Keskeistä on myös se, että hyvinvoinnin

tasainen jako on myös reilu jako – näkemyksen pyrkimyksenä on siis tasata yhteiskunnallinen hyvinvointi sen jäsenten kesken siten, että kaikilla on sitä sama määrä. Hyvinvointi-egalitaristinen näkökulma asettaa kuitenkin varsin suuria vaatimuksia sille yhteiskunnalle, joka sitä pyrkii toteuttamaan - ihmisillä on keskinäisiä eroja, jotka vaikuttavat siihen, minkälaisien preferenssien täyttyminen tuottaa heille hyvinvointia. Lisäksi tietyn preferenssin täyttyminen tuottaa ihmisille myös erilaisen määrän hyvinvointia, eli ihmisten kyvyt hyödyntää heille annettuja resursseja ovat keskenään erilaiset. (Arneson 2013, 3.6)

Mitä tehdä esimerkiksi sellaisille preferensseille, jotka tyydyttyvät syrjimällä toisia ihmisiä tai epäämällä toisilta heidän perusvapauksiaan? Pelkkää preferenssin täyttymisestä saatua hyötyä tarkastelemalla ei voida tuomita ihmistä, joka saa nautintonsa toisen ihmisen alistamisesta. Siinä missä utilitarismi ei anna välineitä tuomita ihmisiä, joille tuottaa suurta nautintoa nähdä kanssaeläjänsä alisteisessa tilassa, oikeudenmukaisuus reiluutena ei hyväksy tällaista preferenssiä. Sen lisäksi, ettei ihmisellä ole oikeutta toteuttaa toisia alistavia preferenssejään, ei hänellä ole oikeutta vaatia tällaista preferenssiä sallittavaksi alkuunkaan. Kuten oikeudenmukaisuusperiaatteita tarkasteltaessa huomattiin, yhteiskunnan ensisijainen ja vaihtamaton periaate on kaikkien ihmisten yhtäläinen oikeus samankaltaiseen vapauteen. (Rawls 1973, 31.)

Kun hyötyä tarkastellaan kokonaissummana tai mahdollisimman tasaisesti jaettuna maksimimääränä, on antisosiaalisten preferenssien tuomitseminen hankalaa teoriasta itsestään käsin, sillä hyödyn tarkastelemiseen keskittyneet teoriat eivät ole samalla tavalla moraalisesti velvoittavia kuin esimerkiksi perushyödykkeiden jakoon pohjaava teoria. Antisosiaalisten preferenssien kritiikki on kohdistettu utilitarismille, mutta se vaikuttaa itse asiassa argumentoivan hyvinvointia korostavia näkemyksiä vastaan. Tästä johtuen loukkaavien makujen kritiikin voidaan katsoa pätevän sekä utilitarismiin että hyvinvointi-egalitarismiin. (Cohen 1993, 10–11.) Voidaan ajatella, että hyvinvointi-egalitarismi voisi sallia yksilön hetkellisen koetun hyvinvoinnin laskun toisen ihmisen preferenssien tyydyttämiseksi, mikäli tämä hetkellinen lasku kompensoidaan myöhemmin täysimääräisesti. Sekä antisosiaalisen preferenssin omaavan ihmisen että hänen uhrinsa kokema kokonaishyvinvoinnin määrä olisi tällöin koko elämää tarkasteltaessa samalla tasolla, eikä tapahtunutta perusoikeuksien rikkomista voida tällöin arvottaa vääräksi.

Toisen ongelman hyvinvointi-egalitarismille tuottaa kalliiden makujen ongelma. On mahdollista, että kahdella henkilöllä on hyvin erilaiset sisällöt sille, mitä he tarvitsevat samanlaiseen hyvinvoinnin tilaan pääsyn takaamiseksi. Voidaan kuvitella henkilö C, jonka preferenssien tyydyttäminen ei vaadi

suuria summia rahaa tai muuta panostusta yhteiskunnalta, mutta hänen laskennallinen nautintonsa on verrattain iso. Toisaalta toiselle henkilölle D samojen tarpeiden tyydyttäminen vaatii sekä viisinkertaiset summat varallisuutta henkilöön C verrattuna että hänen tarpeidensa yhteiskunnallista huomiointia. Mikään alempi määrä hyödykkeitä ei tee häntä onnelliseksi tai tyydytä hänen preferenssejään. Hyvinvointi-egalitaristin tulee täten taata henkilölle D korkeampi tulotaso tai parempi pääsy hyödykkeisiin sekä erityinen yhteiskunnallinen huomiointi, jotta hän saisi tyydytettyä preferenssinsä ja nostatettua hyvinvointinsa samalle tasolle C:n kanssa. Tällainen kuva ihmisistä esittää heidät passiivisina halujensa kantajina, joilla ei ole moraalista vastuuta valinnoistaan tai preferensseistään. (Cohen 1993, 12–13.)

Lisäksi tilanne, jossa hyvinvoinnin tasa-arvo on ainoa merkittävä tapa tarkastella yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta, sulkee pois mahdollisuuden arvioida yhden ihmisen resurssien tarvetta suhteessa yhteiskunnan toisiin jäseniin. Henkilö D voikin haluta viisinkertaisen määrän sijaan satakertaisen määrän resursseja, eikä pelkkää hyvinvoinnin tasaista jakoa korostava kanta voi reagoida tähän muulla tavoin kuin tarjoamalla hänelle lisäresurssit. Tällainen tilanne voi olla relevantti myös vammaisuuden kannalta. Ihminen, joka on syvästi kehitysvammainen ja hänen kykynsä hyödyntää hänelle tarjottuja resursseja on äärimmäisen matala, voisi olla oikeutettu lähes äärettömään määrään yhteiskunnallisia, julkisessa jaossa olevia resursseja, mutta hänen hyvinvointinsa ei välttämättä koskaan tulisi nousemaan samalle tasolle muiden yhteiskunnan jäsenten kanssa. (Arneson 2013, 3.6.)

Ihmisiä ei kuitenkaan voida pitää vastuullisina kaikista kalliista mauistaan, sillä he eivät välttämättä ole kehittäneet niitä itse. Osa preferensseistä on kulttuurisia tai geneettisiä, eikä niitä ole helppoa muuttaa tietoisesti. Tätäkin keskeisempi huomio on kuitenkin ihmisten keskenään eriävä tuen tarve. Ihmiset, jotka tarvitsevat pyörätuoleja, henkilökohtaista avustajaa tai opaskoira, ovat isomman resurssimäärän tarpeessa. Heillä on samankaltainen preferenssi esimerkiksi liikkumiseen, mutta siinä missä ei-liikuntarajoitteinen ihminen ei tarvitse tämän preferenssin täyttämiseen apuvälineitä, liikuntarajoitteinen tarvitsee esimerkiksi pyörätuolin. (Anderson 1999, 293–294.)

Huomio siitä, että vamma voidaan käsittää kalliina makuna, tuottaa ongelmia myös oikeudenmukaisuudelle reiluutena. Kykenemättömyys erottaa tuen tarvetta ja kallista makua toisistaan tuottaa tilanteen, jossa ihmiset voivat henkilökohtaisten ominaisuuksiensa vuoksi joutua kanssaeläjiään huonompaan tilanteeseen ilman, että tilannetta pystytään toteamaan epäoikeudenmukaiseksi. Loppujen lopulta edellä kuvattu tilanne, jossa syvä kehitysvamma vaatii

loputtoman määrän resursseja, ei käy kovinkaan monessa yhteiskunnassa todeksi. Todennäköisempää on, että vammaiset ihmiset eivät saa riittävästi resursseja täysipainoiseen elämään osallistuakseen kuin se, että heille syydetään loputon määrä resursseja, joita he eivät pysty hyödyntämään.

3.4 Ihmisten erilaisuuden huomioiminen

Tarkastellaan seuraavaksi tarkemmin niitä tapoja, joilla perushyödykkeiden jakoon keskittyvä resursistinen lähestymistapa pystyy ottamaan huomioon ihmisten väliset eroavaisuudet erityisesti vammaisuuden saralla. Uskollinen Rawlsin luenta rajaa selkeästi tietyn kaltaiset vamman muodot pois yhteistyöhön perustuvasta yhteiskunnasta, mutta Rawlsia seuranneet teoreetikot ovat esittäneet kantoja, jotka ovat rawlsilaisia hengeltään ja tarjoavat uskottavia vastausvaihtoehtoja teorialle esitettyihin kritiikkeihin. Erityisesti tarkastelen Thomas Poggen (2006) näkemystä, jonka mukaan resursistinen kanta pystyy kuin pystyykin ottamaan ihmisten erilaisuuden aidosti huomioon. Tämän jälkeen vedän yhteen rawlsilaisen teorian ongelmia ja vahvuuksia erityisesti suhteessa ihmisten erilaisten tarpeiden huomioimiseen.

3.4.1 Variaatioihin reagoiminen

Mikäli Rawlsin näkökulmaa laajennetaan yleisempään resursistiseen tarkasteluun, on teorialla mahdollisuuksia reagoida ihmisten välisiin eroavaisuuksiin. Pogge kommentoi erityisesti ikään ja elämänsäkaareen liittyviä kysymyksiä sekä esittää oman argumenttinsa resursistisen teorian mahdollisuudesta ottaa vammaisuus huomioon. Resursistiset näkökulmat eivät ohita ikään liittyviä kysymyksiä, sillä argumentti, jonka mukaan resursistiset näkemykset eivät osaisi ottaa ihmisten tarpeiden vaihteluita huomioon, käsittää teorian väärin - argumentti pätee vain, mikäli elämää tarkasteltaisiin vain jossain ajan hetkessä olevana. Keskeistä kuitenkin on, että sekä toimintakykylähestymistapa että resursistinen teoria kohtelevat yhteiskunnan jäseniä kokonaisen elämän elävinä ihmisinä, joiden tarpeet vaihtelevat, käsitettiin ne sitten toimintojen tai resurssien tarpeen kautta. (Pogge 2010, 26.)

Silloin kun yhteiskunnan jäsenet hahmotetaan kokonaisen elämän elävinä yksilöinä, ikään liittyvät variaatiot eivät enää ole henkilökohtaisia variaatioita, vaan käytetyn teorian tulee tunnustaa ne aitoina tarpeina. Tästä seuraa, että keskeisenä kysymyksenä ikäsensitiivisten resurssien lisäksi nousee

kysymys siitä, milloin ihmisellä on pääsy mihinkin resursseihin. Aikuinen ihminen ei tarvitse äidinmaitoa, eikä imeväinen tarvitse vanhainkodin palveluita. Tällaisten tarpeiden tunnistaminen mahdollistaa sellaisten standardien luomisen, joiden avulla voidaan tarkastella ihmisen pääsyä tarpeellisten resurssien pariin koko elämän mittaan. Resursistinen teoria voi siis aidosti tunnistaa ikään sidotut tarpeet ja reagoida niihin. (Pogge 2010, 26–27.)

Lisäksi resursistinen teoria pystyy Poggen mukaan ottamaan huomioon myös ihmisten mentaalisten sekä fyysisten kykyjen laajemmat eroavaisuudet sekä niiden rakentumisen keskeisen sosiaalisen elementin. Ihmisten perheen ja kasvupaikan vaikutus esimerkiksi terveyteen, ravintoon, koulutusmahdollisuuksiin sekä kulttuurin ja yhteiskunnan vaikutukset poliittiseen ja sosiaaliseen osallistumiseen ovat huomioitavissa myös näkökulmasta, joka ei lähde liikkeelle toimintojen takaamisesta. Ihmisen yksilöllinen, henkilökohtainen kyky hyödyntää resursseja sekä aiempi pääsy resurssien pariin määrittävät yhdessä ihmisen mahdollisuudet hyödyntää kulloisiakin tarjolla olevia resursseja. (Pogge 2010, 27–28.) Tällainen näkemys resurssien jakoon keskittyvästä oikeudenmukaisuudesta ottaa laaja-alaisemmin ihmisten moninaisuuden huomioon kuin Rawlsin alkuperäinen teoria ja tarjoaa vastauksen Nussbaumin esittämään huomioon elämän mittaisista muuttuvista tarpeista. On kuitenkin huomionarvoista, että vastaus keskittyy lähinnä määrittämään sitä, millä tavoin resurssien paikannuksessa voidaan ottaa huomioon ihmisen elämän mitta – hoivan ja riippuvuuden kysymyksiin ei tässä kohdassa ole vastattu.

Pogge korostaa myös resursistisen lähestymistavan mahdollisuutta ottaa huomioon vamman ja deprivaaation aiheuttamat haitat. Suurin osa ihmisistä, joilla on jonkinasteinen vamma tai häiriö eivät kokisi siitä haittaa, mikäli he eläisivät olosuhteissa, joissa ei olisi liiallista puutetta resursseista. Mikäli koettu haitta on seurausta epäoikeudenmukaisesta resurssien puutteesta, on oikeudenmukaisen yhteiskunnan tehtävänä korjata tämä puute, sillä yhteiskunnan jäsenillä ja sen instituutioilla on velvollisuus lieventää sen itsensä aiemmin tuottamia haittoja. Erityisesti henkilökohtaiset heterogeenisyydet, jotka ovat sosiaalisesti tuotettuja, ovat resursistisen kompensaation piirissä. Täten on moraalisesti merkittävää, mikä on vamman kausaalinen tausta. Henkilö, joka on vammautunut lapsuudessaan vaikkapa julkisen liikenteen onnettomuuden seurauksena, on vahvemmin oikeutettu vammansa kompensaatioon kuin ihminen, jolla on samankaltainen vamma, joka ei ole syntynyt yhteiskunnallisten olosuhteiden vaikutuksesta, esimerkiksi valtion järjestämän palvelun toimimattomuuden takia. (Mt., 28–29.)

3.4.2 Ihmisten tarpeiden huomioinnin ja vertailu

Vaikka Pogge esittääkin hyviä huomioita resursistisen näkökannan mahdollisuuksista vastata vammaisuuden asettamaan ongelmaan, eivät hänen vastauksensa silti poista Rawlsin alkuperäisessä teoriassa esitettyjen väitteiden tuottamia ongelmia. Poggen vastaukset keskittyvät niihin oikeudenmukaisuuskysymyksiin, jotka ratkotaan jo yhteiskuntarakenteen ollessa selvillä. Rawlsin ongelmat taas sijoittuvat jo yhteiskunnan perusrakenteen hahmotteluun. Suurin ongelma teorian suhteessa vammaisuuteen tuntuukin olevan sen esittämä varsin jäykkä kuva siitä, minkä kaltaiset ihmiset kykenevät osallistumaan yhteiskuntaan.

Erityisen ongelmallista tämä on silloin, kun huomioidaan oletus jaosta sosiaalisiin perushyödykkeisiin sekä luonnollisiin hyödykkeisiin, joista vain perushyödykkeet ovat oikeudenmukaisen yhteiskunnan jaon piirissä. Kuten jo aiemmin esitin, luonnollisia hyödykkeitä ei voida olettaa täysin irrallisiksi sosiaalisten hyödykkeiden jaon perusteista, sillä ihmiset syntyvät aina johonkin tiettyyn aikaan, yhteiskuntamalliin ja tiettyyn perheeseen, joka tarjoaa heille tietyt materiaaliset edellytykset. Nämä edellytykset muovaavat ihmisten henkilökohtaisia piirteitä, kuten älykkyyttä sekä ruumiin kokoa ja sen kykenevyyttä. Nämä ovat kaikki piirteitä, jotka voidaan ymmärtää moraalisesti toissijaisiksi, eli piirteiksi, jotka piilotetaan tietämättömyyden verhon takana.

Näiden piirteiden riittävän iso variaatio voi kuitenkin tiputtaa ihmisen pois alkutilanteesta hahmotellusta yhteistyöhön perustuvasta yhteiskunnasta. On selvää, että erityisesti sikiö- tai lapsuusaikana koettu deprivatio vaikuttaa ihmisten mentaalisiin ja fyysisiin kapasiteetteihin ratkaisevasti, jopa niin paljon, ettei ihminen voi aikuisuudessa toimia yhteiskunnan täysivaltaisena jäsenenä, mikäli osallisuus määrittyy tuottavuuden ja yhteistyöhön kykenevyyden kautta. Onkin syytä pohtia, kuinka paljon luonnollisten hyödykkeiden syntyminen ja kehittyminen on loppujen lopulta riippuvainen mahdollisuudesta saada riittävä määrä tarvittavia sosiaalisia hyödykkeitä jossain elämänkaaren relevantissa vaiheessa. Mikäli hyväksytään, että ainakin osa luonnollisista hyödykkeistä on muodostunut vuorovaikutuksessa elinympäristön kanssa ja on täten riippuvaisia ensisijaisten sosiaalisten hyödykkeiden jaosta, on perusteltua tarkastella niitä tekijöinä, jotka tulee ottaa huomioon jo yhteiskunnan peruseriaatteita määriteltäessä.

Yksi Rawlsin teorian selkeistä eduista on sen tapa esittää selkeä kriteeri, joilla ihmisten välisiä vertailuja voidaan tehdä. Lisäksi se määrittää teorian kannalta ihmisille relevantit distributiiviset

hyödykkeet tavalla, joka on laajempi ja sensitiivisempi epätasaiselle distribuutiolle kuin aikaisemmat utiliteettiin keskittyvät teoriat. Rawlsin kommentit utiliteetista keskeisenä yhteiskunnallisen järjestyksen mittarina kritisoivat ideaa siitä, että pelkkää hyödyn määrää tai jakautumistapaa käytettäisiin yhteiskunnan järjestämisen peruseriaatteena sekä jonkinlaisena oikeudenmukaisuuden mittarina. Perushyödykkeiden käyttö ratkaisee utiliteetin tai hyvinvoinnin käyttämisen ongelmat tarjoamalla julkiset, kvantifioitavat ja tätä kautta helposti vertailtavat kriteerit sille, minkälaisia asioita oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa tulisi jakaa. Ihmisten erilaisten preferenssien tyydytys sekä eriävien preferenssien tyydyttämisestä saadun hyödyn vertailu ei ole ongelma, sillä perushyödykkeet ovat asioita, joita kuka tahansa haluaa, oli hänen käsityksensä hyvästä millainen tahansa. Lisäksi halu perushyödykkeisiin liittyy vahvasti myös kykyyn käsittää hyvä ja pyrkiä sitä kohti rationaalisesti sekä oikeudenmukaisesti. Perushyödykkeitä ei voi hyödyntää minkä tahansa preferenssin täyttämiseen, sillä oikeudenmukaisuuseriaatteet asettavat rajoitteita siihen, minkälaisia preferenssejä ihminen voi tyydyttää. (Kelly 2010, 62.)

Ongelmia kuitenkin nousee ennen kaikkea juuri ihmisten tarpeiden moninaisuudesta. Ihmisten “normaalista” poikkeavat aidot tarpeet eivät tule huomioiduiksi pelkkien perushyödykkeiden jaossa. Esimerkiksi toimintakyklähestymistapaa korostavat tahot näkevät, että perushyödykkeiden jako ei pysty reagoimaan esimerkiksi vammaisuuteen tai raskauteen, sillä se ei hyväksy tällaisten tilojen tuottamia suurempia resurssivaatimuksia. (Kelly 2010, 62–63.) Lähestymistavassa keskitytään ennen kaikkea siihen, mitä ihminen varsinaisesti tarvitsee toteuttaakseen ihmistyyppillisiä toimintojaan, eikä siihen, millä tavoin olemassa olevat resurssit jaetaan mahdollisimman oikeudenmukaisesti. Kuten jo aiemmin todettu, Nussbaum on esittänyt kriteerit sille, millaisia haasteita vammaisuus tuottaa oikeudenmukaisuudelle ja millainen on vammaisen ihmisen suhde muuhun yhteiskunnalliseen elämään. Tarkastellaan siis seuraavaksi sitä, millä tavalla toimintakyklähestymistapa pystyy ottamaan huomioon vammaisten ihmisten tarpeet oikeudenmukaisuusteoriaa hahmotellessaan.

4. Martha Nussbaumin toimintakyklähestymistapa

Toinen keskeinen filosofinen näkökulma vammaisuuteen ja liberaaliin oikeudenmukaisuuteen on muun muassa Amartya Senin sekä Martha Nussbaumin kehittämä toimintakyknäkökulma. Toimintakykyä korostava lähestyminen ei ole varsinainen yhtenäinen teoria, vaan sitä on kehitetty useisiin eri suuntiin, erityisesti kuitenkin Senin ja Nussbaumin toimesta. Toimintakyknäkökulma lähtee tarkastelemaan sitä, mitä ihmisten on mahdollista olla ja tehdä – toisin sanoen heidän

toimintakykyään. Tarkoituksena ei siis ole tarkastella esimerkiksi onnellisuutta, resurssien jaon oikeutusta tai ihmisten varallisuutta, vaan luoda väline sekä kehys, jonka avulla ilmiöitä kuten köyhyyttä, epätasa-arvoa tai hyvinvointia voidaan käsitteellistää ja arvioida normatiivisesti. (Robeyns 2005, 94.) Tarkastelun prioriteetti on yksittäisten ihmisten varsinaisessa toiminnassa, olemisessa sekä *mahdollisuudessa* tehdä ja olla, toisin sanoen ihmisten toiminnoissa sekä toimintakyvyissä (Robeyns 2016, 1).

Tässä luvussa esittelen Nussbaumin tapaa ymmärtää toimintakykyteorian suhde oikeudenmukaisuuteen. Aluksi käsittelen sitä, millä tavoin toimintakykyjä voidaan luokitella ja minkälaisista osista toimintakyvyt muodostuvat. Kykyjen muodostumiseen vaikuttavat ihmisten omat sisäiset piirteet, mahdollisuudet niiden kehittämiseen sekä ulkoinen ympäristö ja sen asettamat rajoitteet. Sen jälkeen tarkastelen sitä, millä tavoin ihminen pystyy käyttämään toimintakykyjä, eli toteuttamaan toimintoja. Lisäksi tarkastelen sitä, millainen määrä toimintoja ja toimintakykyjä ihmisille tulisi oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa taata. Tämän jälkeen tarkastelen Nussbaumin teorian suhdetta laajempaan oikeudenmukaisuusteoreettiseen perinteeseen ja arvioin väitettä, jonka mukaan toimintakykylähestymistapa ei ole kokonainen teoria oikeudenmukaisuudesta.

Nussbaumin ja Senin teoriassa on muutamia keskeisiä eroja erityisesti siinä, mitkä toimintakyvyt koetaan kaikista keskeisimmiksi ja millä tavoin niitä tulisi pyrkiä yhteiskunnassa takaamaan. Käsittelen toimintakykynäkökulmaa ensisijaisesti Martha Nussbaumin näkemyksiin nojautuen, sillä hänen työnsä on käsitellyt muun muassa vammaisuutta eksplisiittisesti siinä missä Senin painopiste on ollut köyhyyteen ja taloudellisiin ongelmiin liittyvissä kysymyksissä. Lisäksi Nussbaumin tavoitteena on ollut kehittää poliittinen, perustuslakien taustalla toimiva käsitys keskeisistä poliittisista sekä oikeudenmukaisuusteoreettisista periaatteista, mikä on erityisesti Rawlsin teoriaan vertailtuna hedelmällinen tarkastelukulma vammaisuuteen ja oikeudenmukaisuuteen ylipäätään. (Robeyns 2005, 103–104.)

Nussbaum erottaa toimintakykynäkökulman rawlsilaisesta sopimusteoreettisesta perinteestä ja kritisoi erityisesti Rawlsin ajattelussa ilmenneitä teoreettisia taustaoletuksia. Ensinnäkin Nussbaum kritisoi Rawlsia humelaisen yhteiskuntasopimuksen oikeudenmukaisuuden alkutilanteeseen sitoutumisesta ja toteaa ihmisillä olevan suuri määrä syitä, joiden takia he tekevät yhteistyötä: niukkuus ja itsekkyyt eivät ole ainoita tekijöitä. Myöskään ihmistenväliset suhteet eivät ole aina symmetrisiä, sillä ihmiset eivät välttämättä ole samanvertaisia fyysisiltä ja henkisiltä kyvyiltään

mutta voivat silti tehdä yhteistyötä keskenään useista erilaisista motiiveista käsin. (Nussbaum 2006a, 156–157.)

Toinen keskeinen ero liittyy Nussbaumin haluun irrottautua kantilaisesta rationaalisuuteen pohjautuvasta ihmisarvosta ja perustaa ihmisarvo sen sijaan Aristoteleen ajatukseen ihmisestä poliittisena eläimenä sekä Marxin ideaan ihmisestä jonakuna, joka tarvitsee lukuisia erilaisia elämän aktiviteetteja, joista rationaalisuus on vain yksi monien joukossa (mt., 159). Näkökulman tarkoituksena ei siis ole suunnitella pelkästään prosessia, joka tuottaa oikeudenmukaisen lopputuloksen, vaan keskittyä lopputuloksiin – siihen, mihin ihmiset ovat oikeutettuja. Keskeisenä vaatimuksena toimii ihmisen oikeus elää aidosti inhimillistä ja ihmisarvoista elämää, joka tavoitetaan parhaiten silloin, kun ihmiset voivat yhdessä työskennellä tarpeiden tyydyttämiseksi ja ihmisarvoisen elämän toteuttamiseksi. Aidosti ihmisarvoinen elämä vaatii monia asioita, eikä sitä voida tavoittaa tarjoamalla ihmisille pelkkiä negatiivisia vapauksia tai oikeuksia, sillä ihmisille kuuluu myös oikeuksia *johonkin*, sillä esimerkiksi sananvapauden toteutuminen vaatii paitsi tarjottua koulutusta, johon on voitu osallistua, myös riittävää ravintoa, suojaa ja muita elämän perusedellytyksiä. (Nussbaum 2004, 13.)

4.1. Toimintakyvyt ja toiminnot

Millainen ihminen voi olla ja mitä hän on kykenevä tekemään? Tämän kysymyksen tarkastelusta aloitetaan yhteiskunnan oikeudenmukaisuuden ja perustavanlaisen ihmisten kunnioituksen tarkastelu toimintakykynäkökulman mukaan. Tarkoituksena ei ole saavuttaa tietoa kokonaisesta tai keskimääräisestä hyvinvoinnista, vaan arvioida kullekin ihmiselle saatavilla olevia mahdollisuuksista ja tarkastella ihmistä ennen kaikkea päämääränä. Yhteiskunnan toimivuus ja hyvyys voidaan arvioida myös tarkastelemalla sen ihmisille tarjoamaa valinnanvapautta. Yhteiskunnan tulee tarjota jäsenilleen keskeisiä vapauksia, joita he voivat oman harkintansa mukaan käyttää tai olla käyttämättä. Toimintakykynäkökulma on arvopluralistinen, jolloin keskeiset toimintakyvyt ovat jokaiselle ihmiselle erilaisia niin määrällisesti kuin laadullisestikin, eikä niiden arviointia voida tehdä yhdellä numeerisella tai muulla tavoin mitattavalla asteikolla. Toimintakykyjen takaaminen ihmisille on ennen kaikkea valtion ja harjoitetun politiikan tehtävä, sillä yhteiskunnan oikeudenmukaisuus tai epäoikeudenmukaisuus määrittyy ennen kaikkea niiden takaamisen kautta. (Nussbaum 2011, 18–19.)

Keskeistä on myös huomata, että pelkkä toimintakykyjen takaaminen ei ole riittävää oikeudenmukaisuuden toteutumisen kannalta. Ihmisillä tulee olla myös todellinen mahdollisuus toteuttaa toimintakykyjään, eli saavuttaa toimintoja. Toimintakyvyt ovatkin ennen kaikkea aitoja mahdollisuuksia saavuttaa toimintoja. Jos ihmisellä on aito mahdollisuus matkustaa, on matkustaminen silloin toimintakyky, jota vastaava toiminto on varsinainen matkalle lähteminen ja matkustaminen. (Robeyns 2016, 2.1.) Konkreettinen mahdollisuus toteuttaa vapaasti valittua toimintoa, joka on valittu useista eri toiminnoista ja jonka valitseminen pohjaa aitoihin toimintakykyihin, toimii hyvin tapana, jolla voidaan tarkastella erityisesti niiden ihmisten elämän laatua, joilla *ei ole* tarvittavia edellytyksiä ihmisarvon mukaiseen elämään.

4.1.1 Toimintakykyjen luokittelu

Millä tavoin toimintakykyjä voidaan erotella toisistaan²? Kuten jo todettu, toimintakyvyt muodostuvat sekä yksilön sisäisistä kyvyistä ja taidoista, että sisäisten kykyjen sekä sosiaalisten, poliittisten ja taloudellisten tekijöiden yhdessä mahdollistamista vapauksista ja mahdollisuuksista. Nämä mahdollisuudet ja vapaudet toteuttaa erilaisia toimintoja kumpuavat yhdistetyistä toimintakyvyistä, jotka ovat kunkin ihmisen mahdollisuudet juuri hänen omasta elämästään käsin. (Nussbaum 2011, 20–21.) Yhdistetyt toimintakyvyt toteutuvat siis sisäisten ja ulkoisten toimintakykyjen mahdollistamina toimintoina. Esimerkiksi äänestämisen toimintoon vaaditaan paitsi konkreettinen poliittinen järjestelmä, joka mahdollistaa reilun ja demokraattisen äänestämisen, myös ihmisen kyky hankkia tietoa ehdolla olevista kandidaateista, arvioida heitä joidenkin kriteerien avulla keskenään ja valita paras kandidaatti.

Yhdistetyistä toimintakyvyistä voidaan erottaa toimintakyvyt, jotka liittyvät ihmisen persoonaan sekä fyysisesti että mentaalisesti. Näitä sisäisiä toimintakykyjä ovat muun muassa luonteenpiirteet, emotionaalinen ja intellektuaalinen kyvykkyys, ruumiin terveys ja havainnointikyvyt, jotka ovat kaikki myös alttiita muutokselle. Ne eivät ole sisäsyntyisiä taitoja, vaan ne joko kehittyvät tai niitä kehitetään vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Tällöin oikeudenmukaisen valtion keskeinen tehtävä on taata mahdollisuus sisäisten toimintakykyjen kehittämiseen esimerkiksi hoivan mahdollistamisen, koulutuksen tai terveydenhuollon resurssien tarjoamisen kautta. (Mt., 21.)

² Sekä Sen että Nussbaum ovat käyttäneet hieman erilaisia nimityksiä eri toimintakyvyistä ja niiden sarjoista. Nojaan tässä tekstissä Nussbaumin tekemiin erotteluihin.

Sisäisten ja yhdistettyjen toimintakykyjen erottaminen toisistaan on tärkeää, sillä tämän erotuksen avulla voidaan tarkastella valtion tarjoamien konkreettisten toimintojen toteutumista. Samalla on kuitenkin huomattava, että niiden välinen ero ei ole selkeä ja jotkut sisäisen toimintakykyjen avulla toteutettavista toiminnoista voivat olla riippuvaisia yhdistetyistä toimintakyvyistä, sekä toisin päin. Valtion on mahdollista toimia tavalla, jossa se on mahdollistanut ihmisille riittävät puitteet sisäisten toimintakykyjen kehittämiseen, mutta estää niiden käyttämisen yhdistettyjen toimintakykyjen mielessä. Valtio voi nimellisesti taata kaikille kansalaisille uskonnonvapauden ja ihmiselle voi olla kehittynyt sisäinen toimintakyky harjoittaa uskontoa, mutta käytännössä tietyn uskonnon edustajia syrjitään valtion taholta. Tällöin uskonnon harjoittamisen yhdistynyt toimintakyky ei ole toteutunut, vaikka sen nimelliset edellytykset ovatkin läsnä. Toinen esimerkki on sellainen tilanne, joissa ihmiset koulutetaan kriittiseen ajatteluun, mutta käytännössä heillä ei ole mahdollisuutta sananvapauden siten, että he voisivat aidosti toteuttaa sananvapauden yhdistettyä toimintakykyä. (Mt., 21–22.)

Kolmas toimintakykyjen laji on perustoimintakyvyt. Perustoimintakyvyt eivät ole sama asia kuin sisäiset toimintakyvyt, vaan ne tulee ymmärtää pikemminkin eräänlaisena ihmisen potentiaalina, jota voidaan kehittää tai olla kehittämättä. Perustoimintakyvyt edeltävät sisäisiä sekä yhdistettyjä toimintakykyjä ja ovat ihmisen sisäänrakennettuja taitoja, jotka tekevät kehityksen ja koulutuksen mahdolliseksi. Perustoimintakykyjen määrittelyn avulla ei kuitenkaan ole tarkoitus rakentaa mittaria, jolla ihmisen sisäiset taidot voitaisiin mitata ja antaa hänelle vastaava määrä esimerkiksi poliittisia ja sosiaalisia oikeuksia. Toimintakykyjä ei voida käyttää meritokraattisen jakomallin perusteena, vaan ne toimivat arviointia mahdollistavana kuvauksena. (Mt., 24.)

Senin ja Nussbaumin lähestymistapojen yksi keskeinen ero on, että Nussbaum on esittänyt kymmenen kohdan listan niistä perustavanlaatuisista toimintakyvyistä, joita jokaiselle ihmiselle tulisi taata jokaisen valtion taholta. Listaa ei ole tarkoitettu lopulliseksi sanaksi keskeisistä toimintakyvyistä, vaan sitä voidaan muokata, mikäli siihen huomataan olevan tarvetta (Mt., 36).

Nussbaum on esittänyt listan vuonna 2011 seuraavanlaisena:

1. *“Elämä.* Mahdollisuus elää normaalin mittainen elämä, joka ei pääty ennenaikaiseen kuolemaan tai ennen kuin siitä tulee elämä, joka ei ole elämisen arvoista.
2. *Ruumiillinen terveys.* Kyky pysyä terveenä; olla kunnolla ruokittu ja elää jonkinlaisessa suojassa tai asumuksessa.

3. *Ruumiillinen koskemattomuus.* Mahdollisuus liikkua vapaasti paikasta toiseen; olla turvassa väkivallalta, mukaan lukien seksuaaliselta ja lähisuhdeväkivallalta; mahdollisuus seksuaaliseen tyydytykseen ja määräysvaltaan lisääntymiseen liittyvissä kysymyksissä.
4. *Aistit, mielikuvitus ja ajattelu.* Mahdollisuus käyttää aistejaan, kuvitella, ajatella ja järkeillä ja kyky tehdä nämä asiat aidosti inhimillisellä tavalla – tätä varten on tarjottu riittävä ja sivistävä koulutus, joka sisältää kirjoitus- ja lukutaidon sekä perustason matemaattisen ja tieteellisen koulutuksen kuitenkin pelkästään niihin rajoittumatta; kyky käyttää mielikuvitustaan ja ajatuksiaan yhdistettynä itse valittuihin uskonnollisten, musikaalisten, kirjallisten ynnä muiden töiden ja tapahtumien toteuttamiseen; mahdollisuus ajatella ja ilmaista ajatuksiaan tavoilla, joita suojaa sananvapaus, taiteen ilmaisunvapaus sekä uskonnonvapaus; kyky nauttia miellyttävistä kokemuksista ja välttää hyödyttöä kipua.
5. *Tunteet.* Mahdollisuus muodostaa kiintymyssuhteita toisiin ihmisiin ja asioihin; rakastaa niitä, jotka rakastavat meitä ja välittävät meistä, ja surra heidän poissaoloon; ylipäättään rakastaa, surra, kaivata, olla kiitollinen ja tuntea oikeutettua vihaa. Mahdollisuus kehittää tunne-elämä, jota pelko ja ahdistus ei ole kuihduttanut. (Tämän toimintakyvyn tukeminen tarkoittaa myös erilaisten kehitykselle elintärkeiden ihmisten välisten suhteiden tukemista.)
6. *Soveltava järki.* Mahdollisuus muodostaa käsitys hyvästä sekä osallistua kriittiseen reflektioon oman elämän suunnittelemisessa. (Sisältää omantunnonvapauden ja uskonnon tunnustamisen.)
7. *Yhteys [affiliation].* a) Mahdollisuus elää toisten kanssa ja toisia kohti, tunnustaa toiset ihmiset ja osoittaa heitä kohtaan huolenpitoa, osallistua erilaisiin sosiaalisen kanssakäymisen muotoihin ja eläytyä toisten elämäntilanteisiin. (Tämän toimintakyvyn suojeleminen tarkoittaa myös sellaisten instituutioiden suojelemista, jotka mahdollistavat ja auttavat tällaisten yhteyksien muodostamista, sekä kokoontumisvapauden ja poliittisen ilmaisun varmistamista.) b) Sosiaalisen pohjan muodostaminen, joka perustuu itsekunnioitukselle ja nöyryyttämättömyydelle; mahdollisuus tulla kohdelluksi arvokkaana ihmisenä, jonka arvo on sama kuin muiden. Tämä käsittää myös oikeuden olla tulematta syrjityksi rodun, sukupuolen, seksuaalisen suuntautumisen, etnisen taustan, kastin, uskonnon tai kansallisen alkuperän perusteella.
8. *Toiset lajit.* Mahdollisuus elää huolehtien eläimistä, kasveista sekä muusta luonnosta sekä olla suhteessa niihin.
9. *Leikki.* Mahdollisuus nauraa, leikkiä ja nauttia vapaa-ajan harrasteista.
10. *Oman ympäristönsä hallinta.* a) Poliittinen. Mahdollisuus osallistua tehokkaasti poliittiseen päätöksentekoon, joka vaikuttaa omaan elämään; oikeus poliittiseen osallistumiseen, sanan-

ja kokoontumisvapauden turvaaminen. b) Materiaalinen. Mahdollisuus omistaa omaisuutta (sekä maata että tavaroita), sekä tasavertainen omistusoikeus; oikeus tasavertaiseen mahdollisuuteen hakea töitä, vapaus perusteettomasta koti- tai muusta etsinnästä sekä takavarikosta. Mahdollisuus työskennellä inhimillisissä olosuhteissa, harjoittaa käytännön järjeä sekä luoda molemminpuoliseen tunnustussuhteeseen perustuvia ihmissuhteita toisten työntekijöiden kanssa.“ (Nussbaum 2011, 33–34. Käänt. SP.)

Tiettyjen toimintakykyjen keskiöön nostamisen taustalla on ajatus elämän ihmisarvoisuuden varmistamisesta. Arvoisuuden tai arvokkuuden käsitteelle ei tässä kohtaa voida antaa yhtä kattavaa määritelmää ja sen tarkoitus on olla vain yksi osa teoriaa, mutta siellä missä arvokkuutta käsitellään, tulee se ymmärtää yhteydessä muihin arvokkuuden käsittelyn instansseihin. Ihmisen elämän arvokkuuden korostaminen mahdollistaa ihmisarvon luomiseen tai ylläpitämiseen pyrkivien ratkaisujen tekemisen ilman, että niitä tehdessä tarvitsisi vedota esimerkiksi ihmisen yhteistyökykyyn tai koettuun hyötyyn. (Nussbaum 2011, 29–30.)

Absoluuttisessa köyhyudessa elävälle ihmiselle voidaan luvata antaa leivänkannikka päivässä ja tämä lisäys parantaisi huomattavasti hänen elämänlaatuaan niin ruuan määrän lisääntymisen kuin pienen epävarmuuden poistumisen myötä. Voidaan myös ajatella, että absoluuttisesti köyhä ihminen on erittäin tyytyväinen tähän toimintakykynsä lisäykseen. On kuitenkin selvää, että valtio, joka sallii ihmisten ylipäättään elää huomattavan kurjissa oloissa, ei kunnioita heidän ihmisarvoaan - sen sijaan, että ihmisiä kohdeltaisiin passiivisina tukitoimien kohteina, tulisi heitä kohdella tavalla, joka mahdollistaa toimijuuden suojelemisen ja kehittymisen. (Mt., 30.)

Vaikka ihmisten toimintakyvyt sekä toteutuneet toiminnot eroavat toisistaan, on ihmisarvo jotain, mikä jokaisella ihmisellä on tasa-arvoisesti. Tarkoituksena onkin taata jokaiselle ihmiselle elämä, joka olisi ihmisarvoista ja parhaiten tämä tapahtuu takaamalla ihmisille laaja kirjo erilaisia toimintakykyjä. Edellä esitetty lista on ehdotus niistä toimintakyvyistä, jotka takaamalla ihminen pystyisi elämään ihmisarvoista elämää, ja joista yhtäkään ei voisi poistaa ilman, että ihmisten arvokkuutta samalla loukattaisiin. (Nussbaum 2011, 31.)

4.1.2 Toiminnot ja muunnostekijät

Tarkastellaan seuraavaksi toimintakyvyn ja saavutetun toiminnon välistä suhdetta. Toimintakyky saa arvonsa ennen kaikkea sen kautta, että sen on mahdollista toteutua toimintona. Mikäli ihmisille tarjottaisiin laaja kirjo toimintoja, mutta kukaan ei ikinä olisi käyttänyt yhtään niistä, menettäisivät toimintakyvyt erittäin relevantin piirteen siitä, mikä niistä tekee tärkeitä. Yksinkertaisimmillaan toiminto on yhden tai useamman toimintakyvyn toteuttamista – tämän tosin ei itsessään tarvitse olla aktiivista toimintaa. Sekä juokseminen että terveenä oleminen ovat molemmat toimintoja, jotka toteuttavat jotain tiettyä toimintakykyä. (Nussbaum 2011, 25.)

Keskeistä on, että toimintakykyjä toteutetaan vapaasti valitun toiminnon kautta. Tilanteessa, jossa ihmisten elämänlaatua koetetaan arvioida esimerkiksi politiikan suunnittelua varten, onkin joskus järkevämpää arvioida suoraan ihmisen saavutettuja toimintoja kuin heidän toimintakykysarjojaan. Esimerkiksi ruumiillisen koskemattomuuden toimintakykyä tarkasteltaessa on tärkeää erottaa toisistaan nyrkkeilijä, joka valitsee harrastaa väkivaltaista lajia, sekä ihminen, joka on lähisuhdeväkivallan uhri. Ensimmäisellä henkilöllä on mahdollisuus toteuttaa ruumiillisen koskemattomuuden toimintakykyä, mutta hän on valinnut lajin, joka voi aiheuttaa hänelle vammoja. Tämän voidaan olettaa olevan aito valinta hänen puoleltaan, jolloin tietyn keskeisen toiminnon saavuttamattomuus ei näyttäyty ongelmaksi. Toisella henkilöllä näin ei ole, sillä on perusteltua olettaa, että kukaan ei halua kärsiä lähisuhdeväkivallasta. Tällöin hänellä ei ole alun perinkään ollut mahdollisuutta valita toimintoa, joka mahdollistaisi ruumiillisen koskemattomuuden, joten hänellä ei voida katsoa olleen toimintakykyä ruumiilliseen koskemattomuuteen. (Robeyns 2005, 101.) Sama toiminto tai toiminnottomuus voi siis johtua joko valinnasta tai sen pohjalla olevan toimintakyvyn puutteesta, mutta vain jälkimmäinen näistä tilanteista on akuutti ongelma oikeudenmukaisuudelle.

Toisaalta voidaan kuvitella tilanne, jossa ihmisillä on nimellisesti samat toimintakykysarjat, mutta he päätyvät valitsemaan keskenään hyvin erilaiset määrät eri toimintoja, koska heidän käsityksensä hyvästä elämästä ovat erilaiset keskenään. Koska toimintakykylähestymistapa edustaa liberaalia poliittista filosofiaa, on keskeistä tarkastella perustavanlaisten toimintakykyjen takaamista laajimmassa muodossaan toteutettujen toimintojen sijaan. On kuitenkin pidettävä mielessä, että yhteiskunnan sekä muun sosiaalisen ympäristön vaikutukset ihmisten valintoihin ovat keskeisiä - ihmisen siteet muihin ihmisiin, uskontoihin, perheeseen tai heimoihin ovat määrittävät valintoja

aidosti ja joskus ne voivat vaikuttaa rajoittavasti ihmisten todellisiin valinnan mahdollisuuksiin. (Mt., 101-102.)

Ihmisellä on tietty sarja toimintakykyjä sekä toimintoja, jotka ovat riippuvaisia välineistä tai resursseista (*means*), jotka voivat olla esimerkiksi hyödykkeitä tai palveluita laajasti, myös markkinatalouden kontekstin ulkopuolella ymmärrettyinä. Hyödykkeellä on ominaisuuksia, jotka tekevät siitä ihmistä kiinnostavan: toimintakykyjen kontekstissa ne ovat piirteitä, jotka mahdollistavat toiminnon. Esimerkiksi polkupyörä ei ole meille mielenkiintoinen ensisijaisesti värinsä, muotonsa tai materiaalinsa takia, vaan kiinnostavaa on sen tarjoama mahdollisuus liikkua sen avulla nopeasti paikasta toiseen, jolloin sen tarjoama toiminto on parannettu liikkumiskyky. (Robeyns 2005, 98–99.)

Hyödykkeen ja saavutettavien toimintojen väliseen suhteeseen vaikuttavat kolme eri muunnostekijää. Ihmisten henkilökohtaiset muunnostekijät, kuten sukupuoli, fyysinen kunto, älykkyys tai ruoansulatus, vaikuttavat siihen, millä tavoin henkilö voi muuntaa hyödykkeen ominaisuuksia toiminnoiksi. Polkupyörän käyttö ei ole hyödyllinen tapa lisätä liikkumiskykyä henkilölle, joka ei ole koskaan oppinut pyöräilemään tai on erittäin huonossa kunnossa. Toiset vaikuttavat tekijät ovat sosiaalisia muunnostekijöitä, jotka voivat olla esimerkiksi poliittisia määräyksiä, valtahierarkioita, normeja tai syrjiviä käytäntöjä. Mikäli esimerkiksi naisten ei ole sopivaa pyöräillä julkisella paikalla yksin, ei polkupyörästä ole paikasta toiseen siirtymisessä kovinkaan paljon hyötyä. Kolmantena tekijänä ovat ympäristölliset muunnostekijät, joihin lukeutuvat muun muassa maantieteellinen sijainti sekä ilmasto, joiden vaikutukset toiminnon saavuttamiseen voivat ilmentyä esimerkiksi ehjien teiden puuttumisena tai pyöräilyn estävinä rankkasateina. (Mt., 99.)

Siitä, mitä ihminen omistaa tai mitä hän voi käyttää, ei voida päätellä sitä, minkälaisia toimintoja ihmisellä todellisuudessa on. Toimintojen ja toimintakykyjen arviointi tapahtuu paitsi pluralististen periaatteiden mukaan, myös ottaen huomioon ihmisten ympäristön ja henkilökohtaisten kykyjen vaikutuksen hyödykkeiden käyttöön ja toimintojen saavuttamisen mahdollisuuteen. Hyödykkeet eivät ole ainoita välineitä, joiden avulla toimintakykyjä saavutetaan. Ihmiset muodostavat erilaisia toimintakykyjen sarjoja tai yhdistettyjä toimintakykyjä, jotka ovat muovautuneet aineellisen ja aineettoman ympäristön yhteisvaikutuksesta. Ympäristö ja elämäntilanteet vaikuttavat myös siihen, minkälaisia valintoja ihmiset tekevät toimintakykysarjoistaan käsin. On keskeistä arvioida sekä ihmisten toimintakykyjen sarjoja, että hänen ympäristöään, sillä ympäristö ei ole välttämättä oikeudenmukainen ja aitoa valintaa mahdollistava. (Mt.)

4.2. Oikeudenmukaisuuden ala ja oikeudenmukainen jako

Kuten jo aiemmin mainittiin, toimintakykylähestymistavan ei ole tarkoitus olla teoria sopimusoikeudenmukaisuudesta. Tarkastellaan seuraavaksi sitä, minkä takia erityisesti Nussbaum on halunnut irrottautua sopimusoikeudenmukaisuuden perinteestä ja muodostaa uuden lähestymiskannan, joka ottaa määrittelyssään huomioon myös perinteisen yhteistyövaatimuksen ulkopuolelle jäävät tahot. Tämän jälkeen tarkastellaan, millaisia perusteita toimintakykyjen takaamiselle ja oikeudenmukaiselle jaolle voidaan luoda silloin, kun oikeudenmukaisuuden alaa on laajennettu. Nussbaum esittelee ajatuksen toimintakykyjen vähimmäiskynnyksestä, joka asettaa toimintakykyjen vähimmäismäärän, joka jokaiselle kansalaiselle tulisi taata.

4.2.1 Irrottautuminen sopimusoikeudenmukaisuudesta

Nussbaum nostaa esille vammaisuuden, kansallisuuden sekä eläinten oikeuksien asettamat vaatimukset oikeudenmukaisuudelle sellaisina kysymyksinä, joihin sopimusoikeudenmukaisuus ei ole kyennyt vastaamaan tyydyttävästi. Hänen tarkastelunsa kohdistuu ennen kaikkea ideaan siitä, että yhteiskunta perustuu vapaiden, tasa-arvoisten ja itsenäisten ihmisten tekemälle sopimukselle, joka mahdollistaa yhteistyön kautta saavutetun keskinäisen hyödyn. Sopimusteorioiden tekemien taustaoletusten tarkastelemisen kautta päästään käsiksi niihin ongelmiin, joiden takia sopimusteoreettista perinnettä voidaan kritisoida erityisesti suhteessa vastaamattomiin kysymyksiin. (Nussbaum 2006a, 17, 26.)

Ensimmäinen kritiikki kohdistuu oletukseen oikeudenmukaisuuden olosuhteista, jotka Rawls on ottanut Humelta ja jotka muodostavat keskeisen pohjan Rawlsin teorialle – ilman näitä olosuhteita yhteiskunnan järjestämiselle ja yhteiskuntasopimukselle ei olisi tarvetta. Vaikka oletuksen luonnontilasta tulisi olla ennen kaikkea vain oletus ja fiktiivinen kuvaus jostain alkutilasta, toimii se kuitenkin käytännössä ajatuskokeen sijaan aitona oletuksena ihmisten vuorovaikutuksesta ja yhteistyön tarpeen perustasta. Tässä kuvauksessa ei ole otettu huomioon sen ulkopuolelle jääviä ihmisiä, joiden ominaisuudet ja kyvyt jäävät ”normaalin ihmisen” määritelmän ulkopuolelle. Samalla tavalla tällainen oletus jättää huomiotta ihmiskunnan globaalin luonteen³ - ihmiset asuvat valtioissa, jotka ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Käytettävissä olevien resurssien määrä vaihtelee valtiosta

³ Esimerkiksi Rawls on käsitellyt oikeudenmukaisuusteorian globaalia laajennusta teoksessaan *Law of Peoples* (2001).

toiseen, mikä asettaa ne eriarvoiseen tilanteeseen keskenään. Kolmanneksi oikeudenmukaisuuden piirin ulkopuolelle jäävät muut eläimet kuin ihmiset. (Nussbaum 2006a, 26–28.)

Toinen kritiikki sopimusoikeudenmukaisuudelle käsittelee oletusta alkutilanteen ihmisistä vapaina, tasa-arvoisina ja itsenäisinä. Vapausoletuksen voidaan ymmärtää olevan oikeus, jota voidaan lähestyä esimerkiksi Locke mukailleen ihmisen oikeutena olla vapaa orjuudesta ja toisen mielivallasta tai kantilaisittain oikeutena edistää omaa käsitystään hyvästä ilman, että loukkaa toisten oikeutta edistää omaa hyvänsä samoissa puitteissa. Myös Rawlsin ensimmäinen oikeudenmukaisuusperiaate olettaa saman vapauden. Nussbaum kuitenkin näkee, että oletus vapaudesta sisältää itsessään oletuksen tietyistä kapasiteeteista, esimerkiksi kyvystä rationaaliseen valintaan ja reflektioon. Tarkoittaako tämä, että ihminen tai jokin muu eläin, jolla ei ole kykyä tehdä rationaalisia valintoja, on oikeutetusti orjuutettavissa? Tuskin, mutta on kuitenkin huomionarvoista, että eksplisiittistä kieltoa ei-rationaalisen henkilön orjuuttamiselle ei ole löydettävissä. (Nussbaum 2006a, 28–29.)

Oletus suurpiirteisestä tasa-arvoisuudesta perustuu ajatukselle statuksesta ja varallisuudesta riisutuista ihmisistä, joilla on keskimäärin samankaltaiset kyvyt, tarpeet, voimat ja resurssit. Lisäksi on mahdollista erottaa omaksi tarkastelukseen moraalinen tasa-arvoisuus, ja perinteisesti näitä kahta eri merkitystä on käytetty joko yhdessä tai erikseen sekä kritisoimaan hierarkioita että toimimaan pohjana ja motivaationa yhteiskuntasopimuksen muodostamiselle. On kuitenkin selvää, että ihmisten samankaltaisuuden oletaminen jättää sopimuksen ulkopuolelle heidät, joiden kyvyt eivät ole edes karkeasti ottaen samankaltaiset verrattuna toisiin ihmisiin. Rawls on esittänyt, että tällaiset kysymykset eivät kuulu alkutilanteessa sovittaviksi, vaan ne tulee laittaa sivuun yhteiskunnan perusrakenteen valmistelun ajaksi. On kuitenkin kyseenalaista, tuleeko oikeudenmukaisuusteoria rakentaa tavalla, joka jättää sivuun juuri kaikista heikoimmassa asemassa olevat. (Mt., 29–32.)

Ihmisten oletaminen itsenäisiksi tarkoittaa, että heidän ei oleteta olevan alisteisia kenellekään tai olevan ei-symmetrisessä riippuvuussuhteessa toiseen ihmiseen. Lisäksi heillä on erillisiä vaateita ja projekteja, ja kukin toimii erillisenä tekijänä ja tuottajana sosiaalisessa yhteistyössä. Nussbaum huomauttaa, että lapset ja vanhukset jäävät tällä tavalla määritellyn itsenäisyyden ulkopuolelle, sillä heillä on useimmiten ei-symmetrisiä riippuvuussuhteita sekä tarve hoivaan. Toisaalta huomataan, että teoriat, jotka nojaavat tällaiseen itsenäisyyden määrittelyyn, eivät jätä tilaa ihmisille, jotka ovat pitkiä aikoja elämästään, tai mahdollisesti koko elämänsä ajan, epäsymmetrisessä riippuvuussuhteessa tai keskimääräistä vähemmän tuottavia esimerkiksi sairauden tai vamman vuoksi. Mikäli ei-vapaiden, heikompien ja toisista riippuvaisten ihmisten tarpeet jätetään huomiotta siinä tilanteessa, jossa

yhteiskunnan periaatteita luodaan, päädytään teoriaan, *joka ei ota niitä huomioon*. Tällöin perusinstituutiot eivät ole suunniteltu ulkopuolelle jätettyjen tarpeet mielessä, eikä esimerkiksi hoivan jakamisen ja toteuttamisen tai sosiaalisen inklusion järjestämistä voida käsitellä yhteiskunnan perusrakenteen tasolla. (Mt., 32–34.)

Nussbaum näkee, että Rawls olisi voinut laajentaa kantaansa siten, että se tarkastelisi sosiaalisen yhteistyön hyötyjä enemmän myös moraalisesta näkökulmasta. Mikäli osapuolet pyrkisivät jakamaan myös sosiaalisen yhteistyönsä tuloksia kuten inklusiota, ihmisarvon kunnioitusta sekä oikeutta itsessään ja ymmärtäisivät ne hyödykkeinä, voisi vammaisuuden huomioiminen muutenkin kuin kompensaaation kautta olla mahdollista. Muutos kuitenkin vaatisi toimijoiden rationaalisuuden uudelleensunnittelun siten, että he saisivat jo alkutilanteessa tietoa toisten ihmisten intresseistä. Tämä muutos on Rawlsin mukaan liiallisen paljon oikeudenmukaisuusperiaatteiden valintaa hankaloittava, eikä sitä voitaisi siis ottaa mukaan malliin, joka haluaa tuottaa alkutilanteessa juuri rawlsilaisten oikeudenmukaisuusperiaatteiden valinnan perustelut. (Nussbaum 2006a, 121, 123.)

4.2.2 Vammaisuus erityiskysymyksenä

Nussbaumin erottautuminen sopimusoikeudenmukaisuuden perinteestä on tiukasti sidottu hänen käsitykseensä siitä, millä lailla vammaisia ihmisiä tulisi kohdella yhteiskunnassa ja millä tavalla heidät tulisi ottaa huomioon yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta hahmoteltaessa. Richardson esittää tiivistelmän Nussbaumin tekemistä havainnoista vammaisuuden ja “normaalin” toimintakyvyn välisestä suhteesta ihmisen elämässä sekä yhteiskunnassa laajemmin:

1. *Riippuvuus sekä vammaisuus ovat kaikkialla*: Jokainen meistä tulee maailmaan toisista riippuvaisena lapsena, jolla ei ole toimintakykyjä, jotka mahdollistaisivat yhteistyökykyisen yhteiskunnan jäsenyyden. Lähes kaikki meistä sairastuvat vakavasti jossain kohtaa ja useat meistä tulevat olemaan heikkoja ja uudestaan toisista riippuvaisia vanhuudessaan.
2. *Hoivan universaalius*: Vastaavasti, vanhempien (useimmiten äitien), lääkäreiden, hoitajien, omien lasten sekä valtion tekemä hoivatyö on keskeinen ihmiselämän piirre.
3. *Vammaisuus jatkumona*: Kaikilla meistä on toimintakykyjä, jotka ovat tavalla tai toisella puutteellisia. Tässä suhteessa on siis olemassa jatkumo (vaikkei se ole selkeästi järjestynyt).

4. *Moraalinen imperatiivi välttää jakoa vammaisiin ja ei-vammaisiin*: Koska vakavasti vammaisten ihmisten kohtelu on ollut läpi historian kauhistuttavaa, on väärin lähestyä näitä kysymyksiä “me vastaan muut” -mentaliteetilla.” (Richardson 2006, 421. Käänt. SP.)

Nämä piirteet kulkevat mukana koko Nussbaumin lähestymistavassa, mutta erityisesti sen suhteessa vammaisuuteen. Koska samanvoimaisuuden vaatimuksesta on luovuttu ja ihmisten heikkoudet sekä riippuvuudet toisista ihmisistä ymmärretään elämään keskeisesti kuuluvaksi piirteeksi, koskevat kaikki toimintakykyjen takaamiseen liittyvät vaatimukset myös vammaisia ihmisiä. Tausta, johon osallisuus ihmisyyhteisössä perustuu, ei tällöin määrity enää tietynlaisen rationaalisuuden tai kyvykkyyden kautta, vaan perustuu kaikilla ihmisillä olevaan ihmisarvoon. Koska ihmiset, joilla on jokin vamma, ovat kansalaisia, tulisi jokaisen kelvollisen yhteiskunnan osata reagoida heidän tarpeisiinsa, jotka voivat vaatia ei-tyypillisiä järjestelyjä. (Nussbaum 2006a, 98–99.)

Vammaisten ihmisten poisjättäminen oikeudenmukaisuuden piiristä on erityisen vakavaa, kun sitä tarkastellaan sekä edellä esitettyjen määrittelyjen että yhteiskunnassa tapahtuvan ulossulkemisen kautta. Oikeudenmukaisen yhteiskunnan tulisi ottaa huomioon vammaisuuden asettamat oikeudenmukaisuuden erityistarpeet, mutta usein tilanne on päinvastainen: ihmiset, jotka voisivat aidosti kyetä osallistumaan yhteiskunnalliseen toimintaan, ovat ulossuljettuja sellaisilla tavoilla, joita voidaan muokata inklusiivisemmiksi poliittisilla ja yhteiskunnallisilla toimilla. Esimerkki tällaisesta ulossulkemisesta on esimerkiksi rakennusten suunnittelu siten, että ne ovat saavuttamattomia. Ei ole kuitenkaan mitään tekijää, joka pakottaisi rakennukset saavuttamattomiksi, vaan on mahdollista säätää laki, joka velvoittaa julkisten rakennusten rakentamisen siten, että ne ovat saavutettavia. Toinen keskeinen ulossulkemisen mekanismi on myös aiemmin esitelty teorian ulkopuolelle jättäminen, joka tapahtuu oikeudenmukaisuuden subjektien määrittelemisessä ei-vammaisiksi. (Mt., 15.)

4.2.3 Toimintakykyjen oikeudenmukainen jako

Milloin ihminen on saavuttanut tarvittavan määrän toimintakykyjä voidakseen elää aidosti ihmisarvoista elämää? Tämä kysymys monimutkaistuu erityisesti silloin, kun mukaan otetaan vamman aiheuttama lisääntynyt tarve resursseille, joilla toimintakykyjä taataan. Kaikki ihmiset tulisi pyrkiä saattamaan jokaisen toimintakyvyn kohdalla tietylle kynnykselle: mikäli tätä kynnystä ei saavuteta, ei aidosti inhimilliset toiminnot ole mahdollisia. Tämän kynnyksen yläpuolelle menevien

toimintakykyjen epäoikeudenmukaiseen jakoon liittyen ei kuitenkaan ole muodostettu samankaltaisia periaatteita kuin esimerkiksi Rawlsin teoriassa tehdään - tässä mielessä toimintakykylähestymistapa ei ole kokonainen esitys sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta. (Nussbaum 2006a, 71, 75.)

Keskeistä on, että ihmisarvon takaamiseksi kaikki ihmiset saatetaan vähintään kynnyksen tasolle, mieluusti kuitenkin reilusti sen yläpuolelle. Kynnyksen saavuttamiseen tarvittavia toimintakykyjä ei voida myöskään korvata millään määrällä toista toimintakykyä tai muuta hyödykettä - mikäli tunnustetaan tilanne, jossa ihmiset joutuvat valitsemaan joidenkin toimintakykyjen toteuttamisen välillä, on valtion tehtävänä tunnistaa tällaiset tilanteet ja pyrkiä luomaan tulevaisuus, jossa tällaisia vaihtoja ei tarvitse tehdä. Lisäksi perusoikeudenmukaisuuden takaamista ei voi katsoa onnistuneesti tapahtuneeksi tilanteessa, jossa esimerkiksi kehitysvammaisen ihminen jää minkään toimintakyvyn kohdalla asetetun kynnyksen alapuolelle, vaikka ihmisen muut toimintakyvyt olisi taattu. (Nussbaum 2011, 36–39, 75.)

Toimintakykyjen kynnyksen tarkoituksena on taata riittävät toimintakyvyt, mutta on syytä tarkastella myös sitä, millä tavoin tasa-arvon idea liittyy kynnykseen. Keskeistä on pohtia sitä, milloin jonkin asian riittävä takaaminen on sama asia kuin sen tasa-arvoinen takaaminen. Osa toimintakyvyistä, erityisesti koskemattomuuteen, poliittisiin tai uskonnollisiin vapauksiin tai kansalaisyhteiskuntaan liittyvät toimintakyvyt voivat olla riittävällä tasolla taattuina vain silloin, kun ne on taattu kaikille tasavertaisesti. Toisaalta osa kyvyistä taas toimii siten, että riittävä taso on ennen kaikkea riittävä, eikä sen toteutumiseen välttämättä vaadita toimintakyvyn takaamisen tasa-arvoista toteutumista. Kaikilla ihmisillä ei välttämättä tarvitse olla samanlaista taloa, jotta jokaisella olisi riittävällä tasolla turvattu asuminen. Tärkeämpää on, että jokaisella ihmisellä on vähintään ihmisarvoiset ja heidän omat tarpeensa huomioonottavat asumukset, kuin se, että kaikkien kodit ovat samanlaisia. Henkilö, joka liikkuu pyörätuolilla, ei voi asua kodissa, joka ei ole pyörätuolilla saavutettava – hänen asumisen toimintakykynsä ei toteudu yhteiskunnassa, jossa kaikille taataan samanlaiset kodit, mikäli tasa-arvoinen kotien tarjoaminen ei takaa koteja, jotka ovat saavutettavissa. Toisaalta on otettava huomioon, että riittävän asumisturvan toteutuminen voi tuntua epäoikeudenmukaiselta, mikäli suuri osa kansasta asuu hyvin vaatimattomissa oloissa samaan aikaan, kun pieni eliitti asuu luksushuviloissa. Tällöin on syytä pohtia, on riittävyys sittenkään sopiva kriteeri. (Nussbaum 2006a, 292–294.)

Nussbaum on esittänyt oman kantansa toimintakykylähestymistavasta sellaisena, että se sisältää kriteerit hyödykkeiden jaolle silloin, kun niiden jako tapahtuu yhteiskunnallisen

vähimmäiskynnyksen alapuolella. Tätä aluetta koskeva jako tapahtuu suffisientaristisella perusteella, jolloin oikeudenmukaisuuden ensisijainen kysymys on se, millä tavoin yhteiskunnan huono-osaisimmat jäsenet saadaan riittävälle toimintakykyjen tasolle – tässä tapauksessa toimintakykyjen vähimmäiskynnykselle. Suffisientaristinen jakotapa siihen asti, että kaikki yhteiskunnan jäsenet ovat saavuttaneet asetetun minimikynnyksen, ratkaisee ainoastaan distribuutio-ongelman toisen puolen, sillä Nussbaum ei eksplisiittisesti esitä tapaa, jolla kysymyksiä kynnyksen ylittävien toimintakykyjen distribuutiosta tulisi kohdella. (Nussbaum 2006a, 75.)

Lisäksi on syytä huomioida, että hyvinvointi-egalitarismia kohtaan esitetty kritiikki tarjottavien resurssien määrän rajattomuudesta pätee myös suffisientaristiseen jakotapaan. Mikäli toimintakykyjen tarjoaminen on ainoa asia, joka on oikeudenmukaisuuden kannalta merkittävää, ei ole mahdollista reagoida tilanteeseen, jossa ihmisellä on pohjaton tarve jollekin toimintakyvyille, mutta hän ei voi saavuttaa toimintakykyjen vähimmäiskynnystä. Tämä kysymys on erityisen keskeinen juuri kehitysvamman kohdalla. Esimerkiksi vakavasti kehitysvammainen ihminen ei välttämättä voi koskaan periaatteessakaan päästä toteuttamaan jotain tiettyä toimintakykyä, eikä mikään määrä resursseja voi hänelle sitä mahdollisuutta antaa. Nussbaum on kommentoinut tilannetta, jossa ihminen on pysyvästi esimerkiksi vegetatiivisessa tilassa, mutta muunlaisten vaikeiden vammojen, kuten syvän kehitysvamman, kohdalla resurssien käytön ja niiden käytön mahdollisuuden ongelmaa ei ole huomioitu. (Ks. esim. Nussbaum 2006a, 181.)

Sen lisäksi, että Nussbaum ei ota kantaa vähimmäiskynnyksen ylittävien toimintakykyjen distribuutioon, ei hän myöskään esitä mallia, jonka mukaan yhteiskunnallisten hyötyjen ja haittojen jakautumista voitaisiin arvioida. Lähestymisessä on keskitytty arvioimaan ennen kaikkea ihmisten oikeuksia ja niiden toteutumisen edellytyksiä. Vastuu näiden oikeuksien toteuttamisesta on valtiolla, mutta hän ei esitä tarkempaa erottelua siitä, kenelle haitat ja vastuu toimintakykyjen takaamisesta kaikille kuuluu. Myös tämä huomio on keskeinen toimintakykyteorian teoreettisen arvioinnin kannalta. (Robeyns 2016, 3.3.) Näiden huomioiden ja havainnoitujen puutteiden pohjalta on perusteltua kysyä, minkälainen esitys toimintakykyteoria varsinaisesti on, kun sitä arvioidaan kokonaisen oikeudenmukaisuusteorian kriteereillä.

4.3 Toimintakykylähestymistapa oikeudenmukaisuusteorian

Kun toimintakykylähestymistapaa lähdetään käsittelemään vaihtoehtoisena mallina rawlsilaiselle oikeudenmukaisuudelle reiluutena, huomataan nopeasti, että keskeiset jaettavat asiat ovat eriäviä keskenään. Lisäksi niiden jakoperusteet perustuvat erilaisille käsityksille siitä, mistä ihmisarvoisen elämän edellytykset koostuvat ja vastaavat ne perustavanlaatuisesti erilaisiin kysymyksiin. Rawlsin tarkoituksena on – yleistäen todettuna – luoda universaali, liberaali ja deliberaatioon perustuva oikeudenmukaisuusteoria, jonka periaatteet jokainen abstrahoitu rationaalinen valitsija allekirjoittaa. Koska Rawlsin teoria kuuluu sopimusoikeudenmukaisuusteorioiden piiriin, sisältää se kuvitteellisen alkutilanteen, jossa ihmisillä on motivaatio luoda yhteistyöhön perustuva yhteiskunta, jonka tuottamat hyödyt ovat suuremmat kuin yksilöiden yksin saavuttamat työn tulokset.

Lähestymistapa ei tee oletusta minkäänlaisesta alkutilanteesta, eikä se nojaa abstrahoituihin subjekteihin, jotka operoivat jonkinlaisessa yhteiskunnan ulkopuolisessa alkutilanteessa – kuten jo aiemmin on todettu, lähestymistapa ei ole sopimusoikeudenmukaisuusteoria. Toimintakykyjen ja erityisesti toimintojen arvioiminen keskittyy ihmisten todella saavutettujen vapauksien arvioimiseen, eikä se sinänsä esitä teoriaa siitä, millä tavoin nämä toimintakyvyt ja toiminnot tulisi taata. Tässä kohtaa toimintakykylähestymistapa eroaa radikaalisti Rawlsin teoriasta: se ei esitä mallia siitä, minkälainen on oikeudenmukaisen yhteiskunnan perusrakenne. Myös teorian liberaaliudesta on ollut pohdintaa. Nussbaumin esittämää kymmenen tärkeimmän toimintakyvyn esitystä on mahdollista pitää liberaalin yhteiskuntateorian vaatiman neutraalin hengen vastaisena, sillä on mahdollista nähdä, että lista itsessään rajoittaa ihmisen yhteiskunnallista ja henkilökohtaista valinnanvapautta eksplikoimalla keskeiset yhteiskunnalliset oikeudet ja vapaudet.

4.3.1 Lähestymistapa vaillinaisena oikeudenmukaisuusteorian

Esitettyjen huomioiden valossa onkin sopivaa kysyä, onko toimintakykylähestymistapa tarpeeksi pitkälle hahmoteltu teoria, jotta sitä voitaisiin ylipäätään kutsua kokonaiseksi oikeudenmukaisuusteoriaksi – ja onko sitä ylipäätään tarkoitettu sellaiseksi (Nussbaum 2006a, 75). Pogge väittää, että lähestymistapa ei tarjoa kokonaista teoriaa, vaan päättyy esittämään vain vaillinaisen version. Toimintakykyjä ja toteutuneita toimintoja tarkasteltaessa ei esitetä tapaa, jonka perusteella yhteiskunnalliset instituutiot järjestettäisiin siten, että ne varmistaisivat ihmisille mahdollisimman laajat toimintakyvyt. Tässä on Poggen mukaan teorian keskeinen ongelma. Se

tarjoaa intuitiivisesti houkuttelevan mallin, jossa ihmisille sallitaan laaja erilaisuus ja jossa he ovat yhdenvertaisemmassa tilanteessa, mitä tulee terveyteen ja tarpeiden tyydyttämiseen. Mikäli yhdenvertaisuutta ei ole saavutettu, kompensoidaan sitä ylimääräisillä resursseilla. Poggen mukaan teorian ei kuitenkaan tulisi vastata kysymykseen siitä, millä tavalla maailmasta saadaan parempi paikka. Sen sijaan, mikäli toimintakyvyt tarjotaan kilpailevana oikeudenmukaisuusteorian rawlsiaiselle resurssien jaolle, tulee sen myös vastata samaan kysymykseen, johon resursistinen näkemys vastaa: mikä tekee yhteiskunnallisista rakenteista ja instituutioista oikeudenmukaisia tai epäoikeudenmukaisia. (Pogge 2010, 48–49.)

Pogge pohtii kysymystä resurssien jaon periaatteista suhteellisten hyötyjen ja tappioiden näkökulmasta. Mikäli jollain ihmisellä on erittäin nopea aineenvaihdunta ja hän on täten oikeutettu suurempaan määrään ilmaista ruokaa, kuka on vastuussa sen tuotannosta koituvista kuluista? Jos nopea-aineenvaihduntaiset ovat oikeutettuja suurempaan määrään ilmaista ruokaa, tarkoittaako tämä sitä, että normaalin aineenvaihdunnan omaavat ihmiset ovat oikeutettuja isompaan määrään ruokaa kuin ihmiset, joilla on hidaskäyttöaineenvaihdunta? Pogge nostaa tässä esiin kaksi eri kysymystä, joihin hän ei näe toimintakykyjähehymistävän vastaavan riittävällä selkeydellä. Ensinnäkin, joillekin ihmisille annettu suurempi määrä hyödykettä on pois joltain toiselta joukolta ihmisiä, jolloin pelkän kompensaaation lisäksi tulee myös arvioida, ovatko toisille aiheutuneet menetykset sallittavia. Toiseksi tulee pohtia, miten kompensaaatio jakautuu niiden kesken, jotka ovat tähän hyödykkeeseen oikeutettuja, sillä heidän tarpeensa voivat olla hyvin erilaisia keskenään. Entä millä tavoin rasitteet jakautuvat niillä, jotka luopuvat tietyistä määristä hyödykkeistä? (Mt.) Millä tavoin teoria kohtelee ihmisiä, jotka joutuvat mahdollisesti luopumaan osasta saamiaan hyödykkeistä?

Pohdinta hyödykkeiden ja kompensaaation yhteydestä nostaa esiin kysymyksen toimintakyvyn kynnyksen ylittävien hyödykkeiden ja resurssien jakoperusteista. Mikäli toimintakyvyt on taattu tasolle, jossa ne ylittävät kulloinkin asetetun kynnyksen, voidaan sen jälkeen soveltaa mitä tahansa resurssien jaon järjestelmää. Tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi resursistinen verotusjärjestelmä, joka ei ota huomioon ihmisten tarpeita ja piirteitä samalla tavalla kuin toimintakykyjähehymistapa, voidaan ottaa käyttöön kaikissa tapauksissa, jotka ylittävät asetetun kynnyksen. Pogge näkee tämän tarkoittavan, että oikeudenmukaisuus ei itse asiassa olekaan sidottu toimintakykyjen takaamiseen, ja teoria sallii joidenkin ihmisten erityispiirteiden ja -tarpeiden ohittamisen, sillä ne eivät tämän määrittelyn mukaan enää ole oikeudenmukaisuuskysymyksiä. (Pogge 2010, 49.)

Pogge ei näe, että toimintakykylähestymistapa onnistuisi toimimaan siinä tarkoituksessa, mihin hän katsoo sitä kannattavien ihmisten sen tarkoittaneen: yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden mittariksi, jonka avulla voidaan tehdä hallinnollisia päätöksiä resurssien oikeudenmukaisesta jakamisesta tavalla, joka ottaa huomioon ihmisten monimuotoisuuden niin toimintakykyjen kuin saavutettavien toimintojenkin saralla. Sen sijaan, että Nussbaumin esittämää listaa toimintakyvyistä käytettäisiin esimerkiksi kriteerinä oikeudenmukaiselle resurssien tai toimintakykyjen jaolle, toimii se pikemminkin hyödyllisenä oppaana siihen, mitä kehitettävän oikeudenmukaisuuden mittarin tulisi ottaa huomioon. Tähän liittyen lähestymistavalla on myös tärkeä rooli ihmisten olosuhteiden arvioimisessa ja muokkaamisessa. Mikäli huomataan, että ihmiset tietyssä yhteiskunnassa kamppailevat jonkin toimintakyvyn saavuttamisen kanssa, saattaa se olla pätevä syy tarkastella olemassaolevia kriteerejä esimerkiksi resurssien yhteiskunnalliselle jakautumiselle ja muokata niitä suuntaan, jossa ihmisten on mahdollista saavuttaa tietty toimintakyky helpommin. (Pogge 2010, 50–51.)

4.3.2 Lähestymistapa kokonaisena oikeudenmukaisuusteorian

Toimintakykylähestymistavan lupaavuudesta oikeudenmukaisuusteorian voidaan kuitenkin luonnollisesti olla montaa mieltä. Elizabeth Anderson (2010, 82) näkee teorian lupaavana tapana ymmärtää oikeudenmukaisuus ja itsessään jo kokonaisena oikeudenmukaisuusteorian. Kun aletaan tarkastella, millä tavalla toimintakyvyt voivat toimia oikeudenmukaisuuden mittarina, on sille asetettavat vaatimukset mahdollista purkaa osiin. Anderson esittää, että oikeudenmukaisuusteorian tulee oikeudenmukaisuuden mittaria määrittäessään vastata seuraaviin kysymyksiin:

- a) Valitaanko objektiivinen ja subjektiivinen mitta;
- b) minkä tyyppisistä hyödykkeistä voidaan tehdä distributiivisia vaatimuksia (esimerkiksi resurssit, hyvinvointi, toiminnot);
- c) mitkä *tietyt* hyödykkeet ovat keskeisiä valitulle mittarille (esim. relevantit hyvinvoinnin lähteet tai relevantit toiminnot)?

Tämän jälkeen teorian tulee kertoa, millä tavalla sääntö, jolla resurssien jakoa tehdään, määräytyy. Keskeisiä kysymyksiä ovat, onko esitetty jakosääntö:

- d) rajoitettu, rajoittamaton tai mallinnettu;

- e) ottaako sääntö huomioon mallit vai ei; sekä
- f) mikä on se tietty muoto, jonka valittu sääntö ottaa.

Rajatut ja mallinnetut säännöt erittelevät sen, minkälaisia muotoja sallituille distribuutiolle voidaan antaa. Ne voivat olla joko mallisensitiivisiä, kuten egalitaristiset, prioritaristiset tai suffisientaristiset mallit, tai ne voivat olla malliepäsensitiivisiä. Malliepäsensitiiviset teoriat eivät sisällä erityistä jakosääntöä, vaan ne ovat kiinnostuneita esimerkiksi ihmisillä olevien hyödykkeiden kokonaismäärän maksimoimisesta per henkilö. (Mt.)

Anderson näkee, että toimintakyklähestymistapa täyttää nämä kaikki kohdat, jolloin sitä voidaan kohdella kokonaisuena teoriana oikeudenmukaisuudesta. Yllä esitettyihin kysymyksiin vastatessaan toimintakyklähestymistavan edustajat ovat yhtä mieltä siitä, että

- a) valittava mitta on objektiivinen;
- b) vaatimuksia tehdään toiminnoista;
- c) jakosäännön tulisi olla distribuutiolle herkkä; ja
- d) ainakin osan säännöstä, joka edellä asetetaan, tulisi olla rajoitetusti proseduraalinen,

eli jaettava asia käsitetään mahdollisuuksina saavuttaa tiettyjä toimintoja, toisin sanoen toimintakykyinä, joiden käytön ihmiset voivat itse valita. Nussbaum on vastannut myös kohtiin e) ja f) tuottamalla listan keskeisistä toimintakyvyistä sekä asettamalla suffisientaristisen jakoperusteen, jota sallittujen distribuutiosääntöjen tulee noudattaa, tosin vain osassa kohtaa resurssien jakoa. Koska teoria pystyy vastaamaan uskottavasti oikeudenmukaisuusteorialle asetettaviin vaatimuksiin, on sitä mahdollista kohdella aitona ja kokonaisuena teoriana oikeudenmukaisuudesta. (Anderson 2010, 82–83.)

Toimintakyklähestymistapaan voidaan siis suhtautua usealla eri tavalla, kun sitä arvioidaan kokonaisille oikeudenmukaisuusteorioille asetettujen kriteerien pohjalta. Selvää kuitenkin on, että ainakaan Nussbaum ei ole tarkoittanut omaa malliaan teoriaksi, jonka tarkoituksena olisi olla kokonainen esitys. Ihmisten saattaminen toimintakykyjen kynnyksen yli ei ole ainoa merkittävä yhteiskunnallinen tehtävä, ja toimintakyvyt toimivat tällöin osittaisena ja vähimmäisesityksenä yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta (Nussbaum 2006a, 71.)

Toimintakykylähestymistapa on kehittyvä teoria, jonka voima on sen kyvyssä osoittaa selkeästi ne alueet, joissa ihmisillä on aitoja tarpeita ja korostaa aidon toiminnan mahdollisuuden tärkeyttä. Sillä on vahva heuristinen käyttötarkoitus konkreettisten tilanteiden ja ihmisten elämänlaadun arvioinnissa. Lisäksi sen tapa rajata oikeudenmukaisuuden yhteisön alue ja erityisesti vammaisuuteen, hoivaan ja rationaalisuuden kritiikkiin liittyvät huomiot nostavat esille sellaisia piirteitä ihmiselämästä, jotka perinteiset oikeudenmukaisuusteoriat ovat ohittaneet osittain tai kokonaan. Teoriana tarkasteltuna se ei kuitenkaan tunnu täyttävän kriteerejä, joita oikeudenmukaisuusteorian olettaisi ja toivoisi täyttävän – erityisesti ongelmat distribuutiosäännön alassa sekä kykenemättömyys vastata oikeuksien ja rasitteiden jakamiseen yhteiskunnassa estävät teoriaa olemasta pätevä kokonainen esitys oikeudenmukaisuudesta.

5. Henry Richardsonin yhdistetty teoria oikeudenmukaisuudesta

Nussbaumin lähestyminen oikeudenmukaisuuteen toimintakykyjen takaamisen kautta tuntuu sanovan jotain relevanttia vammaisuuden huomioimisen roolista oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa. Lähestymisessä ei kuitenkaan tuoda esille sitä, millä tavoin oikeudenmukainen yhteiskunta tulisi järjestää silloin, kun ihmisillä on vähimmäismäärän ylittävät toimintakyvyt tai minkälaisille peruseriaatteille yhteiskunnalliset instituutiot tulisi varsinaisesti perustaa. Tarkastelen seuraavaksi Henry Richardsonin artikkelissaan “Rawlsian Social-Contract Theory and the Severely Disabled” (2006) muodostamaa esitystä siitä, millä tavalla yhdistetty näkemys Rawlsin ja Nussbaumin näkemyksistä voisi toimia.

Projektin tarkoituksena on luoda uusi malli alkutilanteesta, jossa valitsijoiden motiivit olisivat toisenlaiset kuin Rawlsin alkuperäisessä esityksessä. Tämä alkuvalintatilanteen muokkaaminen mahdollistaa toisenlaisten oikeudenmukaisuuseriaatteiden valinnan ja tällöin on mahdollista tarkastella sitä, millä tavoin toimintakykyjen takaaminen voisi muokata valittuja yhteiskunnan peruseriaatteita. Muodostettu teoria täten olisi sensitiivinen vammaisuudelle jo alkutilanteesta lähtien. Richardson haluaa Nussbaumista poiketen säilyttää sopimusteoreettisen kehyksen sekä rawlsilaisen alkutilanteen oikeudenmukaisuuseriaatteiden arvioinnissa. Tarkoituksena ei täten olekaan esittää omaa teoriaa, vaan tarkastella sitä, millä tavoin rawlsilainen oikeudenmukaisuuseriaatteiden hahmottamisen metodi taipuu hyväksymään oletuksen vammaisuudesta ja toimintakykyjen takaamisesta.

Aloitin esittelemällä Richardsonin tekemiä muokkauksia sekä Rawlsin että Nussbaumin käsityksiin koskien sekä vastavuoroisuuden alaa, teorioiden ihmiskuvia että yhteiskunnan muodostuksen reunaehtoja. Tämän jälkeen esittelen vaihtoehtoiset alkuperäiset valintatilanteet sekä motivaatiomallit, jotka voivat johtaa jonkun tietyn valintatilanteen preferoimiseen. Tämän jälkeen esittelen alkuperäisten valintatilanteiden ja motivaatiomallien yhdistelmiä, sekä esittelen arvion siitä, mitä milläkin tavoin motivoituneet valitsijat voisivat preferoida. Tämän jälkeen arvioin Richardsonin esityksen ongelmia ja esittelen Martha Nussbaumin artikkeliin esittämiä huomioita ja kritiikkejä.

5.1 Teorian taustaoletukset

Richardson haluaa tarkastella, minkälaisia muokkauksia rawlsilainen viitekehys tarvitsee, jotta siinä muodostetut periaatteet ottavat vaikean vammaisuuden huomioon. Nussbaum kiistää rawlsilaisen sopimusoikeudenmukaisuudelle perustuvan oikeudenmukaisuusteorian mahdollisuuden ottaa huomioon minkäänasteinen vamma ja esittää, ettei Rawlsin teoria voi edes sovellettuna onnistua käsittelemään vammaisuutta sen vaatimalla kiireellisyydellä. Richardson sen sijaan haluaa pitää kiinni rawlsilaisesta sopimusoikeudenmukaisuuden viitekehuksesta ja ottaa sen välineekseen. Hän kuitenkin eksplisiittisesti hyväksyy teoriansa taustalle Nussbaumin aiemmin esiteltyt syyt vammaisuuden käsittelyn välttämättömyydestä ja pyrkii tarkastelemaan sitä, minne näiden periaatteiden hyväksyminen sekä Rawlsin ja Nussbaumin näkemysten yhdistäminen voi sopimusoikeudenmukaisuuden saralla johtaa. (Richardson 2006, 420–422.)

Richardson lähtee liikkeelle tarkastelemalla Rawlsin esittämää alkutilannetta (tästä eteenpäin OP) ja kiinnittää erityisesti huomion sitä edeltävään ensimmäiseen valintatilanteeseen (*initial choice situation*, tästä eteenpäin ICS). OP on Rawlsin esittämä tulkinta siitä, mitkä periaatteet ICS:ssa valitaan, mutta ICS voisi tuottaa toisenlaisen alkutilanteen ja sitä kautta toisenlaiset periaatteet oikeudenmukaisuudelle, mikäli sopijaosapuolten motivaatiot olisivat toisenlaiset. Periaatteessa siis jokaiselle teorialle oikeudenmukaisuudesta voidaan määritellä ICS, jonka asettamat ehdot ja tulkinnat tuottavat kulloinkin halutun teorian: koska Rawlsin sopijat on määritelty välittämään ennen kaikkea vapauksista ja oikeuksista, he antavat suurimman painoarvon periaatteille, jotka painottavat vapautta. ICS:tä voidaan käyttää komparatiivisena ja analyttisena työkaluna myös uusien, esimerkiksi vammaisuutta koskevien oikeudenmukaisuusteorioiden arviointiin, ja tällä tavoin Richardson aikoo sitä hyödyntää. Tämän tarkastelun tarkoituksena ei ole luoda periaatteita, jotka voitaisiin aidosti hyväksyä poliittisen päätöksenteon pohjalle, sillä on todennäköistä, että esiin nousevat periaatteet

ovat jopa liiallisen avokätisiä vakavan vamman suhteen. Sen sijaan Richardsonin projektin tarkoituksena on tarkastella ja osittain osoittaa vääräksi Nussbaumin väite siitä, että rawlsilainen viitekehys ei sovellu sellaisten oikeudenmukaisuusperiaatteiden rakentamiseen, jotka ottaisivat vammaisuuden huomioon. (Richardson 2006, 422–423.)

Rawlsin esitysjärjestyksestä poiketen Richardsonin projektin suunta etenee periaatteiden asettelusta varsinaisen ICS:in luomiseen: aluksi tarkastellaan erilaisia esityksiä oikeudenmukaisuusperiaatteista, jotka tulisivat koskemaan jokaista yhteiskunnan jäsentä, vamman tasosta tai laadusta riippumatta. Tämän jälkeen tarkastellaan sitä, minkälainen tulkinta ICS:sta olisi tarpeen, jotta tilanteessa toimivat valitsijaosapuolet päätyisivät preferoimaan esitettyjä periaatteita. Kun ICS on muodostettu, voidaan sen jälkeen tarkastella varsinaista pääasiaa: millä tavoin edellä valitut periaatteet ottavat huomioon vammaisuuden asettamat oikeudenmukaisuusvaatimukset, ja mikä hahmotelluista esityksistä ottaa ne huomioon uskottavimmin? (Richardson 2006, 424.)

5.1.1 Vastavuoroisuus

Rawls on määritellyt osallisuuden yhteiskuntaan ennen kaikkea vapaiden ja tasa-arvoisten kansalaisten tekemän yhteistyön kautta. Kuten jo aiemmin todettu, tällaisen yhteistyövaatimuksen esittäminen rajaa pois jonkin joukon ihmisiä, mutta vähintäänkin vakavasti vammaiset ihmiset. Mikäli vammaisuus halutaan ottaa huomioon, täytyy vastavuoroisuuden vaatimukseen reagoida. Nussbaum on vastannut omalla tavallaan ennen kaikkea luopumalla vastavuoroisuuden ideasta (sekä koko sopimusteoreettisesta lähestymisestä) ja siirtymällä aristoteelisempaan ihmiskuvaan, joka ei rakennu samanlaisille periaatteille kuin Rawlsin kantilaisempi näkemys. (Richardson 2006, 425.)

Mikäli koko kehystä ei halua hylätä, toinen vaihtoehto on ryhtyä tarkastelemaan vastavuoroisuuden aluksi erittäin keskeiseltä tuntuvaa roolia Rawlsin teorian osana. Rawlsin tekemä linjanveto ihmisiin, joiden mentaalinen ja fyysinen kyvykkyys on asetetun rajan yläpuolella, ja heihin, jotka eivät tätä rajaa ylitä, toimii ennen kaikkea normaalin yhteiskunnallisen osallisuuden ehtojen täyttymisen kautta. Tämä jaottelu määrittää – kuten aiemmin todettu – vakavasti vammaiset ihmiset pysyvästi minimitoimintojen rajan alapuolelle, jolloin he eivät kykene osallistumaan yhteiskuntaan, eikä heihin liittyviä oikeudenmukaisuuskysymyksiä ole tarpeellista ratkaista vielä alkutilanteessa. Koska vammaisuuden vaativuus ja tarve reagoida siihen jo oikeudenmukaisuusteorian alkuvaiheessa on tunnustettu, ei ideaa vastavuoroisuudesta voida hyväksyä sellaisenaan. Ensinnäkin esitetty linjanveto

on arbitraarinen tapa reagoida vammaisuuteen, sillä kuten aiemmin todettiin, vammaisuus esiintyy ennen kaikkea jatkumona, ei joko-tai -tilana. Tämän lisäksi jako vammaisiin- ja vammattomiin on moraalisesti edesvastuutonta. Kolmanneksi, kuten jo todettu, vaikea vammaisuus on aito haaste oikeudenmukaisuudelle, johon teorian tulee tarttua eikä väistää sitä. (Mt., 425–426.)

On selvää, että teoria, joka eksplisiittisesti vaatii kaikilta vastavuoista osallistumista, ei voi ottaa huomioon vakavaa vammaisuutta. Richardson ei kuitenkaan halua luopua vastavuoisuuden ideasta tai väittää sitä vastaan, vaan laajentaa teorian rajoja. Rawlsin vastavuoisuuden ideaalin määrittely ei itse asiassa tarkalleen ottaen pidä sisällään oletusta siitä, että *pelkästään* he, ketkä osallistuvat yhteistyöhön, voivat hyötyä siitä:

“[K]aikkien, jotka osallistuvat [reilun yhteistyön sääntöjen mukaan], tulee hyötyä tai jakaa samat taakat[.]” (Rawls 1993, 183. Käänt. SP.)

Lisäksi tulee pitää mielessä, että teorian tarkoituksena ei ole toimia yksittäisten ihmisten välisen kanssakäymisen ehtojen määrittäjänä, vaan yhteiskunnan perusrakenteen rakentamisen mallina. Lisäksi Richardson vetoaa Jean Hamptonin tutkimuksiin, joissa Hampton toteaa, ettei vastavuoisuuden vaatimus ole välttämätön osa Rawlsin teorialle, kun sitä tarkastellaan erityisesti ICS:n osalta⁴. Vastavuoisuus on ennen kaikkea sisällöllinen kuvaus siitä, minkälaista oikeudenmukaisuus reiluutena on, eikä välttämättä varsinainen argumentti, jota teoriassa käytettäisiin (Mt., 425–428.)

5.1.2 Ihmiskuva

Sekä Rawls että Nussbaum esittävät oman käsityksensä siitä, mihin ihmisarvoinen elämä perustuu. Kuten jo todettu, Rawls hyödyntää ajatusta sosiaalisesta perustasta itsekunnioitukselle yhtenä kaikille yhteiskunnan yhteistyökykyisille jäsenille taattavista sosiaalisista perushyödykkeistä – Richardson kuvailee tätä tasa-arvoisen kansalaisen itsekunnioitukseksi (Richardson 2006, 445). Rawls kuvailee itsekunnioitusta perushyödykkeenä seuraavalla tavalla:

⁴ Hampton myös väittää, että Rawlsin teoria ei ole yhteiskuntasopimusteoria alkuunkaan, mutta Richardson ei hyväksy tätä lopputulosta. (Richardson 2006, 427. Ks. myös Jean Hampton (1980), “Contracts and Choices: Does Rawls Have a Social Contract Theory?” *The Journal of Philosophy* 77, s. 315–338.)

“Toinen syy, minkä takia poliittinen yhteiskunta on hyödyke kansalaisille, johtuu siitä, että se takaa heille oikeudenmukaisuuden hyödykkeen sekä itsekunnioituksen sosiaaliset perustat. Taatessaan yhtäläiset oikeudet ja vapaudet, reilun yhtäläisen mahdollisuuden ja muut vastaavat asiat, poliittinen yhteiskunta takaa välttämättömyydet ihmisen vapaan ja tasa-arvoisen kansalaisuuden tunnistamiselle.” (Rawls 1993, 202–203. Käänt. SP.)

Lisäksi Rawls toteaa varsin eksplisiittisesti, että tasa-arvoinen kansalaisen itsekunnioitus ei ole mahdollista vakavasti vammaiselle ihmiselle, sillä itsekunnioitus pohjaa ennen kaikkea itseluottamukseen yhteiskunnan täysin yhteistyökykyisenä jäsenenä, joka kykenee tavoittelemaan kannattavaa käsitystä hyvästä kokonaisen elämän ajan. Itsekunnioitus vaatii myös taidon käyttää molempia keskeisiä moraalisia kykyjä ja täten hyödyntää oikeudentajuaan. (Rawls 1993, 318.) Näin ankarat ehdot eivät voi ottaa etenkään vakavaa vammaisuutta huomioon, eikä myöskään reagoida tilanteisiin, jossa ihmisellä on vain hieman asetetun rajan alla olevat mentaaliset taidot ja kyvyt, sillä sosiaalinen perusta itsekunnioitukselle joko on tai ei ole, eikä välimuotoja voida esittää.

Nussbaumin käsitys itsekunnioituksesta on laajempi, sillä se kumpuaa ennen kaikkea ihmisarvon käsityksestä. Tällöin rawlsilaisen yhteistyökyvykkyyden rajan alle jäävien ihmisten yhteiskunnallista huomioimista ei pidetä esimerkiksi hyväntekeväisyyden tehtävänä, vaan heidät otetaan osaksi oikeudenmukaisuuden yhteisöä pelkästään heidän ihmisyytensä perusteella. Perustavanlainen itsekunnioitus on jotain, mikä jokaisella ihmisellä on välttämätöntä olla, jotta elämä tuntuisi elämisen arvoiselta heidän kyvyistään tai kyvyttömyydestään riippumatta. (Richardson 2006, 445, 428.)

Nussbaum ei rajaa ihmisiä ulos oikeudenmukaisuuden alueelta vammaisuuden, sairauden tai vanhuuden perusteella. Ihmisille tulee taata relevantilla tavalla samanlaiset määrät toimintakykyjä, oli heidän statuksensa minkäläinen tahansa, sillä heillä on samanlaisia tarpeita kuin muillakin yhteiskunnan jäsenillä. Jotta toimintakykyjä pystyttäisiin aidosti käyttämään, nostaa Nussbaum esiin idean hoivasta ja epäsymmetristen riippuvuussuhteiden tunnustamisesta erityisesti sellaisten ihmisten tapauksessa, joilla on mentaalaisia vammoja. Hoiva tulisi monimuotoisena ja useista eri toimintakyvyistä muodostuvana piirteenä niin hoivaajan kuin hoivattavankin puolella. Hoiva tukee hoivattavan mahdollisuutta hyödyntää eri toimintakykyjään tavalla, joka ei olisi mahdollista ilman hoivaavaa osapuolta. Tarkempi kuvailu hoivan roolista toimintakykyjen toteuttamisessa ja ihmisarvoisen elämän saavuttamisessa ei Nussbaumin mukaan ole mahdollista, sillä jokainen ihminen vaatii omanlaistaan hoivaa, eikä siitä silloin voida kuvata muuten kuin yleisluontoisella tasolla. (Nussbaum 2006a, 168–169.)

Richardson toteaa myös, että Nussbaumin malli, joka luopuu Rawlsin tekemistä ylemmän tason kykyjen oletuksista ja sen sijaan perustuu ihmisarvon käsitteelle, ottaa huomioon sen, että vakavasti vammaiset eivät välttämättä ole järkeviä ja rationaalisia. Richardson kuitenkin näkee, että vakavasti vammaisten ihmisten oikeudenmukaisuuden vaatimuksia ei ole välttämätöntä sitoa ihmisarvon käsitteeseen. Perustavanlainen moraalinen velvoite sille, että kaiken tasoiset vammaiset ihmiset kuuluvat oikeudenmukaisuuden piiriin, voidaan perustella myös tasa-arvon, puolueettomuuden ja empatian kautta. Tällöin nämä periaatteet voivat olla kantavina oikeudenmukaisuuden kysymyksinä, kun yhteiskunnan mahdollisuuksia kollektiiviseen voimankäyttöön ohjataan ja säädetään. (Richardson 2006, 248–249.)

5.1.3 Yhteiskunnan taustaoletukset

Richardson muokkaa myös niitä yhteiskuntaa koskevia taustaoletuksia, jotka hän ottaa oman teoriansa taustalle määrittämään sitä, minkälaisia reunaehtoja yhteiskunnan peruseriaatteiden määrittämisessä käytetään. Richardson nojaa Rawlsin OP:n tekemiin taustaoletuksiin ja lähtee rakentamaan omiaan niiden varaan. Hän esittää seuraavat kymmenen oletusta, jotka hän ja Rawls jakavat ICS:ensä taustalla.

1. Jokainen esitetty ICS on täysin hypoteettinen väline, jota käytetään ennen kaikkea oikeudenmukaisuusperiaatteiden hahmottelemiseen.
2. Tilanteissa toimivat osapuolet on määritelty ennen kaikkea hypoteettisina toimijoina ja he saattavat tai saattavat olla muistuttamatta oikeita ihmisiä.
3. Osapuolet valitsevat periaatteet rajatusta ja pienestä listasta, tässä tapauksessa [seuraavassa luvussa esiteltävät] esitetyistä periaatteista CAB, JF, NPG sekä NC.
4. Osapuolten valitsemat periaatteet koskevat yhteiskunnan perusrakennetta ja perustuslaillisia piirteitä.
5. Periaatteiden arviointi tapahtuu vertailemalla niitä hyvin järjestetyn yhteiskunnan kontekstissa, jossa periaatteet muodostavat pohjan julkisesti hyväksytyille käsitykselle oikeudenmukaisuudesta.
6. Valintatilanteessa sovelletaan tietämättömyyden verhoa, joka peittää yksityiskohtaiset faktat sekä osapuolten edustamista ihmisistä että heidän asuttamastaan yhteiskunnasta.

7. Osapuolet olettavat, että valitut periaatteet toimeenpannaan sekä perustuslain että lainsäädännön kautta. Idealisoidussa alkutilanteessa valitut periaatteet toimeenpannaan neljässä eri vaiheessa tietämättömyyden verhon noustessa.
8. Osapuolet valitsevat periaatteet edunvalvojina, jotka edustavat jotain ihmisryhmää.
9. Osapuolet ovat rationaalisia toimijoita, jotka ovat kiinnostuneita tavoittelemaan hyödykkeitä vain edustamalleen ryhmälle, eikä osapuolten toiminta sisällä esimerkiksi altruistisia tai kateuteen perustuvia toimia.
10. Osapuolet olettavat, että yhteiskunta, johon periaatteita laaditaan, tulee olemaan oikeudenmukaisuuden olosuhteiden piirissä: siellä vallitsee kohtuullinen niukkuus, yhteiskunta on eettisesti ja uskonnollisesti pluralistinen sekä itseriittoinen siten, että yhteinen hyvä saavutetaan yhteistyön kautta. (Richardson 2006, 439–431. Käänt. SP)

Jotta nämä taustaoletukset muodostaisivat toimivan kokonaisuuden erityisesti suhteessa vammaisuuteen, lisää Richardson niihin vielä Nussbaumin teoriaan pohjaavat taustaoletukset.

11. Osapuolten tulee olettaa, että ihmiset, joita he edustavat, voivat olla laajasti joko vammaisia tai vammattomia.
12. Osapuolet olettavat, että vammaisuus on kaikkialla oleva ja välttämätön ihmiselämän piirre. Tämän lisäksi he tiedostavat hoivatyön tarpeellisuuden sekä vammaisuuden jatkumon määrittämisen ihmisten toimintakykyjen puutteellisuuden.
13. Osapuolet olettavat, että ihmisten yksinkertainen, dikotominen jaottelu vammaisiin ja ei-vammaisiin on perusoikeudenmukaisuuden kannalta väärin. (Mt., 442–443. Käänt. SP)

Näiden taustaoletusten on tarkoitus pysyä samana jokaisessa tulevassa mallissa. On keskeistä, että periaatteissa esitettyjen osapuolten ei ole tarkoitettu olevan oikeita ihmisiä, sillä kukaan oikea ihminen ei voi olla osapuoli ICS:sa – erityisesti kohta 8. korostaa tätä. Sen sijaan he ovat teoreettisia toimijoita, jotka määritelmällisesti toimivat jonkun tietyn logiikan mukaan, joka määrittyy annetun motivaation tai hyvän käsityksen mukaan. (Mt., 441.) Rawlsin alkuperäisessä teoriassa motivaatiot ohjaavat valitsemaan jaettaviksi hyödykkeiksi sosiaaliset perushyödykkeet. Nussbaumlaisittain motivoituneet valitsijat taas suosisivat mahdollisimman kattavien toimintakykyjen takaamista. On kuitenkin otettava huomioon, että Richardson olettaa jokaisen valintatilanteen taustalle kohdan 9. (mt.), joka rajaa pois Nussbaumin alkuperäisessä teoriassa olevat mahdolliset vaihtoehdot motivaatorakenteet, kuten altruismin. Kuten todettiin, nämä ehdot toimivat rajoina sille, mistä ICS:sa toimivat valitsijat voivat ylipäättään päättää ja mitä he tietävät yhteiskunnasta ja muista ihmisistä.

5.2 Vaihtoehtoiset mallit

Richardson alkaa työstää metodia periaatteista, joiden avulla muodostettu oikeudenmukaisuusperiaate voidaan laajentaa ottamaan huomioon vammaisuus. Hän esittää useita ehdotuksia toimintakykyjen ja sosiaalisten perushyödykkeiden jakoa yhdistävistä periaatteista sekä niistä motivaatioista, joita tietämättömyyden verhon takana olevilla valitsijoilla tulee olla, jotta he valitsisivat ehdotetut periaatteet oikeudenmukaisuusperiaatteiksi. Jokainen malli pitää mukanaan rawlsilaisen oletuksen tietämättömyyden verhosta rajaamassa oletetuille valitsijajäsenille saatavissa olevia faktoja. Oletusta on kuitenkin muokattu siten, ettei se enää pidä sisällään käsitystä siitä, että kukaan ei ole vammainen. (Richardson 2006, 430.)

Pohjana malleille luomiseen Richardson käyttää Nussbaumin aiemmin esitettyjä käsityksiä sekä vammaisuudesta että toimintakyvyyistä ja niiden takaamisesta, että Rawlsin esityksiä muokattuna sisältämään oletuksen vammaisuuden mahdollisuudesta. Mallit voivat olla varsin lähellä joko Rawlsin tai Nussbaumin alkuperäisiä esityksiä tai edustaa jonkinlaisia yhdistettyjä kantoja niistä. Mallien erojen tarkasteleminen keskittyy ennen kaikkea korkeimman prioriteetin periaatteiden välisten erojen tarkasteluun. (Mt., 430, 438.)

5.2.1 Vaihtoehtoiset oikeudenmukaisuusperiaatteet

Ennen kuin varsinaisia ehdotuksia voidaan kuitenkaan lähteä käsittelemään, on aluksi syytä käsitellä, mitä alueita Rawlsin ja Nussbaumin teorioissa tarkalleen ottaen vertaillaan keskenään ja minkälaisia ongelmia niitä yhteensovittavan teorian tulee ratkaista. Nussbaumin teoria ei ole kokonainen oikeudenmukaisuusteoria, eikä se silloin tarkalleen ottaen käsittele samaa aihetta kuin Rawlsin kokonainen esitys oikeudenmukaisuudesta. Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että Rawlsin teoria käsittelee perusoikeudenmukaisuutta, kun taas Nussbaumin teoria käsittelee minimioikeudenmukaisuutta. Tällöin on otettava huomioon se, että Rawlsin teoria koskee ennen kaikkea yhteiskunnan perustavanlaisia periaatteita, kun taas Nussbaumin teoria käsittelee oikeudenmukaisuuden vähimmäisvaatimuksia, jotka täytyessään tekevät yhteiskunnasta riittävän. Jotta järkevä vertailu teorioiden välillä olisi mahdollista, tulee niiden käsittelyaloja hieman mukauttaa. Koska Nussbaumin esitys ei koske *pelkästään* valtiollisia toimijoita, eikä se esitä distributiivisia periaatteita, tulee hänen esittämiään periaatteita muokata sellaisiksi, että ne koskevat ennen kaikkea valtiollisia toimijoita sekä yhteiskunnan perusrakennetta, joka ei ole yksittäisten

poliittisten toimijoiden tai hallitusten muokkaamisvallan alla. (Richardson 2006, 430–431, 433.) Muokattu nussbaumilainen perusrakennetta koskeva periaate voidaan esittää seuraavalla tavalla:

“(CAB): Yhteiskunnan perusinstituutiot tulee järjestää tavalla, joka, niin pitkälle kuin järkevästi mahdollista, varmistaa jokaiselle kansalaiselle vähimmäismäärän verran jokaista kymmenen kohdan listassa esitettyä ihmisten perustoimintakykyä.” (Richardson 2006, 433. Käänt. SP.)

Toisaalta myös Rawlsin alkuperäisiä periaatteita tulee muokata. Rawls ei ole ottanut omassa esityksessään huomioon vähimmäisoikeudenmukaisuuden takaavia periaatteita, joten rawlsilaisen muokatun version on hyvä ottaa esitetty aspekti huomioon. Lisäksi esitettävät periaatteet eivät sisällä ajatusta sellaisista myöhäisemmistä yhteiskunnan vaiheista, joissa vammaisuus voitaisiin ottaa ensimmäistä kertaa huomioon, vaan huomioimisen tulee tapahtua jo oikeudenmukaisuusperiaatteiden päättämisen vaiheessa. Tässä kohtaa törmätään kuitenkin ongelmaan vamman huomioimisen kustannuksista, jotka eivät esitettyjen muokkauksen jälkeen enää ole valitsijoiden tiedossa. Tällöin valitut periaatteet saattavat erota suuresti ei-muokatussa tilanteessa tehtävistä valinnoista ja olla huomattavasti avokätisempiä. (Richardson 2006, 432-433.) Esitetyt periaatteet voidaan ottaa suoraan Rawlsilta, mutta niiden ala on erilainen kuin alkuperäisessä teoriassa:

”Ensimmäinen periaate. Jokaisella ihmisellä on oltava yhtäläinen oikeus laajimpaan mahdolliseen yhtäläiseen perusvapauksien kokonaisjärjestelmään, joka on yhdistettävissä jokaista koskevaan samanlaiseen vapauden järjestelmään.

Toinen periaate. Sosiaaliset ja taloudelliset eriarvoisuudet on järjestettävä siten, että ne sekä
a) liittyvät virkoihin ja asemiin, jotka ovat kaikille avoimia mahdollisuuksien reilun yhtäläisyyden ehdoilla, että
b) tuottavat huonoimmassa asemassa oleville suurimman mahdollisen hyödyn (eroperiaate [...]).” (John Rawls 2001, 42–43. Käänt. Kaisa Herne 2012, 100.)

Tästä eteenpäin esitettyihin oikeudenmukaisuusperiaatteisiin muokattuine taustaoletuksineen viitataan lyhenteellä JF. Alkuperäisessä teoriassa esitetty prioriteettisääntö pätee myös tässä esityksessä: ensimmäisen periaatteen tulee olla täytetty, ennen kuin toiset periaatteet voidaan täyttää alenevassa järjestyksessä (mt., 435). Lisäksi laajin mahdollinen perusoikeuksien määrä ymmärretään tässä kohtaa jonkinlaisena kokoelmana vakiintuneita ja laajalti hyväksytyjä oikeuksia ja vapauksia,

kuten esimerkiksi ihmisoikeuksien julistus, eikä suinkaan jo vammaisuuden mahdollisimman hyvin huomioonottavana esityksenä (mt., 436).

Esitetyt mallit CAB sekä JF muistuttavat Nussbaumin ja Rawlsin alkuperäisiä esityksiä, mutta niiden alaa on muokattu siten, että ne käsittelevät ennen kaikkea yhteiskunnan perusrakennetta sekä ottavat huomioon vammaisuuden. Lisäksi Richardson esittää kaksi välimallia CAB:sta ja JF:stä, joiden kautta voidaan lähteä hahmottelemaan uusia ICS:ita. Pohjana näille välimalleille hän käyttää Rawlsin toteamusta, jonka mukaan on mahdollista olettaa oikeudenmukaisuusperiaatteiden ensimmäistä kohtaa edeltäviä vähimmäisoikeudenmukaisuuden periaatteita. (Mt.) Ensimmäinen malli NPG muistuttaa mallia JF, mutta sisältää uuden priorisoidun periaatteen, joka eksplikoii vähimmäismääräisen oikeudenmukaisuuden, joka kansalaisille tulisi tarjota:

”(NPG): 1. Yhteiskunnan perusinstituutiot tulee järjestää mahdollisimman pitkälle tavalla, joka takaa, että kaikilla kansalaisilla on riittävä vähimmäismäärä mahdollisuuksia, tuloja, varakkuutta sekä itsekunnioitusta.

2. – 4. [Rawlsin oikeudenmukaisuusperiaattet.]” (Mt., 437. Käänt. SP.)

Malliin pätee sama prioriteettisääntö kuin Rawlsin alkuperäisiin oikeudenmukaisuusperiaatteisiin, alkaen ensimmäisestä kohdasta (mt.).

Neljäs malli on varsin suorasukainen yhdistelmä Rawlsin ja Nussbaumin periaatteista:

”(NC): 1. Yhteiskunnan perusinstituutiot on järjestettävä tavalla, joka järkevään rajaan asti tarjoaa jokaiselle ihmiselle kymmenestä perustoimintakyvystä riittävät, kynnykseen asti yltyvät toimintakyvyt.

2. – 4. [Rawlsin oikeudenmukaisuusperiaatteet]” (Mt., 437. Käänt. SP.)

Yhdistetyssä mallissa pätee myös sama prioriteettijärjestys kuin alkuperäisissä oikeudenmukaisuusperiaatteissa (mt.).

5.2.2 Vertailuparit

Tarkastellaan seuraavaksi, millä tavoin eri ICS:eja voidaan vertailla keskenään ja mitä niiden vertailussa tulee ottaa huomioon. Richardson ei vertaile kaikkia malleja keskenään, vaan hän ryhmittelee ne niiden keskeisten erojen pohjalta tuottaen täten kolme eri perustavanlaista vertailumahdollisuutta. (Richardson 2006, 443.)

- ”(a) Ensimmäinen perustavanlainen vertailu: yksinkertainen rawlsilainen malli JF verrattuna yhdistettyihin malleihin (joko NPG tai NC).
- (b) Toinen perustavanlaatuinen vertailu: yksinkertainen nussbaumilainen malli CAB verrattuna yhdistettyihin malleihin (joko NPG tai NC).
- (c) Kolmas perustavanlainen vertailu: yhdistetty malli, joka käsittää tarpeet perushyödykkeinä (NPG) verrattuna malliin, joka ymmärtää tarpeet toimintakykyinä (NC).” (Richardson 2006, 443–444. Käänt. SP.)

Mikäli erityisesti rawlsilaisittain muotoillut motivaatiomallit halutaan saada aidosti koskemaan vammaisuutta, huomaa Richardson tarpeen vielä muutamalle selvennykselle. Koska yhteiskunnan huono-osaisimmat ovat uuden rajauksen mukaan hyvin suurella todennäköisyydellä vakavasti vammaisia ihmisiä, tarkoittaa eroperiaatteen hyväksyminen sitä, että yhteiskunnalliset eriarvoisuudet on järjestettävä sellaisella tavalla, joka hyödyttää ennen kaikkea heitä. Käytännössä tämä tarkoittaisi tulonsiirtojen maksimoimista. Valitsijaosapuolet ovat kuitenkin tietämättömyyden verhon takana, joten he eivät pysty arvioimaan sitä, minkälainen kehitystaso tulevassa yhteiskunnassa tulee vallitsemaan. Tällöin ei voida arvioida sitä, millainen minimitoimeentulon taso yhteiskunnassa vallitsee ja millaisen elintason se takaa. (Richardson 2006, 444–445.)

Toinen kysymys liittyy jo aiemmin käsitelyyn itsekunnioituksen tasoon. Koska Rawlsin käsitys siitä, keille itsekunnioitus sosiaalisena perushyödykkeenä on tarjolla, rajaa vammaiset ihmiset eksplisiittisesti ulkopuolelle, on tätä oletusta syytä muokata, mikäli esitettävien vaihtoehtojen halutaan ottavan vammaisuuden aidosti huomioon. Richardson ehdottaa tasa-arvoisten kansalaisten itsekunnioituksen rinnalle käsitystä perusitsekunnioituksesta, jonka tarkoituksena on taata itsekunnioituksen pohja jokaiselle kansalaiselle poliittisen osallistumisen mahdollisuudesta riippumatta. Perusitsekunnioitus olisi täten riippuvainen ennen kaikkea vastavuoroisesta ihmisyyden tunnistamisesta, jonka tulee olla taattu kaikille. (Richardson 2006, 446.)

5.2.3 Motivaatioiden asettaminen ja mallien vertailu

Kun taustaehdot on asetettu paikoilleen, on aika lähteä tarkastelemaan, millä tavoin mallit pärjäävät vertailussa toisiaan vasten. Liikkeelle lähdetään etsimällä motivaatioita, jotka voisivat saada valitsijat preferoimaan jotain mallia toisten yli. Ensimmäinen vertailu (a) etsii motivaatioita, jotka saisivat vammaisuudesta välittävät valitsijat preferoimaan mallia JF yhdistettyjen mallien ylitse. Jotta valitsijat preferoisivat JF:ia, tulee heille olettaa seuraavanlaiset motivaatiot:

“(M1): Valitsijat ovat motivoituneita takaamaan rawlsilaiset perushyödykkeet, oikeudet, vapaudet, mahdollisuudet, tulot, varakkuuden ja itsekunnioituksen sosiaalisen perustan ymmärrettynä tasa-arvoisen kansalaisen itsekunnioituksena.” (Richardson 2006, 446. Käänt. SP.)

M1 on myös alkuperäisen OP:n motivaatorakenne, eikä se tällöin tuota perusitsekunnioituksesta tai perustarpeiden tyydyttämisestä kiinnostuneita valitsijoita, sillä he ovat määritelmällisesti kiinnostuneita pelkästään perushyödykkeiden takaamisesta sekä kapealla tavalla määritellystä sosiaalisen itsekunnioituksen perustasta. Yhdistettyjen mallien NPG sekä NC ehdottamat perustarpeita korostavat lisäehdot ainoastaan rajoittavat esitettyjen päämäärien tavoittelua. Vaikka vammaan liittyvät lisäoletukset sekä vammaisuus itsessään on lisätty oikeudenmukaisuuden piiriin, ei valitsijaosapuolilla, joilla on motivaatio M1, ole mitään syytä preferoida yhdistettyjä malleja mallin JF ylitse. (Richardson 2006, 447.)

Minkälaiset motivaatorakenteet tuottaisivat tilanteen, jossa valitsijat preferoisivat yhdistettyjä malleja? Richardson esittää motivaation M2:

“(M2): Valitsijat ovat motivoituneita takaamaan oikeudet, vapaudet, mahdollisuudet, tulot, omaisuuden, lisäksi myös perusitsekunnioituksen sekä toimintakyvyt.” (Mt., 448. Käänt. SP.)

Motivaatio M2 tuottaa tilanteen, jossa JF ei enää olisi riittävä malli yhteiskunnalliselle oikeudenmukaisuudelle, sillä eroperiaate soveltuu ainoastaan varallisuuden ja tulojen välisten erojen minimoinnin maksimointiin. Toimintakykyjen mukaan tuominen tuottaa tilanteen, jossa myös ihmisten konkreettiset toiminnan mahdollisuudet on otettava huomioon, eikä tilanne, jossa ihmisellä

on rahaa muttei konkreettisia toiminnan mahdollisuuksia, ole sallittu. Koska yhteiskunnan tulevaa kehitystasoa ei tunneta, ovat pelkät distributiiviset mallit ilman perustarpeiden turvaamista liian heikkoja turvatakseen riittävän elintason vammaisille ihmisille. Pelkkä huono-osaisimpien tulojen ja varakkuuden maksimoiminen yhteiskunnassa, jonka tulevaa varakkuustasoa ei tunneta, ei ole riittävää. Lisäksi M2 määrittelee itsekunnioituksen juuri perusitsekunnioituksena, joka tuo yhteistyövaatimuksen ulkopuolella olevat vammaiset ihmiset mukaan itsekunnioituksen piiriin. Myös tässä kohtaa malli JF ei ole hyväksyttävä sen kapeamman itsekunnioituskäsityksen takia. (Richardson 2006, 448–449.)

Toinen vertailu (b) keskittyy Nussbaumin mallin sekä yhdistettyjen mallien arviointiin eri motivaatioista käsin. Keskeisimmät erot liittyvät ennen kaikkea siihen, onko teorioissa oletettu periaate, joka takaa yhtäläiset perusvapaudet, sekä siihen, sisältääkö esitetty malli prioriteettiperiaatteen. Lisäksi NPG sekä NC vaativat kaikille yhtäläisen riittävän mallin perusvapauksia, CAB taas ei vaadi tätä suoraan, vaikkakin Nussbaumin kymmenen kohdan perustoimintakykyjen lista sisältää ajatuksen esimerkiksi poliittisten oikeuksien takaamisesta. Ongelman muodostaa se, että lista ei suoraan sisällä vaatimusta *yhtäläisistä* poliittisista oikeuksista. Prioriteettimallia taas ei ole läsnä, sillä Nussbaum ei anna mahdollisuutta tehdä vaihtokauppoja toimintakykyjen välillä tai priorisoida jotain toimintakykyä toisten yli. (Richardson 2006, 450–451.)

Motivaatiot M1 ja M2 pitävät sisällään oletuksen perusoikeuksien- ja vapauksien arvostamisesta, mutta jotta valitsijat preferoisivat mallia CAB, tulee meidän olettaa uusi motivaatio M3.

“(M3): Valitsijat ovat motivoituneita takaamaan toimintakyvyt.” (Richardson 2006, 451. Käänt. SP.)

M3 ei tarjoa motivaatiota siihen, että valitsijat preferoisivat jompaa kumpaa yhdistelmävaihtoehtoa mallin CAB yli (mt.).

Kohta (c) tarkastelee sitä, millaiset motivaatiot tuottavat tilanteen, jossa NPG:ia preferoidaan NC:in yli, tai toisin päin. Vastaus on aiemman erottelun perusteella jo varsin selvä: M1-motivoituneet valitsijat preferoivat NPG:ia, sillä se pitää sisällään selkeimmän esityksen perustarpeiden tyydyttämisestä ensisijaisten sosiaalisten hyödykkeiden jaon avulla. Motivaatio M2 sekä M3 pitävät sisällään toimintakykyjen tarjoamisen korostamisen, joten valitsijat, joiden motivaatio on jompikumpi esitetyistä, valitsevat mallin NC. (Richardson 2006, 452.)

Richardson tiivistää aikaisemman valintatilanteiden motivaatioista sekä valituista oikeudenmukaisuuden periaatteista seuraavalla tavalla:

“Valitsijat tilanteessa ICS_{M1} valitsevat JF:n;

Valitsijat tilanteessa ICS_{M2} valitsevat NC:n;

Valitsijat tilanteessa ICS_{M3} valitsevat CAB:n.” (Richardson 2006, 453. Käänt. SP.)

5.2.4 Esitettyjen mallien vertailu

Koska vammaisuuden huomioonottamisen ei kuuluisi jäädä pelkästään teorioiden vertailun ja esittelyn tasolle, on syytä myös arvioida sitä, mikä esitetyistä malleista ja motivaatioista voisi tuottaa filosofisesti antoisimman ratkaisun vammaisuuden mukaan ottamiseen. Esitetyt motivaatiot M1 ja M3 johtavat molemmat varsin suorasukaisesti suosimaan joko perushyödykkeitä tai toimintakykyjä, eivätkä ne anna syytä preferoida yhdistettyä mallia. Olemme kuitenkin jo huomanneet, että sekä Rawlsin että Nussbaumin teorioissa on heikkoja kohtia vammaisuuden mukaan ottamista silmällä pitäen. Richardson tarjoaa kuitenkin kolmatta ratkaisua motivaation M2 sekä siihen liittyvän mallin NC avulla. NC mahdollistaa sekä perushyödykkeiden perustavanlaisten vapauksien ja oikeuksien takaamisen että distribuutiosääntöjen asettamisen, niin kuin myös toimintakykyjen tavoittaman aidon tarpeen ihmistyyppilliselle toiminnalle, joka ei pohjaa pelkästään varallisuuden tai oikeuksien oikeudenmukaiseen jakamiseen välineinä merkitykselliseen toimintaan, vaan jokaiselle taattaviin monimuotoisiin mahdollisuuksiin laajaan määrään toimintoja. (Richardson 2006, 454, 461.)

Mikäli sekä sosiaalisten perushyödykkeiden että toimintakykyjen todetaan olevan relevantteja hyvinvoinnin kannalta, ja meillä on kanta, joka arvostaa molempia ainoastaan toimintakykyjen tai sosiaalisten perushyödykkeiden sijaan, on meillä silloin syy valita se kanta (Richardson 2006, 454). Mikäli valitsisimme pelkät perushyödykkeet, emme pystyisi ottamaan vammaisuuden luomia erityisvaatimuksia huomioon määrittellessämme perusoikeudenmukaisuutta, mutta pystyisimme tekemään ihmisten välisiä vertailuja mittarin avulla. Perushyödykkeiden mukana pito takaa, että ihmisten poliittisten perusoikeuksien- ja vapauksien kunnioitus säilyy keskeisenä osana teoriaa sekä riippumattomana siitä, minkälainen käsitys kenelläkin on hyvästä. Tietämättömyyden verhon sisällyttäminen pitää huolen siitä, että valitsijat eivät tule suosineeksi mitään tiettyä käsitystä hyvästä, vaan rakentavat mahdollisimman neutraalia ja pluralistiset arvot huomioon ottavaa

perusoikeudenmukaisuuden mallia. Toisaalta perushyödykkeet pitävät mukana myös tulon ja varakkuuden käsitteet, joiden roolia Nussbaum ei toimintakyvyissä erityisesti korosta. Tulot ja varakkuus toimivat funktionaalisena mittarina ihmisten välisille isoille eroille ja mahdollistavat niiden vertailun. Richardson näkee, että toimintakyvyt ovat luonteeltaan niin pluralistisia, että niistä on vaikea operationalisoida yhtä mittaria, jolloin ihmisten kokonaisen elämän edellytysten ja odotusten vertailu ei onnistu. Tulot ja varakkuus taas toimivat hyvinä välillisinä, mutta tosin epätäydellisinä mittareina tarkemmille elämänlaadullisille vertailuille⁵. (Mt., 460–461.)

Toimintakykyjen pitäminen mallissa mukana taas tuo vammaisuuden huomioonottamisen paremmin esille kuin Rawlsin teoria muokkaamattomana, sillä toimintakykylähestymistapa pystyy ottamaan hoivan ja vammaisuuden eri asteet huomioon selkeämmin kuin perushyödykkeiden jakoon keskittyvä teoria. Myöskään muokattu malli JF ei sisällä periaatteita, jotka ottavat vammaisuuden aidosti huomioon, sillä käsitys kapeasta itsekunnioituksesta tuottaa tilanteen, jossa vammaiset ihmiset eivät ole osallisia yhdestä keskeisestä perushyödykkeestä. Tällaiset tilanteet ovat keskeisiä ongelmia oikeudenmukaisuudelle, joka pyrkii ottamaan vammaisuuden aidosti huomioon.

5.3 Richardsonin teorian arviointia

Esittelen seuraavaksi Martha Nussbaumin vastauksen Richardsonin artikkeliin. Nussbaum toteaa Richardsonin tekstin olevan onnistunut esitys, mutta nostaa kuitenkin esiin huomioita esimerkiksi vastavuoroisuudesta luopumisen merkitykseen, ihmisarvon käsitteeseen sekä varallisuuden operationalisointiin liittyen. Lisäksi esittelen omat huomioni Richardsonin teoriasta, jotka liittyvät erityisesti hänen Nussbaumin kanssa jakamaansa käsitykseen syvästi vammaisista ihmisistä ja tämän käsityksen tuottamista ongelmista. Lisäksi arvioin prioriteettijärjestyksen mukana pitämisen järkevyyttä uusien oikeudenmukaisuusperiaatteiden hahmottelemisessa.

5.3.1 Nussbaumin kommentit

⁵ Richardson (2006, 456) viittaa Elizabeth Andersonin artikkeliin “What is the Point of Equality?” (1999), jossa Anderson esittää huolensa ihmisten piirteiden, kykyjen tai lahjakkuuksien arvioinnista suhteessa elämän kokonaislaatuun. Anderson esittelee idean valtion virastosta, jonka tehtävänä olisi kompensoida esimerkiksi rumille ihmisille rahana heidän rumuudestaan aiheutuneet sosiaaliset haitat. Tämä toimii esimerkkinä mittareista, jotka eivät toimi objektiivisesti vaan tekevät liiallisia ihmisten välisiä vertailuja.

Nussbaum (2006b, 490) on vastannut Richardsonin artikkeliin ja sitä ansiokkaaksi selvitykseksi sopimusteoreettisista näkökulmista sekä niiden toimintakykypainotteisista haastajista. Hän kuitenkin toteaa Richardsonin esittämän mallin olevan hyvin erilainen näkökulma klassisiin sopimusteorioihin verrattuna (mt., 492). Yhteiskuntasopimusteoriat ovat saaneet alkunsa tilanteessa, jossa feodaalivalta on luonut luonnollisina pidettyjä hierarkioita ihmisten välille – sopimusteorioiden tarkoituksena onkin ollut saada ihmiset tajuaamaan, että nämä oletetut erot statuksessa ovat sattumanvaraisia ja keinotekoisia. Tällöin on ollut perusteltua jättää ihmiset, jotka eivät ole jakaneet samanlaisia voimia ja kykyjä, tarkastelun ulkopuolelle, sillä se olisi hämärtänyt alkuperäisen argumentin perusteita problematisoimalla yhteisen ja vastavuoroisen hyödyn käsitteen. Vaikka yhteiskuntasopimusteoriat ovatkin luopuneet muun muassa luonnonoikeusajattelusta ja pyrkivät luomaan perustan yhteiskunnalle ennen kaikkea sopimustilanteesta käsin, niiden juuret ovat kuitenkin esitetyssä historiallisessa kontekstissa. (Mt., 493–495.)

Kun Richardson lähtee muokkaamaan Rawlsin teoriaa, hän erottautuu siitä kahdella tavalla, jotka ovat molemmat isoja muutoksia alkuperäiseen. Hän muokkaa oikeudenmukaisuuden olosuhteita sellaisiksi, joissa vastavuoroisuus ja samanlaiset henkiset ja fyysiset kyvyt ja voimat voidaan jättää olettamatta. Lisäksi hän olettaa, että ICS:ssä valitsijat voivat toimia oikeudenväljinä vammaisille ihmisille. Nussbaum toteaa, että Rawls ei ole tehnyt vaatimusta samanvoimaisuudesta ja vastavuoroisuudesta sattumalta, vaan hän tiedostaa, että vaikkakin suuri osa ihmisistä kuuluu keskenään samanlaiseen ryhmään, on olemassa yksilöitä, jotka ovat asetetun rajan alapuolella: heihin liittyvät kysymykset on tietoisesti jätetty oikeudenmukaisuusteorian myöhäisemmässä vaiheessa käsiteltäväksi. Samoin voidaan lähestyä myös tietämättömyyden verhon takana olevia sopijoita – he ovat sopimassa oikeudenmukaisuuden sääntöjä itsensä kaltaisille jäsenille. Richardsonin pyrkimys muuttaa näiden valitsijoiden luonnetta luopumalla oikeudenmukaisuuden olosuhteiden humelaisesta taustasta sekä siitä kumpuavasta yhteistyötarpeesta on Nussbaumin mukaan radikaalimpi muutos, kuin mitä ensisilmäyksellä voisi olettaa. (Mt., 495–496.)

Itsekunnioituksen kysymyksessä Nussbaum näkee, että Richardson painottaa itsekunnioituksen kysymyksiä väärällä tavalla. Nussbaum lukee Richardsonin käsityksen fundamentaalisesta itsekunnioituksesta siten, että Richardson kutsuu itsekunnioitusta asenteeksi, joka ihmisellä tulisi olla. (Mt., 499.) Richardson toteaa tekstissään seuraavalla tavalla:

“Jotta voisimme artikuloida sen, mitä voimme kutsua fundamentaaliseksi itsekunnioitukseksi, tulee meidän erottaa taso, joka on jokaiselle ihmiselle välttämätön, jotta heillä voi olla tunne

siitä, että heidän elämänsä on elämisen arvoista heidän kyvyistään tai kyvyttömydestään riippumatta, siitä kunnianhimoisemmasta poliittisesta tunnustuksesta, joka Rawlsilla on mielessä.” (Richardson 2006, 446. Käänt. SP.)

Nussbaum toteaa, että itsekunnioitusta tulisi kohdella ennen kaikkea nöyryytyksen vastakohtana. Ihminen voi kokea yhteiskunnassa itsekunnioitusta ainoastaan silloin, kun hän ei ole alistetussa tai nöyryytetyssä asemassa. Kyse ei siis ole asenteesta, kuten itseluottamuksesta, joka ihmisellä voisi olla, vaan ainoastaan aidosta nöyryytyksen tai alistuksen puutteesta. Ihmisen itsevarmuudella tai epäitsevarmuudella on merkitystä yksilön oman kokemuksen kannalta, mutta toimintakykyjen sekä politiikan kannalta väliä on sillä, miten maailma ihmistä kohtelee. (Nussbaum 2006b, 500.)

Lisäksi Nussbaum kritisoi Richardsonin käsitystä siitä, että varakkuuden vertailulla voitaisiin saada relevanttia tietoa siitä, millainen elämänlaatu on ihmisillä, joiden toimintakyvyt ovat ylittäneet tarvittavan kynnyksen. Tulot ja varakkuus eivät ole arvokkaita itsessään, vaan ne toimivat välittäjinä (tosin hyvin epätäydellisinä) niille asioille, joilla on todella väliä. Tarkastellaan esimerkiksi tilannetta, jossa homoseksuaaleilla ja heteroilla on perustuslailliset oikeudet ja riittävät perusteet itsekunnioitukseen. Voimassa on kuitenkin laki, joka ei salli samaa sukupuolta olevien parien mennä naimisiin. Vaikka laki onkin syrjivä, se ei kuitenkaan vie homoseksuaaleilta pois perusoikeuksia tai itsekunnioituksen perusteita. Jos varakkuus hyväksytään mittariksi, jonka avulla voidaan vertailla ihmisiä, jotka ylittävät asetetun kynnyksen, ei tilannetta voitaisi todeta epäoikeudenmukaiseksi, mikäli tarkasteltavat ihmiset olisivat tarpeeksi varakkaita ja hyvätuloisia. (Mt., 504–505.) Vaikka esimerkki on rakenteeltaan hyvä, on tärkeää huomata, että oikeus avioliittoon on varsin perustellusti ymmärrettävissä sellaiseksi tekijäksi, jonka puuttuminen loukkaa perusoikeuksia sekä itsekunnioitusta.

5.3.2 Ehdotetun mallin ongelmat sekä vammaisuuden ymmärtäminen

Richardsonin esittämän uuden mallin on tarkoitus toimia yhtenä ehdotuksena oikeudenmukaisuuden malliksi, joka ottaa eksplisiittisesti huomioon vammaisuuden. On kuitenkin selvää, ettei kyse ole laajamittaisesta Rawlsin ja Nussbaumin teorian yhdistämisyriytystä, vaan esityksen pyrkimyksenä on tarkastella juuri sitä, mitä siinä päädytään tarkastelemaan: valitsijoiden motivaatioiden vaikutusta valittuihin periaatteisiin tietämättömyyden verhon takana tapahtuvassa ICS:ssa silloin, kun siinä pyritään ottamaan vakava vammaisuus huomioon. Richardsonin ehdotusta onkin syytä arvioida

ainoastaan tätä taustaa vasten ja tulkita ehdotus ICS_{M2} , jossa valitaan malli NC, uskottavimpana ehdotuksena.

Ensimmäinen kysymys, joka nousee Richardsonin tavasta yhdistää Rawlsin ja Nussbaumin teorit, koskee prioriteettijärjestyksen säilyttämistä. On ymmärrettävää, että teoria, joka nojaa Rawlsin oikeudenmukaisuusperiaatteisiin, haluaa pitää kiinni rakenteesta, joka on keskeinen osa alkuperäistä teoriaa. Prioriteettijärjestys on alun perin järjestänyt kuitenkin vain vapauksia ja oikeuksia, mahdollisuuksia sekä eroperiaatetta, kun taas malli NC sisältää myös kymmenen kohdan esityksen perustoimintakyvyistä. Lista on kattava esitys ihmisille keskeisistä toimintakyvyistä, jotka käsittelevät paljon laajempaa kenttää ihmisen elämästä kuin niitä seuraavat oikeudenmukaisuusperiaatteet. Onko siis tällöin mahdollista, että jonkin toimintakyvyn täysmääräinen tarjoaminen voi rajoittaa esimerkiksi vapausperiaatetta? Lista toimintakyvyistä pitää toki sisällään toimintakykyjä, joiden takaaminen luontaisesti takaa myös niitä seuraavien kohtien toteutumisen. Toisaalta toimintakykyjä ei voi asettaa prioriteettijärjestykseen keskenään, jolloin jokainen toimintakyky tulisi tarjota täysimääräisenä, ilman vaihtokauppoja. Täten teoreettisesti on mahdollista päätyä tilanteeseen, jossa yksittäisen ihmisen oikeutta mahdollisimman suureen määrään vapauksia ja oikeuksia voidaan loukata, jotta toiselle ihmiselle voidaan varmistaa esitetyn listan perustoimintakyky, joka takaa suhteen toisten eläinlajien kanssa. Onko tämän toimintakyvyn takaaminen ensisijaisempaa kuin perusoikeuksien ja -vapauksien takaaminen? Todennäköisesti ei.

Koska Nussbaumin esitys on keskeisesti vähimmäisoikeudenmukaisuuden kuvaus kokonaisen oikeudenmukaisuusteorian sijaan, ei siinä ole esitetty kuvausta distribuutiomallista niille eroille, jotka sijaitsevat toimintakykyjen vähimmäiskynnyksen yläpuolella. Eroperiaatteen tuomien toimintakykyjen mukaan jakoon lisää lähestymistapaan elementin, joka kykenee asettamaan distribuutorajoituksia myös kynnyksen ylittävälle alueelle. Lisäksi NC:n kohta "1. Yhteiskunnan perusinstituutiot on järjestettävä tavalla, joka *järkevään rajaan asti* tarjoaa jokaiselle ihmiselle kymmenestä perustoimintakyvystä riittävät, kynnykseen asti yltyvät toimintakyvyt" esittää myös keskeisen rajoituksen Nussbaumin teorialle. NC ei salli rajoittamattoman avokätistä tulonsiirtoa henkilöille, jotka eivät kaikesta avusta huolimatta tule ikinä saavuttamaan, edes hoivaajan avulla, vähimmäiskynnykselle asti yltyvää määrää perustoimintakykyjä.

Nussbaum itse esittää kaksi vaihtoehtoa tällaiseen tilanteeseen reagoimisessa: joko hyväksytään se, että vakavasti vammaiselle ihmiselle tulee asettaa täysin toisenlainen elämänlaadun normi kuin muilla ihmisillä, tai todetaan, että kaikista pyrkimyksistä huolimatta kyseessä oleva ihminen ei voi

saavuttaa kukoistavaa, ihmistyyppillistä elämää. Ensimmäisen suhtautumistavan valinta on Nussbaumin mukaan luontevaa silloin, kun “pelkät tunnesyyt saavat meidät kutsumaan pysyvästi vegetatiivisessa tilassa olevaa [...] ihmistä ihmiseksi.” (Nussbaum 2006a, 187.) Toisaalta, mikäli ihmisellä kuitenkin on kyky saavuttaa edes jollain tasolla ihmistyyppillisiä toimintoja, liittyy se hänet ihmisyhteisöön. Vaikeasti vammaisille ihmisille ei kuitenkaan tule asettaa minkäänlaista omaa toimintakykyjen listaa tai eri toimintakykyjen vähimmäiskynnystä. Koska tavoitteena on kaikkien ihmisten toimintakykyjen tuominen vähimmäiskynnykselle tai sen yli, ei ole sallittavaa jättää vaikeita tapauksia tämän tavoitteen ulkopuolelle esimerkiksi tarvittavien julkisten toimenpiteiden vaikeuden tai kalleuden takia. Tällainen kulujen salliminen toimintakykyjen takaamisessa on loppuen lopulta kaikkien kansalaisten etu, sillä kaikki tarvitsevat perustoimintakykyjä. (Mt., 190.) Voidaan siis ajatella, että mikäli Nussbaumin teoriaa sovellettaisiin tilanteessa NC ilman asetettua rajoitusta, olisi mahdollista päätyä tilanteeseen, jossa erittäin iso osa käytettävissä olevista resursseista käytetään jossain tilanteissa turhaan pyrkimykseen tuoda vaikeasti vammaiset toimintakykyjen vähimmäisrajalle.

Nussbaumin ajatus siitä, että esimerkiksi vegetatiivisessa tilassa olevien ihmisten elämää tulisi tarkastella jonkun muun kuin ihmiselämän mittareilla tai että heitä ei voisi kutsua ihmisiksi, tuntuu intuitiivisesti tarkasteltuna hämmentävältä ja jopa syvästi vammaisia ihmisiä loukkaavalta. Esimerkiksi Richardson (2006, 446) kuitenkin näkee, että tämä rajanveto on perusteltua eikä riko edellä asetettua kieltoa dikotomiselle jaottelulle, sillä monella syvästi vammaisella ihmisellä on kyky elää ihmisarvoista elämää. Kiistan Nussbaumin ajatuksen siitä, että erittäin syvästi vammautuneet tai vegetatiivisessa tilassa olevat ihmiset eivät olisi ihmisiä – on totta, että vegetatiivisessa tilassa vuosia ollut ihminen ei ole samalla tavalla tunnustettavissa toiseksi persoonaksi kuin ihminen, jonka kanssa voi jakaa vuorovaikutussuhteen. Tällaisen erilaisuuden tunnustaminen ei kuitenkaan vielä johda siihen, että vegetatiivisessa tilassa olevaa ihmistä ei voisi kutsua ihmiseksi tai että hänen elämänsä tulisi arvioida muiden elollisten kuin ihmisten elämänlaadun kautta, vaikka laadullisia eroja tajuissaan oleviin on selkeästi havaittavissa. Erikseen voidaan myös pohtia sitä, mitä tällainen oletus kertoo ihmisen statuksen pysyvyydestä. Mikäli Nussbaumin ehdotus ihmisyyden kategorian rajauksesta hyväksytään, päädytään tilanteeseen, jossa ihmisyyden status voi vaihdella. Joku voi syntyä ihmiseksi, joutua auto-onnettomuuteen, joka vammauttaa hänet vakavasti ja johtaa vegetatiivisuuteen ja tällöin menettää ihmisyytensä. Mikäli hän kuitenkin herää vuoden päästä, on hänen statuksensa ihmisenä taas palautunut. Ihmisyys vaikuttaa näin tarkasteltuna vähintään kontingentilta.

Keskeistä on myös se, että vaikka Nussbaum esittää teorian, jonka pyrkimys on olla inklusiivinen, tulee hän silti tehneeksi rajauksia. Ajatus siitä, että osa ihmisistä jää kuin jääkin oikeudenmukaisuuden piirin ulkopuolelle, osoittaa Rawlsin ja Nussbaumin teorioiden tietynlaisen rakenteellisen samankaltaisuuden. Rawls tekee rajanvedon elämän mittaiseen yhteistyökyvykkyyteen, Nussbaum taas esittää rajana vegetatiivisuuden. On sinänsä ymmärrettävää, että henkilö, joka ei pysty kommunikoimaan ympäristönsä kanssa ja on tajuton, on esimerkiksi menettänyt itsemääräämisoikeutensa eikä hänelle ole mahdollista tarjota toimintakykyä. Tällöin on kuitenkin hyväksyttävä se, että myös Nussbaumin lähestyminen sisältää rakenteessaan joukon vammaisia ihmisiä, jotka on rajattu pois oikeudenmukaisuuden piiristä. Myös Richardson allekirjoittaa Nussbaumin tekemän rajanvedon ja ulottaa sen koskemaan myös osaa vakavasti autistisista ihmisistä. (Richardson 2006, 446.) Vaikuttaa siltä, että Nussbaum ei halua joutua tekemään kompromisseja kaikille ihmisille taattavien toimintakykyjen kanssa, mutta hän kuitenkin tiedostaa samanaikaisesti syvien kehitysvammojen tuottaman ongelman sekä resurssien jaolle että toimintakykyjen kynnyksen yli tuomiselle. Jotta tämä ongelma voidaan välttää, on ratkaisuna rajata hankaluuksia tuottava joukko koko ihmisyyden käsitteen ulkopuolelle.

Lisäksi Nussbaum toteaa, että mikäli olisi mahdollista geneettisesti operoida syntymättömällä lapsella siten, että hänellä ei syntyessään olisi vakavaa vammaa, joka jättää hänet kauaksi toimintakykyjen vähimmäiskynnyksestä, tulisi tämä ratkaisu tehdä jokaisessa kunnollisessa yhteiskunnassa. (Nussbaum 2006a, 193.) Tällainen mielipide tuottaa hämmennystä, erityisesti, kun huomioidaan, että Nussbaum puhuu tässä tilanteessa henkilöstä, joka ei ole vegetatiivinen ja joka voi saavuttaa osan relevanteista inhimilliseen elämään vaadituista toiminnoista. Otettuna huomioon Nussbaumin sekä Richardsonin aikaisemmin hyväksymä huomio siitä, että vammaisten ihmisten kohtelu on historiallisesti ollut hirvittävää ja julmaa, on tällaisten kommenttien esittäminen hämmentävää. Vaikeasti vammaisen ihminen ei välttämättä kärsi vammastaan millään tavalla, vaan ongelmat, joita hän elämässään kohtaa, saattavat olla ennen kaikkea ympäristön tuottamia. Tällöin ei ole syytä tuntea sääliä vaikeasti vammaista ihmistä kohtaan ja toivoa, että hänen tilaansa ei olisi koskaan ollutkaan, vaan reagoida niihin sosiaaliin ja yhteiskunnallisiin ongelmiin, jotka tämän ihmisen ympäristössä tuottavat hänelle haittaa.

6. Lopuksi

Olen tässä työssä käsitellyt sitä, millä tavoin John Rawlsin sekä Martha Nussbaumin esittämät teorit oikeudenmukaisuudesta pystyvät ottamaan huomioon vammaiset ihmiset. Lisäksi olen tarkastellut Henry Richardsonin esitystä siitä, millä tavoin näkökulmia voidaan yhdistää siten, että muodostettu ehdotus muodostuisi rawlsilaisen alkuperäisen valintilanteen asettamissa raameissa sekä sisältäisi kriteerit, jotka sisällyttäisivät myös vammaiset ihmiset oikeudenmukaisuuden alaan.

Tarkastelin aluksi Rawlsin teorian muodostumista ja sen asettamia rajoituksia yhteistyöhön kykeneville ihmisille ja arvioin, että Rawlsin teoria sellaisenaan ei pysty ottamaan huomioon vaikeita kehitysvammoja. Pääsy sosiaalisiin perushyödykkeisiin vaatii, että ihminen on osallisena sosiaalisesta yhteistyöstä, johon voivat osallistua suurin piirtein samankaltaiset ja samanvoimaiset ihmiset. Teoriaa olisi periaatteessa mahdollista muokata tavalla, joka mahdollistaisi lievien ja eikuntoutettavien kehitysvammojen mukaan ottamisen, mutta jo tällainen ratkaisu vaatisi taustalla olevien oikeudenmukaisuuden ehtojen sekä yhteistyörajoituksen uudenlaista lukemista ja suopeaa tulkintaa. Tämä ei kuitenkaan ole ratkaisu, jonka Rawls tekee, vaan sen sijaan hän toteaa vammaisten ihmisten huomioonottamisen tulevan mukaan vasta yhteiskunnan muodostamisen myöhäisemmissä vaiheissa.

Martha Nussbaum on toimintakykylähestymistapaa muodostaessaan laajentanut sen alaa koskemaan paitsi vammaisuutta, myös globaalia oikeudenmukaisuutta sekä toisia eläinlajeja. Näistä olen tarkastellut ainoastaan vammaisuuteen liittyvää oikeudenmukaisuutta. Nussbaum luopuu ajatuksesta, että yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus rakentuu samankaltaisten ihmisten tekemälle yhteiskuntasopimukselle. Sen sijaan hän pohjaa teoriansa kaikille ihmisille kuuluvalla ihmisarvon ajatukselle sekä toimintakyvyille, joita jokaiselle ihmiselle tulee taata vähintään asetettuun vähimmäisrajaan asti, mieluummin myös sen yli. Tämä takaaminen koskee jokaista yhteiskunnan jäsentä. Nussbaumin lähestyminen on jo lähtökohdiltaan sensitiivinen vammaisuudelle, mutta siihen sisältyy useita muita ongelmia. Ison ongelman Nussbaumin lähestymistavalle tuottaa se, miten kapeaa alaa yhteiskunnassa lähestymistapa koskee. Koska kyseessä on suffisientaristinen malli, jonka mukaan vähimmäisoikeudenmukaisuus tulisi järjestää, ei se tarjoa jakomallia vähimmäisrajan ylittävien toimintakykyjen distribuutioon. Lisäksi suffisientaristinen malli ei pysty ratkaisemaan ongelmaa, joka syntyy silloin, kun ihmiset eivät pysty hyödyntämään heille tarjottuja toimintakykyjä tai hyödykkeitä siten, että vähimmäisoikeudenmukaisuuden ehdot täyttyisivät. Nussbaum ei itse

kohtele lähestymistapaansa kokonaisuutena oikeudenmukaisuusteorian, ja vaikka eriäviä näkökulmia on esitetty, ei teoria itsessään tarjoa vastauksia yhteiskunnallisiin oikeudenmukaisuuskysymyksiin muualla kuin sillä rajatulla alueella, jota se käsittelee.

Kolmas tarkasteltu vaihtoehto vammaisuudelle sensitiivisistä oikeudenmukaisuusteorioista on Henry Richardsonin ehdotus rawlsilaisen ja nussbaumilaisen näkemyksen yhdistämisestä. Richardson pitää esityksessään kiinni alkuperäisessä valintatilanteessa tapahtuvasta oikeudenmukaisuusperiaatteiden mallista, mutta pyrkii muokkaamaan tilanteessa toimivien valitsijoiden motivaatioita sellaisella tavalla, että he valitsisivat oikeudenmukaisuusperiaatteet, jotka ottaisivat vammaisuuden mahdollisuuden ja sen asettamat vaatimukset huomioon heti yhteiskunnan muodostamisen alusta alkaen. Hän yhdistää Nussbaumin huomiot vammaisuudesta rawlsilaiseen tapaan muodostaa oikeudenmukaisuusperiaatteita ja luopuu samalla samanvertaisuusvaatimuksesta. Tämä muokkaus on mielenkiintoinen, sillä esitetyt mallit ovat kuitenkin sopimusoikeudenmukaisuuden malleja. Richardson esittää, että paras tapa ottaa vammaisuus huomioon hänen esittämässään mallissa on olettaa valitsijat, jotka ovat kiinnostuneita takaamaan sekä kymmenen perustoimintakykyä että oikeudenmukaisuusperiaatteet, jotka koskevat perushyödykkeiden jakoa. On huomattava, että Richardsonin esitys on enemmänkin kokeilu teoriahybridin muodostamiseksi kuin varsinainen ehdotus siitä, millä tavoin vammaiset ihmiset saataisiin oikeudenmukaisen yhteiskunnan tasavertaisiksi jäseniksi. Tätä korostaa esimerkiksi hänen huomionsa siitä, että valitut periaatteet voivat olla liian sallivia esimerkiksi tulonsiirtojen suhteen.

Arvioituissa teorioissa on jokaisessa omat vahvuutensa ja toisaalta heikkoutensa. Vammaisuuden huomioimisen kannalta on todettava, että Nussbaumin lähestymistapa ottaa ihmisten erilaiset vaatimukset niin toimintakyvyissä kuin toimintojen saavuttamisessakin hyvin huomioon. Ihmisten toiminnan mahdollisuuksien tarkasteleminen on järkevä tapa lähteä arvioimaan erityisesti niiden ryhmien tilaa, joilta näitä mahdollisuuksia puuttuu. Mikäli oikeudenmukaisuusteorian oletetaan kuitenkin olevan kattava esitys yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta, on toimintakykylähestymistapa puutteellinen. Puutteet erityisesti vastuuseen ja haittojen jakautumiseen liittyvissä kysymyksissä sekä epäselvä tapa hahmottaa yhteiskunnallisten instituutioiden rooli toimintakykyjen tarjoamisessa vähentävät lähestymistavan käyttöä laajemman yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden tarkastelemisessa. Lisäksi ongelmia tuottaa myös Nussbaumin hetkittäin epäkoherentti suhtautuminen vammaisuuteen.

Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian ongelmat ovat taas varsin päinvastaiset. Teoria on erittäin merkittävä ja vaikutusvaltainen esitys yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden perusteista, jonka ansiot yhteiskuntafilosofisen keskustelun uudelleenkäynnistäjänä ovat kiistattomat. Ongelmana kuitenkin on, että Rawlsin ajatus oikeudenmukaisuudesta reiluutena on keskittynyt julkisen perusoikeudenmukaisuuden perustelemiseen niin suurissa määrin, että se on jättänyt tarkastelunsa ulkopuolelle useita eri ryhmiä. Vammaisuuden huomioonottaminen tuottaa suuria ongelmia teorialle, kuten myös naistyypillisen työn ja yksityisen piirin huomioiminen alueena, jota ei ole perusteltua jättää oikeudenmukaisuuden piirin ulkopuolelle.

Richardsonin teoria, erityisesti malli NC, tarjoaa vaihtoehdon sille, millä tavoin toimintakyvynäkökulman sekä rawlsilaisen oikeudenmukaisuusteorian hyviä puolia voidaan yhdistää. Sellaisenaan malli tarjoaa hyvän perustan sille, millä tavoin instituutiot voivat taata sekä toimintakyvyt että sosiaaliset perushyödykkeet yhteiskunnassa siten, että vammaisia ihmisiä ei rajata perusoikeudenmukaisuuden hahmottelun ulkopuolelle. Esitys ei ole erityisen kanonisoitunut näkemys myös vammaisuuden huomioonottavasta oikeudenmukaisuudesta, mutta se on mielenkiintoinen ja pätevän oloinen tarkastelu, joka korjaa alkuperäisten teorioiden ongelmia. Sen uskottavuutta kuitenkin haittaa prioriteettijärjestyksen tuoma ongelma: kymmenen perustoimintakykyä takaavat huomattavasti laajemman määrän erilaisia toiminnan mahdollisuuksia kuin oikeudenmukaisuusperiaatteet. Mikäli perustoimintakykyjen listaa tarkastellaan yksittäisten tarjottujen toimintakykyjen tasolla, ei jokaista niistä voida perustellusti pitää ensisijaisempana kuin oikeudenmukaisuusperiaatteiden ensimmäistä periaatetta.

Kaikilla esitellyillä teorioilla on omat hyvät puolensa, mutta myös heikkoutensa. Tuntuukin siltä, että etenkin Rawlsin tai Nussbaumin teoriat eivät pysty antamaan riittävää vastausta siihen, millä tavoin vammaisuus otetaan huomioon oikeudenmukaisuusteoriassa siten, että teoria voi vastata kattavasti myös muihin yhteiskunnallisiin oikeudenmukaisuuskysymyksiin. Selvää on, että mikäli vammaiset ihmiset halutaan aidosti saada oikeudenmukaisuusteorioiden piiriin, on kysymystä käsiteltävä eksplisiittisesti muiden oikeudenmukaisuusongelmien rinnalla. Tilanteessa, jossa yhteiskunta on rakentunut ei-vammaisten ihmisten tarpeiden pohjalta, on kysymys siitä, millä tavoin vammaisuus saadaan huomioon, erittäin tärkeä. Ei ole olemassa pakottavaa syytä sille, minkä takia yhteiskuntaa tulisi suunnitella ei-vammaisten ihmisten intressit mielessä. Inklusio ei rajaa kenenkään toiminnan mahdollisuuksia, vaan pikemminkin lisää yhteiskuntaan täysivaltaisina toimijoina osallistuvien ihmisten määrää. Yhteiskunnan oikeudenmukainen perusta ja sen koherenssi on tärkeää silloin, kun

yhteiskuntaa halutaan muuttaa sellaiseksi, että se sekä ottaa huomioon ihmisten moninaisuuden että kunnioittaa sitä.

Lähdeluettelo

- Anderson, Elizabeth S. (1999), "What is the Point of Equality?", *Ethics* Vol. 109, 287-337.
- Anderson, Elizabeth S. (2010), "Justifying the Capabilities Approach to Justice", teoksessa *Measuring Justice*, toim. Harry Brighouse & Ingrid Robeyns. Cambridge: Cambridge University Press, 81-100.
- Arneson, Richard (2013), "Egalitarianism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, toim. Edward N. Zalta. < <https://plato.stanford.edu/entries/egalitarianism/> >. Haettu 25.4.2019.
- Cohen, Gerald A. (1993), "Equality of What? On Welfare, Goods, and Capabilities", teoksessa *The Quality of Life*, toim. Martha Nussbaum & Amartya Sen. Oxford: Clarendon Press, 9-29.
- Hampton, Jean (1980), "Contracts and Choices: Does Rawls Have a Social Contract Theory?" *The Journal of Philosophy* 77, 315–338.
- Herne, Kaisa (2012), *Mitä oikeudenmukaisuus on?*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kelly, Erin (2010), "Equal Opportunity, Unequal Capability", teoksessa *Measuring Justice*, toim. Harry Brighouse & Ingrid Robeyns. Cambridge: Cambridge University Press, 61-80.
- Nussbaum, Martha C. (2004), "Beyond the Social Contract: Capabilities and Global Justice", *Oxford Development Studies* 32:1, 3-18.
- Nussbaum, Martha C. (2006a), *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Belknap Press.
- Nussbaum, Martha C. (2006b), "Replies", *The Journal of Ethics* 10:4, 463-506.
- Nussbaum, Martha C. (2011), *Creating Capabilities: The Human Development Approach*, Cambridge: Harvard University Press.

- Pogge, Thomas (2010), "A Critique of the Capability Approach", teoksessa *Measuring Justice*, toim. Harry Brighouse & Ingrid Robeyns. Cambridge: Cambridge University Press, 17-60.
- Rawls, John (1973), *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, John (1993), *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Rawls, John (2001), *Justice as Fairness: A Restatement*, toim. Erin Kelly, Cambridge: Harvard University Press.
- Richardson, Henry S. (2006), "Rawlsian social-contract theory and the severely disabled", *The Journal of Ethics* 10:4, 419 - 462.
- Robeyns, Ingrid (2005), "The Capability Approach: a Theoretical Survey", *Journal of Human Development* 6:1, 93-117.
- Robeyns, Ingrid (2016), "The Capability Approach", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, toim. Edward N. Zalta. <<http://plato.stanford.edu/entries/capability-approach/>>. Haettu 25.4.2019.
- Salisma, Tanja & Vuorenpää, Kari (2018), "Onko kehitysvammaisten henkilöiden avotyötoiminta laillista?". *Tukiviesti* 4/2018, 55.
- Sen, Amartya (1979), "Equality of What?", teoksessa *The Tanner Lecture on Human Values*, I. Cambridge: Cambridge University Press, 197-220.
- Vammaisten henkilöiden mahdollisuuksien yhdenvertaistamista koskevat yleisohjeet (1994), STM:n monisteita 1994:25. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Vehmas, Simo (2005), *Vammaisuus: Johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus.
- Wasserman, David; Asch, Adrienne; Blustein, Jeffrey ja Putnam, Daniel (2013), "Disability and Justice", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, toim. Edward N. Zalta. <<https://plato.stanford.edu/entries/disability-justice>>. Haettu 25.4.2019

Wasserman, David; Asch, Adrienne; Blustein Jeffrey ja Putnam, Daniel (2016), "Disability: Definitions, Models, Experience", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, toim. Edward N. Zalta. <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/disability/>>. Haettu 29.4.2019.

Wenar, Leif (2017), "John Rawls", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, toim. Edward N. Zalta. <<http://plato.stanford.edu/entries/rawls/>>. Haettu 25.4.2019.